

TÜRK ANAYASAL GELİŞME TARİHİNDE EGEMENLİK KAVRAMININ GEÇİRDİĞİ DÖNÜŞÜMÜN ANA HATLARI

(The Main Lines of the Transformation of the Concept of Sovereignty in the History of Turkish Constitutional Development)

Metin BULUT¹

ÖZ

Egemenlik, devlet ve iktidar olgusunu analiz eden siyasal ve hukuksal bir kavram olmasının yanında hükümet ve yetki kaynağına ilişkin meşruluk araçlarını temin eden bir açıklama çerçevesini belirtir. Başka bir anlatımla siyasi topluluğa hükmeden belli bir yerdeki nihai ve mutlak güç fikri egemenlik nosyonuyla kendini ifade eder. Emreden, bağımsız, bölünmez ve devredilmez yetki düzeni, egemenliğin kullanımında kavramın başına yerleştirilen klasik siyasal nitelendirmelerdir. Devletin bağımsızlığı, başka devletin müdahalesine uğramaması ve hükümet biçiminde serbest davranması dış egemenlik terimiyle ifade edilirken iç egemenlik, devlet iktidarının ülke üzerinde yaşayan insanların varlığını sürdürmesi amacıyla hukuki ve siyasi örgütlenmenin yönlendirildiği üstün hükmetme gücüyle donatılması anlamına gelmektedir. Anayasal düzeyde ise egemenlik yetkisi, kural koyma (yasama), kuralları uygulama (yürütme) ve anlaşmazlıkları çözme (yargı) fonksiyonları yanında iktidarın bizatihi kaynağı, yetki dağılımı ve gücün niteliği sorunlarıyla bağlantılı hukuksal bir öze sahiptir. Türk anayasal gelişme süreci egemenlik kavramı etrafında evrensel çapta oluşan tanımlar, egemenlik türleri ve egemenliğin aldığı biçimler çerçevesinde bir siyasal iktidar ve devlet yetkileri düzeni takip etmeye çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19.yüzylında başlayan süreç dünya anayasal hareketlerine paralel bir seyir takip ederek egemenlik kavramını, küresel etki ve değişim dâhilinde Türkiye Cumhuriyeti anayasa yapım sürecinin merkezi bir düzenleme ve rekabet alanı haline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Egemenlik, Egemenliğin Dönüşümü, Anayasal Yetki Sistemi, Ulusal Egemenlik, Güçler Ayrılığı.

1 Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, met.bulut36@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7770-9056

ABSTRACT

Sovereignty is a political and legal concept that analyzes the phenomenon of state and power, as well as a framework for clarification of the legitimacy of government and authority. In other words, the idea of ultimate and absolute power at a certain place that dominates the political community expresses itself by the notion of sovereignty. The ruling, independent, indivisible and inalienable area of jurisdiction is the classical political characterization placed at the head of the concept in the use of sovereignty. The independence of the state, the absence of intervention by another state and the free behavior of the government are expressed by the term external sovereignty; internal sovereignty means that state power should be equipped with superior ruling power, in which legal and political organization is guided in order to maintain the existence of people living on the country. At the constitutional level, it has a legal essence linked to the problems of sovereignty, rule-making (legislative power), enforcement of rules (executive power) and conflict resolution (jurisdiction), as well as the sources of power, power distribution and quality of power. The process of Turkish constitutional development has sought to follow the order of a political power and state powers within the framework of the universal definitions of sovereignty, types of sovereignty, and forms of sovereignty. The concept of sovereignty in the 19th century, the Ottoman Empire began the process by following a parallel course to the world constitutional motion, the Republic of Turkey within the global impact and change has become a central regulatory and competitive environment of the constitution-making process.

Keywords: Sovereignty, Transformation of Sovereignty, Constitutional Authority System, National Sovereignty, Separation of Powers.

GİRİŞ

Egemenlik gücü, siyasal iktidar olgusunu yönetim ve devlet yetkilerinin kaynağı ile erklerin dağılım ve kullanımını içeren hukuksal ve tarihsel bir süreç içinden geçerek anlamlandırılan kavramsal bir kategoriye tasvir eder. Devletin iktidar unsuruyla sıkı bağlantılar içinde gelişim gösteren egemenlik terimi, anayasal açıdan yasama, yürütme ve yargı erklerinin tanzimini esas alan temel kurallar sistematüğını içinde barındırır. Anayasal metinler, farklı siyasal meşruluk kategorilerine mensup devlet iktidarının düzenleniş kapsamında egemenlik kullanımının nasıl olacağı sorusuna genellikle yetki dağılımını merkeze alan değişik cevaplar geliştirir. Egemenlik tasarımı ile ilgili benimsenen siyasal tercih ise doğal olarak, demokrasi geleneğı, siyasal birikiminin temel yönleri, anayasal hafızanın standartlaştırdığı genel kurallar rehberliğı ve siyasal kültür gibi temel tarihsel-toplumsal dinamikler tarafından yönlendirilir.

Türk Anayasal gelişme tarihinin egemenliğin inşası ve kullanımı açısından hukuksal, toplumsal ve siyasal kaynaklardan oluşan modern zamanlara özgü çok yönlü ve etkileşimli dinamiklerin tesiri altında değişken bir doğrultu ve ivme kazandığı açık kanıtlarla fark edilmektedir. Modernleşme süreci, devlet eksenli seçkincilik, bürokratik vesayet, sivil siyasetin askeri darbeler kısılcasında devrevi olarak kesintiye uğraması, siyasal alanın daraltılması ve demokratik teamüllerin geç teşekkülü gibi tarihsel ve toplumsal olgular, iktidarın meşruluk temelleri ve kaynağının biçimlenmesi açısından bir hayli etkili olan merkezi önem ve değerdeki sosyo-politik unsurları işaret etmektedir.

Bu çalışma, Türk anayasal gelişme çizgisini egemenlik gücünün somutlaştığı yetki haritası veya devlet iktidarının taksim edildiği güçler dengesi bağlamında belirli kavramsal analiz araçları ile tarihsel-kurumsal dönüşüm duraklarına başvurarak açıklamayı amaçlamaktadır. Anayasal gelişme tarihinin devlet yapılanması, iktidar inşası ile yöneten-yönetilen ilişkileri alanında ana yön ve eğilimler bakımından genelleştirilebilir sonuçlar üretmeye dönük verimli bir hat oluşturması ise açıklama ve yorum çerçevesinin geliştirilmesinde tarihsel bilgi materyaline öncelik veren bir bakış açısının benimsenmesini zorunlu hale getirmiştir.

Egemenlik kavramının yerel, uluslararası ve karşılıklı bağımlılığa dayanan yönleri ile geleneksel egemenlik anlayışını sarsan ulusaşırı hukuk ve teşkilatlanma örnekleri yetki dağılımı ve devlet erkinin kullanılmasında belirli kısıtlılıklar ve denetim mekanizmaları ortaya çıkardığından egemenliğin dönüşümüne ilişkin geleneksel kabullerin hangi açılardan revizyona uğradığı konusu açıklanması gereken diğer bir sorun alanını oluşturmuştur. Bu çerçevede egemenliğin çağdaş yorumuna yönelik ana çizgiler, Türk anayasal egemenlik pratiği açısından ilişkisel bir zemin içinde belirginleştirilmeye ve genelleştirilebilir yönleri açıklanmaya çalışılmıştır.

I. SİYASAL MEŞRUIYETİN DÖNÜŞÜM SERÜVENİNDE EGEMENLİK KAVRAMI

Sosyal bilim literatüründe, genel kamu hukuku, uluslararası hukuk, politika bilimi, siyaset felsefesi ile anayasa hukuku disiplinlerinin önem atfettiği kilit ve merkezi önemde bir kavramı teşkil eden egemenlik, önemli oranda devlet ve iktidar olgusunu analiz eden siyasal ve hukuksal bir olgudur. Etimolojik kök olarak üstün-yüksek güç/iktidar (superior) anlamındaki superanus/superaneitas sözcüğünden kaynak alan², antik çağdan ortaçağa ve modern zamanlara uzanan köklü politik gelişmelerin

2 SUNAY, Reyhan, *Tartışılan Egemenlik*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 21.

odağında filizlenen egemenlik prensibi Batı Avrupa pratiğinde kilise, mutlak krallık ve modern ulus-devlet süreçleri içinde çeşitli etki alanları oluşturarak siyasal bir içerik edinir. Devletin nispeten uzun gelişme devresinin ürünü mahiyetinde ortaya çıkan kavram, tarihsel akış içinde devlete etki eden mahalli ve evrensel değişimlerin yol göstericiliğine maruz kalarak geçmiş ve bugün çizgisinde varlık ve anlam kazanır. Özellikle modern çağın başlangıcında egemenlik iktidarın, yönetim ve monarşinin doğasına yönelik temel bir analiz aracı olarak kullanılır. Feodal rejimin tasfiyesi sürecinde yurttaş kimliği edinmeye başlayan birey ise seküler ideolojik bir siyasal havza içinde devlet-iktidar ilişkisinde elde ettiği aidiyetle yerleşik egemenlik düzenini sarsıcı bir rol üstlenmeye yönelerek kavramın tarihsel evriminde pay sahibi olmaya başlar.³

Egemenlik, hukuksal inceleme açısından değerlendirildiğinde anayasa hukukunun genel esaslar kısmının ilgi alanı içinde devletin iktidar veya kamu gücü unsuruna yönelik kavramsal analiz aracını teşkil eder⁴. Devlet teşkilatlanması ve yetki ağlarını örgütlemenin temel belgesi niteliğindeki anayasal hükümler aynı zamanda egemenliği siyasal teknolojinin parçası halinde tasarlayarak en üst kural düzeyinde normatif bir hüviyet elde etmesini sağlar.⁵ Ülke, insan topluluğu ve kurumsallaşmış iktidardan oluşan devlette⁶ egemenlik olgusu, toplumun rıza ve itaat duygusunu veri kabul ederek bağlayıcı kararlar alma, bu kararları fiziki-meşru güç kullanma tekeli aracılığıyla⁷ ve silahlı güç imtiyazı altında⁸ zorlayıcı araçlara başvurarak icra etme işlevlerini bünyesinde muhafaza eder. Aktarılan özellikler aynı zamanda siyasal iktidar kurgusunun açıklayıcı parçalarını oluşturur. Bu bağlamda egemen otoritenin verdiği karar, bütün bir siyasal sistemin iyiliğini isteyen iddiayı ve kendi varlığının devamına yönelik iradeyi temsil eden bir devlet eylemi olarak dış dünyaya yansır.⁹

- 3 MISIR, Mustafa B., "Egemenlik" *Siyaset Bilimi*, (der. G. Atılğan, vd.), 4. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2014. s. 56-57.; RAPCSÁK, János, "Sovereignty-Past and Present", *Társadalom és gazdaság Közép- és Kelet-Európában/Society and Economy in Central and Eastern Europe*, Yıl: 1998, Cilt: 20, Sayı: 1, s. 29-32.
- 4 GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 24. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2019a, s. 92.; GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 11. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2019b, s. 162.; GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2019c, s. 232.
- 5 LUTZ, Donald S., *Principles of Constitutional Design*, First Published, Cambridge University Press, New York, 2006, s. 26- 27.
- 6 TURHAN, Mehmet, *Anayasal Demokrasi*, 2. Baskı, Naturel Yayınları, Ankara, 2003, s. 27.
- 7 KABOĞLU, İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri*, 14. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 85.
- 8 ARSEL, İlhan, *Anayasa Hukuku (Demokrasi)*, 2. Baskı, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1968, s. 24.
- 9 KAHN, Paul W., *Political Theology Four New Chapters on the Concept of Sovereignty*, Columbia University Press, 2011, s. 50.

Yönetilenlerin etkileme mekanizmaları geliştirdiği iktidar ilişkileri ve iktidar bilimiyle (kratoloji) sıkı bir ilişki içinde olan egemenlik¹⁰ terimi, karşılıklı bağımlılık egemenliği, yerel egemenlik, Westphalian egemenliği ve uluslararası yasal egemenlik türleriyle çağdaş kullanımda farklılıklar gösterse de¹¹ genel anlamda siyasi topluluğa hükmeden belli bir yerdeki nihai ve mutlak bir güç fikrini ifade etmektedir.¹² Egemenliğin devlet iktidarının vazgeçilmez bir unsuru olup olmadığı, hukuki otorite ile ilişkisi ve niteliği, devlet içinde kim veya hangi organlar tarafından kullanılması veya iktidarın kaynağı bakımından nasıl anlaşılması gerektiği soruları egemenlik kavramı etrafında kadim zamanlardan beri tartışılan temel sorun alanlarıdır.¹³

Egemenlik, ismen olmasa da Roma döneminde, üstün kudretin ast iradeler üzerinde hükmünü yürütmesi anlamını taşır (imperium). Üstün kudretin, hükümran olması için sahip olduğu sıfattan başka bir meşruiyete ihtiyacı yoktur. Tüm ilkçağ uygarlıklarında olduğu gibi Roma uygarlığında da devlet ve toplumun teklifi esastır. Egemenin, özerk yasa buyurma ve uygulama erkinden yoksun olduğu dönemde ilkçağ krallarının kozmik dünya ile gerçek dünya arasında cereyan eden aracılık rolünden Roma devlet sisteminin ayrıldığı önemli bir nitelik, imperium veya potestas denilen tam ve bütünleşmiş yönetsel kudret ile kamusal yetkinin içte ve dışta sınırsız olarak tanımlanmış olmasıdır.¹⁴

Antik Yunan düşüncesinde ise site yaşamın tamamıdır. Birey, toplum, din kurumu, siyasal düzen ve devlet organları ayrışması söz konusu değildir. Özellikle Aristo ve Platon tüm toplumsal grupları '*mutlak ve sınırsız devlet*' sembolizmi altında bağlı ve görünmez hale getirir.¹⁵ Ancak teklif odaklı bakış açısına karşın Aristo'nun, yine de modern dünyada bölünmüş ancak koordine edilmiş güçler ayrılığı ile fren ve dengeler sistemi olarak kodlanan siyasal yapının öncü fikirlerini geliştirdiği görülür.¹⁶ Ortaçağ siyasal düşüncesi ana hatlarıyla eski Yunan-Roma bakış açısını yansıtan bir yaklaşımla, kendi iradesiyle yasa koyan ve uygulamaya zorlayan egemen güç portresinin henüz siyasalın ufkunda belirmediği ve doğal hukuk ile örf-adet kurallarının bağlayıcı kabul edildiği bir devamlılık çizgisiyle remzedilir. Bu itibarla monark kural keşfinde bulunmaz ancak toplumun

- 10 KAPANİ, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, 32. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013, s. 49-58.
 11 KRASNER, Stephen D., "Abiding Sovereignty", **International Political Science Review**, Yıl: 2001a, Cilt: 22, Sayı: 3
 12 LUTZ, 2006, s. 35.
 13 TURHAN, 2003, s. 37.
 14 KOÇAK, Mustafa, **Devlet ve Egemenlik**, 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 34, 43-44.; SUNAY, 2007, s. 23.
 15 KOÇAK, 2006, s. 36-40.
 16 LUTZ, 2006, s.34.

içinden çıkarıp düzenlediği ve doğruladığı kuralların uygulanabilirliğini gözetir. Egemenliğin doğumu için bu çağları aşarak gücünü ulusçuluk duygusundan alan devletin teklifi, ulusal birlik ve merkezîyetçi yönetim kavramlarıyla bütünleşik yeni bir zihni donanımın haber verildiği modern zamanları beklemek gerekecektir.¹⁷

Batıda egemenlik teriminin karşılığı olarak XVII. yüzyılda kullanılan Fransız kökenli *souveraineté* deyimini modern devletin ortaya çıktığı devirlere ait ve doğrudan imparator merkezli yetki düzenini tanımlamak için kullanılan çerçeve kavramdır. Tanımlama, belli bir otorite yapısının kabul edilmesi ve yetkili kişilerin uygulayabileceği kontrol düzeyini ifade eden egemenliği, ülkede en üstün asli buyurma gücü veya iktidar bakımından üstünlük olarak gören genel yaklaşımın¹⁸ ilk kullanım zamanından günümüze kadar süregelen klasik formunu ortaya koymaktadır. Somut uygulamada ise kamusal çıkar, kamu güvenliği ve kamu düzeni kavramlarının yer aldığı hukuksal düzenleme alanlarını kimin belirlediği sorunu etrafında tartışmaya konu kılınan egemenliğin sahibi, olması gerekeni belirleyen ve kendi varoluşu içinde irade oluşturan özerk bir otoriteye referansla tanımlanabilmektedir.

Avrupa dini metinlerinin geneli metafiziksel ve teolojik anlamda kendini koruma eğilimi içinde olan egemen gücü, saf ve mutlak irade olarak niteler. Yasayı oluşturmak ve korumak için yasaların ötesinde bir konsept içine konumlandırılan egemenlik de tıpkı devlet gibi tarihi yapan ve sürükleyen bir güç olmak iddiasındadır. Normlar sistemi ve sembolik olarak devletin bizatihi kendi varlığı bu yüzden egemen karara bağlı olmak zorundadır.¹⁹ Geleneksel doktrinin egemen yasama yetkisi üzerinden yaptığı tanım ise, onu sınırsız, sürekli ve bölünmez özelliklerde gösteren bir hukuksal çerçeve içine yerleştirir.²⁰

Devletin ülke içinde kendisi dışındaki toplumsal, ekonomik ve siyasal kuruluşlara kıyasla en yüksek iktidar odağı ve iradeye sahip oluşunu ifade etmesi ve aynı zamanda emreden, bağımsız, bölünmez ve devredilmez sübjektif bir irade kudretini yansıtmaya anlamında klasik egemenlik kavramı, son üç yüz yıllık siyasal ve toplumsal mücadeleler sonucunda ana öğeleriyle bu günkü şeklini almıştır.²¹ Merkezi krallık, laiklik ve

17 KOÇAK, 2006, s. 49-55, 60-61.

18 LUTZ, 2006, s.34.; KAHN, 2011, s. 50-53.; KRASNER, 2001a, s. 232.

19 SCHMITT, Carl, *Siyasi İlahiyat*, (çev. A. E. Zeybekoğlu), 5. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2016, s. 14.

20 MARSHALL, Geoffrey, *Constitutional Theory*, Oxford University Press, London, 1971, s. 35.

21 DUGUÏT, Leon, *Kamu Hukuku Dersleri*, (Çev. S. Derpil), 1.Baskı, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1954, s. 56-57.; TURHAN, 2003, s. 33.

ulusallık hareketlerinin gelişimini senkronize eden modern siyasal mücadele, Avrupa'da ortaçağın sonlarından itibaren monarşik güçler, feodalite, kilise ve ekonomik sınıflar arasında yaşanan yoğun çatışma ve iç mücadele süreçlerini kapsayarak bütünsel bir tarihsel yürüyüş ortaya koyar.²² Devamında ise egemenlik gücü, ülke içinde siyasal iktidara rakip olacak sosyo-politik her tür potansiyelin reddi ile ülke sınırları dışında kendisinden üstün bir gücün tanınmaması temeline yerleştirilir. Bu gelişim doğal hukuk paradigmasına (ius naturale) ve sözleşme teorisine gömülü farklı egemenlik kavramlarını modern ulus-devletin doğuşuyla birleştirerek egemenliği yüce ve nihai güç nitelendirmesiyle mutlaklaştırır.²³ Siyasal gelişimin vardığı noktada egemenlik olgusu, devlet iktidarını ülke sınırları dâhilindeki diğer iktidar odaklarının üstünde gören iç egemenlik formuna, devletin öteki devletlere kıyasla bağımsız ve hukuki eşitlik eksenine yaslanan yönleriyle ise dış egemenlik kategorisine ayırılır.²⁴ Egemenliğin yeni tanım düzeylerine kavuşturulması, önemli oranda bu ayrımlara özgü fikri hareketliliklerin sunduğu katkıyla mümkün olabilmektedir.

İç egemenlik yetkisi, egemenliğin kaynağı problemiyle ilişkili olarak teokratik, milli ve halka dayalı egemenlik türlerine dayalı iktidarın meşruluğu ekseninde varlık kazanan farklı egemenlik teorileri geliştirilmesine ön ayak olmuştur. Egemenlik teorilerindeki gelişim çizgisi sonraki aşamada egemenliğin modern bir kavram olarak doğup geliştiğini ortaya koyan süreçleri ve siyasal değişim düzeyini ifade etmede temel bir araç işlevi yüklenmiştir. Toplumsal koşullardaki değişim, ekonomik yapı dönüşümü ve sınıfsal farklılaşma iktidar tasavvuru, devlet yetkisi ve kamusal otorite tasarımı yeniden düşünmeye sevk etmiş, egemenlik kavramı biçim değiştiren tarihsel örüntüler içinde entelektüel sermayenin ana uğraş konularından birini oluşturmaya başlamıştır.

15.Yüzyılın sonu ve 16. Yüzyılın ilk çeyreğine denk gelen dönemde Machiavelli, siyasetin konusu olan kurumsallaşmış siyasi iktidarın aşkın (müteal), ilahi, geleneksel ve ahlaki köklerden ayrıştırılarak stratejik ve teknik beceri konusu olması gerektiğini savunur.²⁵ Egemenliğin doğasını ise Jean Bodin'in yaklaşık yüzyıl sonra kullanacağı formülün merkezine yerleştiği tek, bölünmez ve mutlak iktidar kavramlarına başvurmadan

22 SUNAY, 2007, s.23-24.

23 RAPCSÁK, 1998, s. 32.

24 SABUNCU, Yavuz, **Anayasa Hukuku**, 16. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2014, s. 24.

25 AÇAOĞULLARI, Mehmet Ali/ KÖKER, Levent, **Tanrı Devletinden Kral Devlete**, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s. 176.; AKAL, Cemal B, **İktidarın Üç Yüzü**, 9. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2019, s. 72.

mutlaklık sıfatıyla tanımlar.²⁶ İç ve dış egemenliğin kendinde içkin olduğu klasik egemenliğin iktidarla ilişkili bir teori haline getirilmesi ise ilk defa 16. yüzyılın sonunda (ortaçağın sonu-yeniçağın başı) Fransız hukukçusu Jean Bodin'le başlar. Bodin'e göre ulus-devletin iktidarını açıklamada anahtar kavram olarak tanımlanan egemenlik, *'bütün vatandaşlar ve tebaa üzerinde kanunla kısıtlanmayan, en üstün iktidar'*, sosyal katmanlar, aristokrasi ve kilise güçlerine karşı tartışılmaz üstün erki, dışa karşı da bağımsız bir devlet gücünü temsil eder. Uyruklara emretme vasıtalarından biri olan egemenlik yetkisinin ülke içinde somutlaştırılan yasal ve etkili bir hukuk aracını temsil ettiği,²⁷ doğal hukuk ile örf adet kurallarının ancak egemenin hukuki geçerlilik sağladığı oranda muteber sıfatını haiz olduğu bu tanımda,²⁸ egemenliğin vasıfları arasına onun tekliği, sınırsızlığı, bölünemez birlik olarak algılanışı, sürekliliği ve devredilemezliği²⁹ ilkeleri yerleştirilir. Yasa, bir bakıma Tanrı ve doğa kaynağından koparılarak düzen ve istikrar adına egemenin mutlak inhisarına, özgül iradesine ve meşruiyet tekeline bırakılır.³⁰ Feodal Avrupa döneminde parçalanmış ve yerel senyörler arasında dağılmış iktidar gücünün toparlanması-rasyonelleşmesi, siyasal modernleşmenin hız kazanması ve merkezi ulusal devletin ortaya çıkmasında nitelikleri zikredilen bu egemenlik tasarımının payı azımsanmayacak önemlidir.

Aynı anda papalık ve Kutsal Roma-Germen imparatorluğuna karşı elde edilen başarı üzerine Bodin, Fransız monarşisine atfen *en üstün iktidar* anlamına gelen Latince *supranus* sözcüğünü *souverainete* sözcüğüyle karşılayarak açık formüllerle tanımlanan yeni bir iktidar modeli geliştirir. Başka bir iktidar tarafından emir almayan veya kurumlar, beşeri yasalar ve gelenekler tarafından sınırlanmayan egemen kudret, yurttaşların üzerinde sürekli, devredilmeyen ve mutlak gücü temsil etmektedir artık.³¹ Bodin'e göre yükümlülüklerden, her tür kayıt ve koşullardan azade kılınan ve diğer toplumsal iktidar odaklarını mutlak egemen nezdinde türev kabul eden bu tarz bir egemenliğin yokluğunda siyasal toplumun ve devlet bütünlüğünün ontolojisi geri dönülmez şekilde hasara uğrar. Tanrısal ve doğal yasalara, mülkiyet kısıtlılıkları ile krallığın temel ya da üstün yasalarına bağlı da olsa egemenin buyruğu iç ve dış limitasyondan muaf olacak şekilde kamusal iyilik hedefine yönelen yasanın sözünü oluşturur.

26 UYGUN, Oktay, **Devlet Teorisi**, 6. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2019, s. 189.; AKAL, 2019, s. 65-66.

27 ERDOĞAN, Mustafa, **Özgürlük Perspektifinden Hukuk ve Demokrasi**, 1. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013, s. 202- 204.

28 KOÇAK, 2006, s. 51.

29 SCHMİTT, 2016, s. 16.; AKAL, 2019, s. 73.

30 MISIR, 2014, s. 58.

31 UYGUN, 2019, s. 192-193.; AKAL, 2019, 73-74.

Kralı bir yöneticiden ayıran temel etken, egemenliğin geri alınamaz sürekli tabiatıdır. Monarkın siyasal beden olarak sürekleştiği politik gelenekte ölen kralın ardından gecikmeksizin yaşasın kral deyiminin sarf edilmesi bu anlayış içinde olağan bir tepki olarak adlandırılır.³²

1576 tarihli Jean Bodin'in Batı Avrupa siyaset düşüncesinde egemenliğin ilk sistematik analizini içeren 'Devletin Altı Kitabı'yla başlayan klasik egemenlik teorisinin gelişimi, sonraki dönemlerde modern siyasal gelişmeler ile devletin hükmetme gücünün yaygınlığına bağlı olarak Hobbes ve egemenliği insanlar arasında paylaşılmayan benzersiz bir yetki kaynağı olarak betimleyen³³ Austin'le devam eder. Egemenliği ve hukuku karşılıklı olarak birbirine bağlayan Austin bu muhakemeden hareketle egemenlik hakkını, sözde bir sosyal sözleşmeden ya da diğer herhangi bir yarı-yasal ilişkiden türetme çabasına girişmez. Austin'in egemenliği tasviri, bir topluluğun sürekli ve kabul edilmiş itaat duygusuna dayanır. Topluluk veya çoğunluk itaat ettiği oranda bir egemenin var olmasının mümkün olduğu tezini benimser.³⁴

Egemenliği 17. yüzyıl Avrupa siyasal düşüncesinin merkezi bir kavramı haline getiren Thomas Hobbes 1651 tarihli eseri Leviathan'da devlet egemenliği teorisi ve onun sınırsız doğasını politik istikrarsızlık ve iç savaş olgularını göz önünde bulundurarak farklı sosyo-politik kaynakların desteğiyle ayrıntılı bir şekilde açıklığa kavuşturur ve egemenliğin önünde hukuken dile getirilebilecek herhangi bir engelin söz konusu olamayacağı düşüncesini ön plana çıkarır. Halkın sahip olduğu hakları bir kez ve sonsuza dek devretmesiyle kazanılan egemenlik yetkisi, Hobbes'a göre düzen yaratabilen ve bunu sürdürme yeteneği olan yasal güç kullanım hakkını aşkın, kendinde ve bağımsız bir güç potansiyeliyle somut hale getirir.³⁵ Leviathan, düzenli ve güçlü otoriteden yoksun kalınan siyasal kaos ortamında kamu hizmetini amacına uygun olarak ihya etmede egemenliğin varlık gerekçesinin yegane adresidir.³⁶ Hobbes ve Austin'in egemenlik doktriniyle ilgili tezlerinde hukuk kuralları tarafından belirlenmesi ve standart kazanması gereken yönler göz ardı edildiği için son tahlilde bu yaklaşım doğrudan hukuka dayalı egemenlik fikrini tahrip etmekle eşdeğer siyasal ve hukuksal sonuçlar ortaya çıkarır.³⁷

32 AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali/ KÖKER, Levent, **Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2018, s. 26-31, 36-43.

33 ELEFTHERIADIS, Pavlos, "Law and Sovereignty", **Law and Philosophy**, Yıl: 2010, Cilt: 29, Sayı: 5, s. 541.; RAPCSÁK, 1998, s. 32 vd.

34 LİNSAY, A. D. "Sovereignty" **Proceedings of the Aristotelian Society**, Yıl:1924, Cilt: 24, Sayı: 1, s. 236, 238.

35 RAPCSÁK, 1998, s. 33.

36 SUNAY, 2007, s. 28.

37 LİNSAY, 1924, s. 238.

Egemenliğin tüm yükümlülükleri aşan sürekli, mutlak, bölünemez ve devredilmez niteliklere sahip olduğu fikrinde ortak yaklaşım sergileyen Hobbes ve Bodin'in temel misyonu tek bir yerel otorite hiyerarşisinin meşruiyetini belirlemektir. İç düzeni korumakla adaletin sağlanacağına inanan her iki filozof da doğal hukukun varlığını kabul etmelerine rağmen, hükümetin sözünü hukuk mertebesine çıkarmaktan kaçınmamışlardır.³⁸ Siyasal söylemin bu biçimiyle yeni bir teorik içerik oluşturulduğu tartışmasızdır. Zira kilise (teokratik otorite) ve imparator gücü (laik otorite) arasında karakterize edilen erkler mücadelesi (iki kılıç) Bodin'den önceki dönemi anlatan ortaçağ Avrupasında egemenliği mutlak, devredilemez, bölünemez ve nihai bir güç olarak gören anlayıştan uzakta yeni bir siyaset teorisyenleri zümresine işaret etmektedir.

Batı Avrupa siyasal geleneği, Bodin ve Hobbes tarafından çok değer verilen adalet ilkeleri ve mutlak otorite hiyerarşisine tabi iç düzeni, egemenliğin kontrolsüz yetki tanımından kopartarak modern demokratik devletler tarafından hayatıyet kazandırılan farklı bir siyasal fenomene dönüştürür.³⁹ Egemenlik kavramının teorik gerekçelendirilmesinin 16.Yüzyılın ikinci yarısında başlayan bu fikri serüveni, nihayet modern egemenlik teorisi ve pratiğinin birçok yönünü ulus-devlet çağının şafağını işaretleyen 1648 tarihli Westfalya Antlaşması devlet sistemine bağlamakla sonuçlanır.⁴⁰

Siyasal serüvenin başka bir boyutu güçlü bir merkezi devletin bölünmez egemen otorite yapısıyla feodal parçalanmışlığın üzerine çıkarak pazar bütünlüğünü ve ticari güvenliği tesis etme çabasında burjuva sınıfının desteğine yaslanmış olmasıdır. Bodin, Hobbes ve Machiavelli gibi düşünürlerin merkezi egemen iktidarın varlığına dönük taleplerinin arka planı böyle bir ittifakın izlerini de taşımaktadır. Feodal bölünmüşlükten mutlak krallık aşamasına geçişin sağlanmasından sonra ise mülkiyet ve kişi güvenliğini elde etmek ile iktidarın keyfi girişimlerini kontrol altına almak için John Locke ve Montesquieu'nun öncülüğünde *sınırlı iktidarın* yüceltildiği yeni bir siyasal-düşünsel devreye geçiş yapılacaktır.⁴¹

Egemenlik kavramını 18. yüzyılda teorileştiren ve topluluğa mal eden düşünür ise kuşkusuz Jean-Jacques Rousseau'dur. Geliştirdiği sosyal sözleşme kuramına göre, bir arada yaşamak zorunda kalan insanlar, özgür oldukları doğal bağımsızlık halinden güvenlik karşılığında vazgeçerek toplumun bütününe 'egemen' bireyler sayıldığı ortak kamu

38 KRASNER, Stephen D., "Sovereignty", *Foreign Policy*, Yıl: 2001b, Sayı: 122, s. 21.

39 KAPANİ, 2013, s. 59-63; TURHAN, 2003, s. 35.; LUTZ, 2006, s. 35.

40 MORGAN, April, "Sovereignty's New Story", *The Monist*, Yıl: 2007, Cilt: 90, Sayı: 1, s. 27.

41 UYGUN, 2019, s. 211.

yararını temsil eden genel iradeye vücut verir. Böylece yurttaşlar ile genel iradenin ürünü olan yasalar arasında bir 'irade bütünlüğü' belirir. Devleti bir tüzel kişi olarak tıpkı kendisini önceleyen Bodin, Hobbes ve Spinoza gibi en üstün iktidar gücüyle eşitleyen ve yasayı genel iradenin işlemleri mahiyetinde gören Rousseau, toplum sözleşmesinin temelinde tek tek bireyler olduğunu varsayan Hobbes ve Locke'un aksine egemenliğin kaynağına halkı yerleştirerek⁴² klasik egemenlik kuramını bir adım daha ilerletmeyi başarır. Böylelikle Rousseau, Leviathan'ın yayınlanmasından yaklaşık yüz yıl sonra, Fransa'da Hobbesçu egemenlik kavramını altüst ederek egemenliği devletten topluma aktaran misyonun temsilciliğini üstlenir. Herkesin herkesle ve kendisiyle sözleşme yaptığını teorik temele oturtmaya çalışan ve halk egemenliğinin önünü açan Rousseau'ya göre bu şekilde bireyler aynı anda hem hükmeden hem de hükmedilen konumunda yeni politik-toplumsal statüler edinir. Egemen kimdir sorusunun karşılığı Rousseau'cu yaklaşımda yurttaşların bütünü tanımlayan ve temsile ihtiyacı olmayan halk kolektivitesi olarak yanıtlanır. Genel iradenin uygulanma vasıtası olan egemenliği devretmeyen ve onu temsil etmeyip bizzat kendi nefsinde yaşayan özne doğal olarak bu kez halkın kendisidir. Bütünlüğü olan halk karşısında egemenliğin bölünebilir karaktere büründürülmesi bu yapısal benimseme nedeniyle siyasal düzlemin tutarlığına aykırı zıt bir yapılanma ortaya koyar. Dolayısıyla güçler ayrılığı çerçevesinde farklı organlarda tecelli eden yetki sistemi, egemenliğin bölünmesiyle eşdeğerdedir. Buna karşın devlet erklerinin birliğinde mündemiç mutlak egemenlik nosyonu, toplum sözleşmesi ve genel irade etkenlerine bağlı olarak keyfilikten ziyade makuliyet çemberi içinde kalan bir meşruiyet zırhına sahiptir.⁴³ Fransız İhtilaliyle başlayan süreçte ise kolektif bütünü yansıtan genel irade kavramı, egemenliğe giydirilen ulusallık ve temsiliyet sıfatıyla yer değiştirir. Ulusal egemenlik tasarımı ulusun kendisi artık egemenliğin doğrudan kullanımını üstlenmez, anayasayla belirlenmiş temsilciler bu misyona aracılıkta bulunur.⁴⁴

Kimin egemen olduğu ve hangi yetkileri kullanması gerektiği konusunda çeşitli kategorilere dâhil olan daha sistematik sayılabilecek farklı egemenlik teorilerinin geliştirildiği bu süreçte 1789 Fransız İhtilali'ne kadar geçerli olan patrimonyal devlet teorisine göre egemen kudret, kral, imparator veya prensin varlığında ve şahsında temsil edilmekteydi. Egemenlik, hükümet etme kudretini de şahsen elinde bulunduran bu

42 UYGUN, 2019, s. 233.

43 AĞAOĞULLARI, M. Ali, **Ulus-Devlet ya da Halk Egemenliği**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s. 100-106.

44 MISIR, 2014, s. 60,62. ; RAPCSÁK, 1998, s. 33.

erk sahiplerine özgü bir yetki alanı olarak kabul görmekteydi. Fransız İhtilali'nden sonra ise İnsan ve Yurttaş Hakları Bildiris'i'nde de ifadesini bulan ulusal egemenlik doktrini hâkim bir konum elde etmiş; egemenliğin asıl sahibinin, kendini oluşturan bireylerin üstünde manevi kişilik iktisap eden millet olduğuna hükmedilerek, bu antitenin, egemenlik hakkını devlet bünyesindeki organlar vasıtasıyla kullanması gerektiği net biçimde ifade edilmiştir. Yerini ulusa bırakan toplulukta ulus egemenliği, somut nitelikleriyle tarihsel bir kategori kimliği kazanarak tüm boyutlarıyla görünürlük kazanmıştır artık. Siyasal sürecin doğal ürünü niteliğinde tezahür eden yurttaş ise ulusu oluşturan nüfusla demokratik meşruiyet temelinde aidiyet bağı kurulmasına bağlı olarak politik bir kimlik kazanır. Siyaset yüksek katların profesyonel uğraş alanı olmaktan çıkarak devlet faaliyetlerinin bireylerin çıkar ve tercihleriyle etkilendiği popüler bir zemin değişimine sahne olmaya başlar.⁴⁵ Dolayısıyla çağdaş demokratik düzenlerde iktidar otoritesinin meşruluğunun ulusal egemenlik temelinde tanımlanması, alternatifsiz bir seçenek olarak yaygın bir siyasal dolaşım kazanır. Devamında ise siyaset teorisyenleri özellikle 19. yüzyıldan itibaren egemenliğin izahını, yeni bir siyasal evreye tekabül eden anayasal hükümet açısından tanımlamaya yönelerek genel itaat ölçütlerini veri almaya başlar. Genel irade, devlet ya da millet, topluluğu oluşturan bireylerden ayrı tutulmaya ve soyut manevi şahsiyet mertebesine yükseltilmeye çalışılır.⁴⁶

19. yüzyılın sonundan itibaren ise kuvvet-devlet teorisi egemenlik kavramına yön veren ana motifi oluşturmaya başlar. Bu teorik yaklaşımda egemenlik ne prensne ne de devlete aittir. Egemenlik, devletin hukuken zorlama ve hükmetme tekeli olarak değil, normatif düzeyde karar verme yetki ve hakkı olarak anlaşılabilen hem ülke içinde hem de ülke sınırı dışında geçerliği olan bir anlam çerçevesi içine dâhil edilir.⁴⁷ Dolayısıyla standart devlet egemenliği her şey üzerinde karar sahibi olan ve toplumun tüm alanlarına sirayet eden bir otorite kullanımına yönelik monist (tekçi) karakterli kapsamlı bir gücü belirtir.⁴⁸ Devlet gücünün tekliği ve bölünmezliği teorisinden destek alan bu yaklaşım, egemenliğin geleneksel izahına özgü olan iç ve dış boyutlu egemenlik türlerine paralel bir açıklama modeli içererek hem hukuksal hem de siyasal yönleri havi bir kavramlaştırmayı yansıtır.⁴⁹

45 POGGİ, Gianfranco, **Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, (Çev. A. Babacan), 4. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.39"

46 LİNSAY, 1924, s. 244-245.

47 SCHMİTT, 2016, s. 20.

48 FİTZPATRİCK, Peter, "Surpassing Sovereignty", **Sovereignty, Frontiers of Possibility**, (der. Genovese, A.), University of Hawaii Press., Honolulu, 2013, s. 182.

49 DOEHRİNG, Karl, **Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)**, (Çev. A. Mumcu), 3.

Dış egemenlik veya siyasi egemenlik (external aspect of sovereignty) devletlerarası hukuki eşitliği, devletin temsilini, başka bir devletin güdümü veya üstün iktidarı altında olmama pozisyonu ile bir devletle tabiiyet ilişkisi içinde bulunmama halini ifade eden uluslararası ilişkiler alanını ilgilendirir. Devletin kendi sınırları içinde hükümet biçimini tayin etmede özgür hareket etmesi, devletlerin birbirinden özerk ve bağımsız yaşaması gerektiğine ilişkin kabulün doğal sonucu ise devletler arasında cebre dayalı olmaksızın yapılan meşru anlaşma dışında bir devletin diğerine müdahale hakkının reddedilmesi gerektiğidir.⁵⁰ Eşdeyişle devletler arasında hiyerarşi ilişkisi kurulmaması, egemen eşitlik ilkesine riayet edilmesi, içişlerine karışmama kuralının kabul edilmesi temelindeki ön kabuller, dış egemenlik unsuruna bağlanan ve uluslararası antlaşmaların onayladığı temel normatif gerekliliklerdir.⁵¹ Dolayısıyla 'geleneksel veya Westphalian' kılığında egemenlik, devletlerin kendi seçimlerini dışarıda müdahaleye uğramadan yapmaya hak kazandıkları bir anlam dünyasıyla irtibatlıdır. Ne varki klasik egemenlik anlatısı, uluslararası insan hakları hukukunun ortaya çıkmasının doğurduğu "Westphalian prensibi"nin revizyonundan bahseden değişim dönemecine kadar yanlıcılık yönü de olan bu tür haklarla kendini biçimlendirmeye çalışmaktan uzun süreler boyunca pek de geri durmamıştır.⁵² Bu zihinsel standarda karşın yine de devletlerarası ilişkilerin hukuksal eşitlik temelinde dayanması gerektiği ve müdahaleden vareste tutulması varsayımı dış egemenlik kavramını devletin bağımsız olmasıyla ve hiçbir otoritenin emrine girmemekle eşdeğer kabul eden anlayışı söylem düzeyinde yerinden edememiştir. Devletlerin egemen eşitliğinin, bütün devletleri uluslararası hukuk önünde haklar ve yükümlülükler ölçütüne göre aynı statüde eşitlediğine olan inancın sürekliliği devam etmiştir. Dış egemenliğin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 21 Aralık 1965 tarih ve 2131 sayılı kararıyla kabul edilen diğer bir görünümünü teşkil eden içişlerine karışmama ilkesi ise devletlerin kendisini idare edecek ekonomik, siyasi ve sosyal sistemini kurma tekeline sahiplik bağlamında yorumlanmıştır.⁵³

İç egemenlik (internal aspect of sovereignty) hukuki ve siyasi örgütlenmenin somutlaştığı devlet iktidarının, ülke üzerinde yaşayan insanların varlığını sürdürmesi amacıyla üstün hükmetme gücüyle

Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015, s. 133.

50 KRASNER, 2001b, s. 21.; ARSEL, 1968, S. 24-25.

51 GÖZLER, 2019b, s. 163-164.

52 GLANVİLLE, Luke, "The Myth of "Traditional" Sovereignty, *International Studies Quarterly*, Yıl: 2013, Cilt: 57, Sayı: 1, s. 80.

53 TEZİÇ, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 20. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2016, s. 139.; GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi C.I.*, 1. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2011, s. 432-433.

donatılması ve bu gücün diğer sosyal iktidar türlerine göre en üstün, mutlak, bölünmez, devredilemez nitelikte bir hukuksal formasyona kavuşturulmasıdır.⁵⁴ Başka bir deyimle iç egemenlik, belirli ülke sınırı içinde yaşayan insan topluluğu üzerinde yasa koyma ve zor kullanma tekeline dayalı hukuki egemenlik kavramına atıfla tanımlanmaktadır.⁵⁵ Modern siyasal düzenin en yüksek iktidar mahallini tazammun eden hâkim devlet organizasyonu, özetle ülke ve nüfus üzerinde başka hiçbir güç odağına ihtiyaç duymayan, güç paylaşımı öngörmeyen ve mutlak denetim yetkisini kendinde saklı gören bir otorite yapısıyla egemenliği tarif eder.⁵⁶ Dolayısıyla devlet hayatının hukuk düzenini belirleme yetkisi, devletin ülke içindeki toplumsal ve siyasal gruplara olan üstünlüğü iç egemenliğin temel özelliklerini oluşturur. Devlet kendi yetki alanını ve hukuk düzenini asli, egemen, üstün ve total nitelikteki mutlak iradesiyle belirlerken aslında yasama, yürütme ve yargı güçlerinden kaynaklanan bütün organlara mahsus egemenlik yetkisini de aynı anda inşa ve tanzim etmektedir. Kural koyma, kuralları yürütme ve anlaşmazlıkları yargılama fonksiyonlarını içeren egemenlik yetkisini bölünmez, devredilmez ve en üstün nitelikte kullanan devlet, hükmettiği güçler arasında çatışma, kutuplaşma ve çelişki doğuran gerilimleri iradi olarak ve hukuksal araçlar geliştirerek nötralize etmeye çalışır. İç meşruiyetin mutlak başarısının arka planında, diğer devletlere egemen bir devletin iç işlerine karışmama yükümünü bir gelenek olarak yerleştirme ve devletlerarası eşitliği bir prensip olarak benimsetme çabalarının azımsanmayacak katkıları yer almaktadır.⁵⁷

Egemenlik terimi, iktidarın kullanım şartları dışında devlet biçimlerinin sınıflandırılmasında da hukuksal ölçüt olarak kullanılmıştır. Egemenliğin tek ve bütün olduğu, hukuk ve yargı birliğine dayandığı üniter devlet ile ikiden fazla devletin bir araya gelmesi ile oluşan konfederatif ve federatif devlet türleri bu kapsamda sayılabilir. Geleneksel egemenliğin bir başka boyutu ise iç egemenliğin yalnızca üstün iktidar yönüyle değil egemenliğin kime ait olduğu sorusu etrafında şekillenen farklı türde siyasal meşruluk kategorileri içinde incelenmeyi hak eden bir görünüm sunmasıdır. Örneğin egemenliğin kaynağı açısından halk egemenliği prensibini temel alan demokratik yönetimlerle hükmeden ve hükmedilen arasında düalizm öngören monarşi tarzı yönetimler arasında karşıt konumlardaki bir siyasal yapılanma bu tür bir farklılık için veri sayılabilir.⁵⁸

54 KAPANİ, 2013, s. 61-62.; TURHAN, 2003, s. 29-37.

55 MISIR, 2014, s. 56.

56 POGGİ, 2014, s.30, 33.

57 TEZİÇ, 2016, s. 139.; DOEHRİNG, 2015, s. 133, 141.; GÖZLER, 2011, s. 435.

58 DOEHRİNG, 2015, s. 134-135.

II. KLASİK/GELENEKSEL EGEMENLİK ANLAYIŞINA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Gelişen demokrasi ve hukuk devleti anlayışına göre üstün erk, hukuksal otorite şeklinde benimsendiğinde günümüz gerçekleriyle ters düşmeyen bir egemenlik yapısı elde edilir. Geleneksel anlayışın ise bu konuda devlet otoritesine vurgu yaparak hukuksal seviyede her yönüyle belirsiz bir yetki düzeni ve mutlak bir siyasal alan yarattığı hususu tarihsel deneyimin doğruladığı bir olgudur. Hukuksal açıdan eşit ulusal egemenlik, meşru yetki kapsamında devletlerin hareket özgürlüğünde eşitlik, ülke içinde ortak yaşamı örgütleme ve yönetme hakkı, ülke dışında ise devletler hukuku alanında belirli şartlara bağlı olarak zorlayıcı güç kullanma yetkisi ile müzakere pozisyonuna ilişkin fonksiyon belirleme özgürlüğü, geleneksel egemenlik konseptine atfedilen devlet yetkileri kapsamında başlıca tartışma ve sorgulama alanlarını meydana getirir.⁵⁹

Siyasal iktidar kurgusunun temelini ulus egemenliğine dayalı bir meşruiyet zırhı kazandırılmış olsa da bir sorgulama konusu olarak temsili demokrasiye dayalı politik bir formasyonda ulus ile temsilcilerin görev ifa ettiği parlamento arasında tam bir özdeşlik sağlamak veya ulus ile parlamento iradesini çakıştırmak yine de pek mümkün görülmemektedir. Daha özlü anlatımla parlamento çoğunluğu ulus egemenliğini yansıtan bir uyumluluk durumu sergilemekten uzak farklı temsili kompozisyonlar ortaya çıkarabilmektedir.⁶⁰ Muhtemel bir çözüm önerisine göre hukuk ve toplumsal değer sistemiyle⁶¹ sınırlanmış bir devlet otoritesinin geçerliliği kabul edilerek egemenliğin hukuksal araçlarla siyasal ve toplumsal sorunları çözme usulü olduğu kabul edildiğinde belirsizlik de bir ölçüde giderilebilecektir. Bu hukuksal yaklaşımın tamamlayıcı bir unsuru ise devlet iktidarı kullanımındaki bütünlüğün bozulması göze alınarak egemenliği temsil eden organların her birinin nihai karar verme mercii haline gelmesi gerektiğidir. Güçler ayrılığına dayanan demokratik rejimlerde devlet erkinin işlevsel bakımdan farklı organlar arasında paylaştırılmış olması, bu yargıyı destekleyen anayasal güvence sistemini anlatır.⁶²

İç egemenlik kavramı dâhilinde dile getirilen dokunulmaz, devredilmez, sınırsız ve mutlak üstünlük ile donatılmış ve dışa karşı bağımsızlık iddiasındaki iktidar olgusunun, işlemleri yargı denetimine

59 ALLÈGRE R. P./VAÏLLANCOURT Daniel G. "National Sovereignty", *Cross Currents*, Yıl: 1971, Cilt: 21, Sayı: 4, s. 378.

60 LİJPHART, Arend, *Çağdaş Demokrasiler*, (Çev. E.Özbudun/E. Onulduran), 1. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, s. 17.

61 KABOĞLU, 2019, s. 88.

62 DOEHRİNG, 2015, s. 133,135-136.

bağlı, hukukla sınırlanan ve hukukun üstünlüğüne dayalı anayasal devlet anlayışıyla bağdaşmadığı belirtilerek en kapsamlı eleştiri noktaları egemenlik formunun karşısına çıkarılmıştır. Devletin hukuk yaratma potansiyeli kurallara dayalı meşruiyetin önüne geçtiği anda parlamento hâkimiyeti ile hukukun üstünlüğü çatışmalı hale geleceğinden⁶³ egemenlik olgusunun hukuksallık iddiası da siyasal krizlere ulaşan boyutlar edinebilecektir. Egemenlik doktrininin hukuktan soyutlandığını ima eden bu yaklaşım geleneksel egemenlik anlayışını yasallık ve meşruiyet ölçüleri çerçevesinde yeni bir çözülme ve parçalanma sürecine itecek güçte etkiler ortaya çıkarır.

Egemenliğin federe devletler arasında bölündüğü ve merkezi devletle bağlı üye devletlerin siyasal çerçeveyi oluşturduğu federal devlet yapısını açıklamakta tek, bölünmez ve en üstün olma iddiasındaki otoriter iç egemenliğin yetersiz kalması da diğer bir eleştiri konusunu teşkil eder.⁶⁴ Dolayısıyla devlet yetkilerinin yasama, yürütme ve yargı arasında paylaştırıldığı modern kuvvetler ayrılığı prensibi karşısında savunulması güç olan geleneksel egemenlik kavramından sınırlı bir iktidar, anayasa yapma yeteneği bakımından da kurucu iktidara atfen 'hukuki bakımdan en üstün iktidar' nitelemesiyle söz etmek optimum çözüm şekli olarak önerilmiştir.⁶⁵ Geleneksel egemenliğe meydan okunulan başka bir çatışma faktörü, ülkelerin siyasal bütünlüğü içine yerleştirilen özerk bölgelerin kendilerine tahsis edilen yetki çerçevesinde merkezi karar alma sisteminden bağımsız hareket etme potansiyelinin varlığıdır.

Ulusüstü hukuk alanında ve özellikle insan hakları çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler ise egemenliğin kullanımına yönelik ciddi sınırlamaların başlıca konusunu dış egemenlik eksenli sorun ve tartışmalar çerçevesinde belirgin hale getirmiştir. Devlet-ötesi kurumlaşmalar, uluslararası sözleşmelere yerleştirilen denetim mekanizmaları, ulusal anayasal normların ulus-üstü yargı organlarınca denetlenebilir olmasından doğan dış-anayasa üstünlük, siyasal-iktisadi karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanan bölgesel işbirliği organizasyonları,⁶⁶ iç egemenlik sahasını daraltan etkili yasal-anayasal enstrümanların ana gündem başlıkları arasındadır. Bu çerçevede 10 Aralık 1948 İnsan hakları Evrensel Beyanname ve 4 Aralık 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi klasik egemenlik anlayışında bariz bir dönüşüm yaşandığını gösteren etkili kurumsal güvence örnekleridir. Sözleşme kapsamında bireysel başvuru hakkının tanınması;

63 ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, 13. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017, s. 122-123.

64 TEZİÇ, 2016, s. 140-141.

65 KAPANİ, 2013, s. 65-67.

66 KABOĞLU, 2019, s. 90.

soykırım, işkence, kölelik, mülteci statüsü, vatansız kişiler, kadın hakları, ırk ayrımcılığı, çocuk hakları ve zorla çalıştırma yasağı gibi birçok konuda insan haklarını güvence altına alan yasal düzenlemelerin yürürlük şartlarının uluslararası gözlem ve denetimin bir parçası kılınması ve devletlerin uluslararası denetimi gönüllü olarak benimsemesi, egemenlik tasarımının klasik formundan uzaklaştığını kanıtlayan güncel örnekler arasında sıralanabilir. Anayasa Mahkemesi kararlarında Türkiye'nin iç hukuku haline gelen sözleşme hükümlerinin destek ölçü norm olarak kabul edilmesi ulusüstü norm ve organizasyonların sınır aşan etkilerinin yargısal düzeyde de yansıma bulduğunu belirginleştirmektedir.⁶⁷ Anayasal sistem tartışmalarında, din-devlet ilişkilerinde, kamu hizmeti sunumuna ilişkin esaslarda⁶⁸, adil yargılama kriterlerinin oluşturulmasında⁶⁹, basın, düşünce ve ifade özgürlüğünün normatif kriterlerinin saptanmasında⁷⁰, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının hukuksal koşullar açısından değerlendirilmesinde⁷¹, sosyal güvenlik sisteminde eşitlikçi uygulamaların desteklenmesinde⁷², engelli haklarının gözetilmesinde⁷³, ne/non bis in idem (kişinin aynı fiil nedeniyle bir kez muhakeme ve tecziye edilmesi) ilkesinin temellendirilmesinde⁷⁴, lehe kanun hükmünün uygulanması ilkesinde⁷⁵, savunma hakkı/ispat külfeti analizinde⁷⁶, mülkiyet hakkı kullanımında⁷⁷, özel hayata saygı hakkının korunmasında⁷⁸ kişisel veri kavramının değerlendirilmesinde⁷⁹, kişi hürriyeti ve güvenliği hakkının ihlalinde⁸⁰, yaşam hakkının korunmasında⁸¹, aileye yönelik hükümlerde⁸², yargılama sürecinin denetiminde⁸³, sözleşmeye aykırı davranışlara yönelik yaptırım

67 TURHAN, 2003, s. 49.

68 AYM, E: 2019/9, K: 2019/27, K.T. 11.4.2019; E: 2017/180, K: 2018/109, K.T: 06.12.2018.

69 AYM, E: 2017/49, K: 2017/113, K.T: 14.06.2017; : E: 2016/19, K: 2016/17, K.T: 16.03.2016; E: 2015/96, K: 2016/9, K.T: 10.02.2016; E: 2014/195, K: 2015/116, K.T: 23.12.2015; E: 2015/37, K: 2015/119, K.T: 23.12.2015.

70 AYM, E: 2017/162, K: 2018/100, K.T: 17.10.2018; E: 2016/7, K: 2017/171, K.T: 13.12.2017; B.No: 2018/38143, K.T: 03/10/2019; B.No: 2018/17635, K.T: 11.07.2019; B.No: 2013/5574, K.T: 30.06.2014; B.No: 2014/12151, K.T. 04/06/2015; B.No: 2013/1461, K.T: 12.11.2014.

71 AYM, E: 2014/101, K: 2017/142, K.T: 28.09.2017; B.No: 2015/1737, K.T: 18.07.2019; B.No: 2015/6361, K.T: 18.07.2019.

72 AYM, E: 2018/8, K: 2018/85, K.T: 11.07.2018 (karşı oy); B.No: 2014/19270, K.T: 18.07.2019.

73 AYM, E: 2015/105, K: 2016/133, K.T: 14.07.2016.

74 AYM, E: 2017/169, K: 2018/42, K.T: 02.05.2018 (karşı oy).

75 AYM, E: 2019/9, K: 2019/27, K.T: 11.04.2019.

76 AYM, E: 2017/109, K: 2018/39, K.T: 02.05.2018.

77 B.No: 2016/9001, K.T: 18.07.2019; B.No: 2016/7508, K.T: 04.07.2019.

78 B.No: 2016/7091, K.T: 18.07.2019; E: 2016/125, K: 2017/143, K.T: 28.09.2017.

79 AYM, E: 2016/125, K: 2017/143, K.T: 28.09.2017; E: 2015/61, K: 2016/172, K.T: 02.11.2016.

80 B.No: 2016/24562, K.T: 12.09.2019; B.No: 2015/19167, K.T: 17.07.2019.

81 B.No: 2015/3797, K.T: 04.07.2019; B.No: 2015/3497, K.T: 04.07.2019.

82 AYM, E: 2016/36, K: 2016/187, K.T: 14.12.2016.

83 B.No: 2016/10183, K.T: 11.07.2019; B.No: 2013/4668, K.T: 16.09.2015; B.No: 2013/4681, K.T: 30.06.2014; B.No: 2014/5559, K.T: 25.04.2014; B.No: 2012/1017, K.T: 18.09.2013.

düzeninin saptanmasında⁸⁴ Anayasa Mahkemesi'nin gerek norm denetimi ve gerekse bireysel başvuruların sonuçlandırıldığı kararları açısından ulusüstü hukuk metinlerine atıfta bulunduğu çok sayıda yoğun örnekler bulmak mümkündür.

Hükümetler, aktivistler, Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Avrupa Birliği ve Uluslararası Para Fonu gibi çok taraflı kurumların, insan haklarından çevre, para ve göç politikasına kadar ekonomik, beşeri küreselleşme ve ulusötesi normlar açısından evrensel standartlar oluşturmaları ise ulusal sınırlarla çevrili devlet otoritesinin yetki hakkını önemli oranda daraltma sonucunu doğurmuştur.⁸⁵ uluslararası sermaye akışının para politikası kontrolünü kısıtlaması, internet teknolojisi nedeniyle bilgi kontrolünün etkisizleşmesi, küresel çapta insan hareketliliğinin güvenlik ve sağlık açıkları yaratması ile doğurduğu denetim sorunları, ulusal egemenlik konseptinin etki ve nüfuzunu kıran global dinamikler arasında sayılmaktadır. Bunun yanında teknolojik değişime bağlı olarak ulusal yaşamı bütün veçheleriyle etkisi altına alan ilişkilerin evrenselleşmesi; ticaret, turizm, kültür ekonomisi, politika, savunma, yönetim gibi çoklu alanlarda karşılıklı bağımlılığın ileri boyutlar kazanması klasik egemenlik modelini dönüştüren diğer etki kaynakları arasında gösterilmektedir. Geniş çaplı iletişim ve ulaşım dönüşümleri, devleti siyasal analiz biriminin merkezinde gören anlayışı egemenlik konseptinin klasik anlamının ötesine taşıyarak özetle küreselleşme, karşılıklı bağımlılık, entegrasyon, uluslarüstücülük, hükümetlerarası ve uluslararası kuruluşlar etkileşimi altında siyasal düzenleri paylaşımlı bir yetki düzeni kurgulamaya teşvik etmiştir.⁸⁶

Nihai aşamada siyasal alanın farklılaşması, dış otorite kaynaklarının dikkate alınmasını zorlamakla birlikte, karar alma hakkını devletin tekeli olarak formüle eden ve iç işlerine karışmama düzenini ifade eden Westfalyan egemenlik anlayışını temelden sarsan bir değişimi kodlamaktadır.⁸⁷ Egemenin yaptığı yasa ölçüsünde mutlak serbestiye değinen ve idari-siyasi kararları kendinde kaynak görerek toplumsal talep gerekliliğinin ötesinde konumlandırılan sınırsız otorite anlayışının terki diye de okunabilir bu siyasal kabuk değişimi.⁸⁸ Yirminci yüzyılın başlarından ortalarına kadar devletin toplum üzerine teksif ettiği yetki alanının artan sayıda yasal kısıtlama ile karşılanması ise kaçınılmaz

84 AYM, E: 2016/191, K: 2017/131, K.T: 26.07.2017.

85 KRASNER, 2001b, s. 20-22.

86 ALLÈGRE R. P/VAÏLLANCOURT Daniel G, 1971, s. 383-384.; RAPCSÁK, 1998, s. 28.

87 KRASNER, 2001a, s. 231-232.

88 ELEFTHERIADIS, 2010, s. 559.

olarak devlet ve hukuk ilişkisini klasik egemenlik kurgusu aleyhine yeni bir siyasal güç dağılımı edinmeye teşvik etmiştir.⁸⁹

Devletin bağımsızlığı temeline dayalı dış egemenlik fiksiyonunu da içine alan bu siyasal ve hukuki sonuç, de facto şartlar altında egemenliği mutlaklaştıran gerekliliklerin sorgulanması ve yeni siyasal içeriklerin formüle edilmesi anlamına gelmektedir. Devletlerarası ilişkilerdeki reel karşılıklı bağımlılıklar, devletler ve devlet dışı kuruluşların özellikle insan hakları kapsamında gelişim gösteren evrensel ilkeler etrafında devlete yönelttiği baskı politikaları, günümüzde ulusal egemenliği aşındıran tartışmasız bir gerçeklik olarak siyasal ve hukuksal yeni pozisyonlara yön verici etkili siyasal dalgalanmalar meydana getirmektedir.

III. TÜRK ANAYASALARININ YAPIM SÜRECİNE YÖN VEREN TARİHSEL-TOPLUMSAL KAYNAKLAR VE EGEMENLİK TASARIMI

Türk anayasa pratiği, yukarıda yer verilen egemenlik olgusuna bağlı tarihsel dönüşüm duraklarından soyut veya bağlantısız bir hareket olarak gelişme göstermemiş, aksine egemenlik fikri genel siyasal ve hukuksal cereyanların göz önünde bulundurduğu asli hukuksal motiflerden biri olma özelliği göstermiştir. Bu etki nedeniyle Türk tarihinde anayasaların oluşumuna ve yapımına form kazandıran bazı temel fikri eğilimler ile bu sürece kaynaklık eden iç ve dış dinamikleri göz önünde bulundurmamak neredeyse genel bir teamül halinde hukuk ve siyasal bilim literatüründe klasik anlatımların konusunu teşkil etmiştir. Toplumun ilerletilmesi, gelişme ve modernleşme sorununun çözümlenmesi, devlet gücünün sınırlandırılması ile birey hak ve özgürlüklerinin güvenceye kavuşturulması açısından iktidarın dengelenmesi, ulus-devletlerin yaygınlaşması, genel oy hakkının genişleme eğilimi göstermesi, dış ilişkilerde devlete siyasal güç, eşitlik ve istikrar kazandırılması, 19. yüzyılda ortaya çıkan siyasal eylemlerin doğurduğu Anayasacılık akımları (1831 Belçika, 1848 İtalya ve Fransa, 1850 Prusya) anayasal inşa süreçlerini doğrudan biçimlendiren iç ve dış dinamikler kapsamındaki unsurları işaret etmektedir.⁹⁰

Anayasa taleplerinin Osmanlı toplumunda ortaya çıkışında dış dinamiklerle birleşen yerli anayasal gelişme örneklerinin de önemli bir payı ve ilerletici etkisi olduğu yaygın ve genel bir fikri kabuldür. 1829 yılında Mısır'da oluşturulan Danışma Meclisi, padişah Abdulmecit tarafından taşra eşrafının iştirakiyle kurdurulmak istenen meclis, Tunus'ta yürürlüğe konulan 1861 Anayasası ve 1866'da Mısır'da bir

89 MORGAN, 2007, s. 36.

90 TANÖR, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, 4. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 97.

meclis teşkil edilmesi, Osmanlı coğrafyasında monarşik karakterli yönetimlerin egemenlik kaynağı bakımından toplum merkezli bir yönelim içinde olduğunu göstermektedir. Bu çok boyutlu siyasal etkileşim süreci, anayasal egemenlik tasarımını belirli bir hukuksal akış içinde şekillendirerek kurucu öğelere içerik zenginliği sunan önemli fikri altyapı destekleri sağlamıştır. Anayasal arayışlar, ulusal ve dini ayaklanmalar nedeniyle dağılma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğunun siyasal birliğini sağlama çabaları, savaşlar sonucunda egemen Batılı devletler karşısında yoğun toprak kayıplarının yaşanması, askeri alanda başlayan geri çekilmenin eğitim, hukuk, ekonomi, siyaset ve kültür alanlarındaki gerilemeyle bütünleşerek geç modernleşme hamlelerine hız vermesi, yerli hukuksal uygulama pratikleriyle kaynaştırılarak anayasal inşa süreçlerine Batılı doğrultuda bir istikamet kazandırmıştır.⁹¹

Anayasal tarih arkeolojisi içinden yapılacak bir takipte temel tercihlerin Osmanlı/Türk anayasa tarihi bağlamında Tanzimat hareketi milat kabul edilerek başlatılmasının tarihi akışa uygun bir yön ihtiva ettiği iddia edilebilir. Ancak sonuçları hakkında yapılan yorumlar anayasal hareketin başlangıcına giden yolu açtığı yönündeki görkemli saptamayla aynı tutarlılık ve mantıksal devamlılık durumunu paylaşmamaktadır. Osmanlı/Türk batılılaşma ve modernleşme döneminin önemli evrelerinden birini oluşturan Tanzimat hareketinin ve oluşturduğu siyasal ve ekonomik düzenin keyfi ve baskıcı bir yönetim anlayışı ortaya çıkardığı, devlet adamlarının bürokratik mutlakiyetine kapı araladığı⁹² eğitim, yargı, kültür ve sosyal hayat gibi alanlarda alaturka-alafranga (doğu-batı) ayrımına dayanan gerilimli ikilikler doğurduğu⁹³, yabancı müdahalesini yaygınlaştırdığı, sömürgeleşme sürecinin yeterince analiz edilemediği⁹⁴, müslim-gayrimüslim ayrımını gidermeyi hedef alan eşitlikçi hukuksal düzenlemelerin müslüman kesim aleyhine olumsuz toplumsal sonuçlar ortaya çıkardığı, Batı öykünmeciliğiyle sonuçlanan yüzeysel sınırlı reformlar dizisine vücut verilmesi ile Batı uygarlığının özünü kavrama konusunda başarısızlık gösterilmesi⁹⁵ etkenlerine bağlı olarak özgürlükçü

91 FENDOĞLU, Hasan T., *Anayasal Derinlik Türkiye'nin Anayasal Hafızası*, 1. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 861.

92 HEPER, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, 4. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012, s. 78.

93 ÜÇÖK, Coşkun/MUMCU, Ahmet/ BOZKURT, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, 20. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2018, s. 311.; EROĞUL, Cem, *Anatüzeve Giriş*, İmaj Yayınevi, 15. Baskı, Ankara, 2016, s. 207-210.

94 MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 13.; EROĞUL, 2016, s. 207-210.

95 BERKES, Niyazi, *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2007, s. 37-40.

parlamentar değerlerin keşfedilemediği⁹⁶ ve son kertede Tanzimat dönemiyle anılan reformlar cereyanının devletin dağılmasını önleyici çözümler sunmaktan uzak yıkıcı sonuçlar doğurduğu Genç Osmanlılar, Jön Türk aydınları ve Cumhuriyetçi seçkinler tarafından sıklıkla dile getirilen sorun alanlarını tasvir etmiştir.

Bu dönemin alamet-i farikasından olmak üzere 19. Yüzyılın canlı tartışma ortamında eleştirilerin ivme kazandırdığı siyasal arayışlar, eşzamanlı toplumsal bir fikri enerjiyle yeni oluşan Osmanlı kamuoyunu kaplamaya başlar. Osmanlıyı oluşturan etnik ve dini grupları kaynaştırarak siyasal birliği sağlamak ve Batı toplumları nezdinde oluşan modernleşme açığını kapatmak için Osmanlılık bilinci etrafında formüle edilen bütünleşme projeleri geliştirilir. Sosyo-politik entegrasyon vasıtasıyla hanedana bağlılık ve din birliği yanında, vatan sevgisi ve ortak toplumsal bilinç zeminine dayalı özgürlükçü ve liberal anayasa önerisi, yürütme erkini denetleyecek meclis önerisiyle birlikte aydınlar arasında hararetle tartışılmaya başlanır. Siyasal erklere yönelik yeniden tanzim talebi, zamanla hukuk, yargı ve idare alanlarını devletin kamu denetimine açılması talepleriyle bütünleştirerek reform projelerini geniş bir zeminde güçlendirme eğilimini benimsemeye yönelir.⁹⁷ Genç Osmanlılar hareketi içinde özellikle Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından liberal reformist fikirlerin İslam ilkelerine adapte edilerek halk egemenliği ve cumhuriyet formunda savunulmaya başlanması bu siyasal evrimleşmenin sentetik ürünleri niteliğinde algılanabilir.⁹⁸

19. yüzyılın son çeyreğinde filizlenen Jön Türk hareketi ise modern bir siyasal yaklaşımla ülkeyi etnik-ulusal hareketlerin tehdidinden arındırarak dağılmasını durdurmayı, ulusalcı ve ayrılıkçı talepleri siyasal temsil alanını genişleterek meclis çatısı altında sona erdirmeyi, Osmanlı milleti kavramı altında bir Osmanlı vatani ve eşit Osmanlı vatandaşı tasavvuru oluşturmayı başlıca siyasal programı haline getirir.⁹⁹ Bu dönemde Osmanlı anayasacılığı çerçevesinde egemenlik kavramına yön verecek iki ana akım belirir. Millî ve pozitivist bir bakış açısını temsil eden Ahmet Rıza Bey Türkler'in yönetici ve hakim güç olmasını savunurken, Prens Sabahattin özel girişim (teşebbüs-i şahsi) ve bölgesel özerklik/yerinden yönetim (adem-i merkezîyet) ilkeleri etrafında geliştirdiği bireycilik ve kişisel özgürlük temelli siyasal bir program modelini ortaya atar. Jön Türkler ilk siyasal program ve yaklaşıma sadakat göstererek

96 MARDİN, 2002, s. 14.

97 BALTA, Tahsin B., **İdare Hukukuna Giriş I**, 1. Baskı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 117, Ankara, 1968/1970, s. 37-38.

98 TANÖR, 1996, s. 92-94.; BALTA, 1970, s. 31-36.

99 TANÖR, 1996, s. 129-130.

anayasal düzende jakobenizme, aydın despotluğuna, seçkinci-otoriter eğilimlere ağırlık veren politik bir pozisyon inşasından yana siyasal tavır alır. Bu düşünceye göre halkın eğitilmesi süreci tamamlanuncaya ve parlamenter temsili demokrasi şartları hazır oluncaya kadar, siyasal liderlik seçkin zümrelerin (Mizancı Murat) veya sivil-entelektüel gücü destekleyecek silahlı kuvvetlerin (Ahmet Rıza Bey) tekelinde olmalıydı. Otokrat elitist bir modernleşme hareketinin gözlemlendiği bu dönemde, pozitivist akılcılık, meşrutiyet ve halkçılık ilkeleri üzerinde temellenmiş tek yanlı bir moderniteye vücut vermek ana amacı teşkil etmiştir. Anayasa yapım sürecinin, bürokrat seçkinci zümrenin tekelinde biçimlenecek bir tarihsellik içinde zemin bulmasına dönük olarak harcanan bu özel çabanın¹⁰⁰ Cumhuriyet dönemine de intikal edecek elitist bir geleneği kökleştirdiğini dramatik siyasal deneyimler fazlasıyla tasdik etmektedir.

Cumhuriyet dönemi seçkinleri kendisinden önceki siyasal tavır paralelinde ve hâkim Osmanlı anayasal tercihlerine benzer nitelikte Atatürk'ten başlayarak Anayasa tasavvuruna Tanzimat eleştirisiyle başlamış, takip eden meşrutiyet dönemlerini ise modernleşme çabası ve anayasa hamleleri bağlamında taklitçilik, dış tahakküm, sömürgeleşme sürecine giriş, ülke ekonomisinin çöküşe sürüklenmesi, yabancı devletleri oyalama taktikleri ve bir yönetici azınlığın seçkinci iradesiyle özdeşleşen yönetim patolojisi suçlamalarıyla etiketlemiştir. Cumhuriyet dönemi anayasa hareketleri karşıt bir zihinsel ve tarihsel konumlanmayla dar bir yönetici grubun eseri değil, bağımsızlık ideali, milli bütünlük ve milli irade kavramıyla açıklanan demokratik bir hüviyetin ürünü olarak takdim edilmiştir. Bu kapsamda monarşik egemenliğin karşısına demokratik egemenlik anlayışı çıkarılmış ve bu egemenliğin siyasal ekosistemi başlangıç itibariyle temsili demokrasi esaslarına dayandırılmıştır. Fakat Atatürk ve tek parti dönemi reformlarının toplum katmanları tarafından değil, toplumsal, ekonomik ve tarihsel geç kalmışlık sebeplerine dayalı olarak halk adına hareket ettiği varsayılan aydınlar ve devlet seçkinlerinin eseri mahiyetinde ortaya çıktığı kuşku götürmeyen tarihsel bir vakiadır. Erken cumhuriyet döneminde Batılılaşma, muasırlaşma veya modernleşme çabası etrafında yoğunlaştırılan siyasal program uyarınca yapılması hedeflenen reformlar için bir araç olarak kurgulanan hukukun, soyut ve ideal formundan arındırılarak siyasal amaçların nesnesi haline getirildiği açıkça far edilmektedir.¹⁰¹

100 TANÖR, 1996, s. 131-133.; FENDOĞLU, 2012, s. 864.

101 TANÖR, Bülent, **Anayasal Gelişme Tezleri**, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19-25.

1950 yılında hukuken ve fiilen başlayan çok partili hayata geçiş sürecine kadar anayasal gelişmelerde temel aktörler başlangıçta siyasal seçkinler iken daha sonra önder ve şef olarak nitelenen otoriteler anayasal tercihlerin belirleyici gücü haline gelmiştir. Halka ve yığınların sesine kuşkuyla bakılmış, seçkinler rollere giydirilen çağdaştırma ve zecri tedbirlerle toplumu dönüştürme misyonuna odaklanılarak siyasal taktik ve hukuksal yaklaşımların eleştirel gözden geçirilmesi adına mevcut politik kültürde kayda değer herhangi bir değişime gözlemlenmemiştir.¹⁰²

Sınıfsal temelli analizler bir tarafa bırakılırsa, asker-sivil bürokrasi ve yerli seçkinler tabakası modernleşme talebi doğrultusunda, ulusallaşma ve demokratikleşme eksenli anayasal gelişmelere yön vermiş ve bu misyon çoğu zaman ilerletici vasfına atfen olağan karşılanmıştır. Çok partili hayatın 27 Mayıs darbesiyle kesintiye uğramasından sonra da benzer eğilimler sürdürülmüş, genel oydan çıkan sonucun devrimlerin yaşatılması adına göz ardı edilebileceği ve seçmen kitlesine ait sayı çokluğunun anayasal sınırlarla etkisizleştirilmesi gerektiği rutin bir normatif beklenti olarak öne sürülmüştür. Ancak tüm ihtirazi kayıtlara rağmen batılılaşma çabası ve bununla bağlantılı liberal, ulusal ve laik perspektifli ilkelerin, (milli egemenlik, milli bağımsızlık, hürriyet, meşrutiyet ve parlamentarizm) anayasa yapım süreçlerine hâkim olan asli siyasal öğeleri oluşturduğuna yönelik yaygın bir mutabakat belirlemiştir. Tezahür eden tarihsel doğrultu ise mutlak monarşiden anayasal-meşruti monarşiye, otokrasiden-cumhuriyete ve salt temsil fikrinden aktif yurttaşlık temelli katılımcı demokrasi rejimine geçişi işaretleyen bir siyasal hat izleği olmuştur.

Anayasal mimariye eleştiri yöneltten hâkim eğilim dışındaki gelenekçi-islamcı ve alternatif popülist açıklamalara dayalı tezler ise Batılılaşma döneminde ortaya çıkan anayasal tercihleri, kopyacılık, tercümecilik, Batı taklitçiliği, Batı aktarmacılığı, halka yabancılaşmış ve kendi dar çıkar dünyasında varlığını sürdüren bürokrat zümresinin seçkinler otoriterliği temalarıyla benzer nitelikli düşünsel hat üzerinden eleştiriye tabi tutmuştur. Anayasa hareketleri, sömürge mantığına dayalı olmakla ve halka karşı diktatörlük kurulmasının hukuksal vasıta aracı tayin edilmekle suçlanmıştır. Daha ileri bir söylem olarak ise anayasa akımının, parlamento geleneğinin ve laik sistemin bir bütün halinde Batı sömürgeciliğini yaygınlaştırma işlevini üstlendiği tezi ortaya atılmıştır. Dönemin popüler siyasal-düşünsel sözcüleri ayrıca bu yorumlarla yetinmeyerek milli egemenliğe karşı silahlı kuvvetler, Milli Güvenlik Kurulu, Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Sayıştay, Üniversite ve TRT gibi özerk anayasal idari-bürokratik ortaklıklar (ordu-yargı- üniversite)

102 TANÖR, 2013, s. 19.

yoluyla hukuksal sınırlama ve kayıtlar konulmasını vesayetçi içerikleriyle demokrasi prensiplerinden sapma olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰³ Bu vesayetçi kurumlara daha sonra Devlet Planlama Teşkilatı, Milli Güvenlik Kurulu gibi başka bürokratik mekanizmaların da eklendiği belirtilerek vesayet algısı güçlendirilmeye çalışılmıştır.

IV. TÜRK ANAYASA TARİHİNDE EGEMENLİK KAVRAMININ GELİŞİMİ

Türk anayasal gelişme çizgisi tarihten güncele uzanan hukuksal serüveninde değişim karşıtı toplumsal-ideolojik direnç noktalarıyla geleneksel, benimsediği kurumsal tercihler itibariyle modern bağlantılara açık ve ödün vermediği sabit değerler dünyası itibariyle de katı özellikler sergileyen belirli genellikler barındırmaktadır. Özellikle egemenliğin düzenlenişi konusunda tüm hukuksal ve toplumsal değişkenlerin tarihsel devinim ve süreklilik kriterleri temelinde çözümlenmesi gereklilik taşıdığından bugüne bakışın önce'ye ilişkin birikim üzerinden okunması ve genel anayasa hareketleri içinden geçerek Türkiye tecrübesinin anlamlandırılması kaçınılmaz bir yöntem olarak kendini göstermektedir.

Türk anayasa tarihi bu çerçevede modern anlamıyla Osmanlı imparatorluğunun 19. yüzyılında başlar ve Cumhuriyet dönemiyle süreklilik gösterir. Dönemlendirme, imparatorluk devresinden ulus-devletin kuruluşunu simgeleyen Türkiye Cumhuriyetine uzanan bağlantılar içinde dünya anayasacılık tarihiyle Türk anayasa hareketlerini aynı doğrultu ve eşzamanlılığa tekabül eden kronolojik ortaklığı parantezinde birleştirir. Batılılaşma hareketinin sonucu ve bir görünümü olan anayasacılık hareketi, en temelde devlet teşkilatlanması tasarımı, yeni bir kurumlaşma, vatandaşlık tanımı ve hukuksal güvenceler sistemi ile ülkeyi bütünlük içinde tutmak arzusuna dayanır. Bu kompleks gerekçeler bileşimi, Batılılaşmanın sadece idari teknikler ve politik kurumlar silsilesinden ibaret olmadığını ihsas ederek toplumsal ve siyasal değerlerin köklü transferi ile kurumsal yapılanma etrafında kişinin kuruluş politikasındaki yerini anayasa hareketlerine bağlar.¹⁰⁴

Anayasa inşa etme süreci, bu başlangıç anından sonra siyasal ve ekonomik zorunluluklar ile toplumsal talep ve tarihsel birikim üzerinde yükselerek belli ilke ve değerler eşliğinde arızı krizlere rağmen kendine özgü bir tekâmül seyri izler. Egemenlik kavramı da anayasal boyutta

103 TANÖR, 2013, s. 41-42;50,54; (Türk anayasal tezlerinin ayrıntılı sınıflandırması kitabın bütününe yayılan sayfalardan takip edilebilir.)

104 KEDOURİE, Elie, "The End of the Ottoman Empire", *Journal of Contemporary History*, Yıl: 1968, Cilt: 3, Sayı: 4, s. 21.

imparatorluktan milli devlete uzanan siyasal sürecin çeşitli ve farklı evrim duraklarından geçerek hukuksal olgunluk ve gerçeklik kazanmasının ürünüdür. Doğal olarak kavramsal inceleme, vurgulanan tarihsel süreç içinde bir gelişim çizgisi kazanarak geleneksel yapıdan çağdaş formasyonlara uzanan değişken bir içerik edinmeye ve toplumsal talepler ışığında yeni biçimler kazanmaya zorlanır.

Türk anayasa hukukunda egemenlik kavramı milli nitelemesiyle 1921 anayasasından itibaren 1924, 1961 ve 1982 anayasalarında '*egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*' düsturuyla tekrarlanarak demokratik devletin ana sütununu teşkil eden bir iktidar kaynağını tanımlar. Kayıtsız-şartsız olma prensibinin temel anlamı ise egemenliğin kaynağına mutlak bir sahiplik atfetme amacıyla kendini gösterir. Kişi-sınıf-zümre egemenliği veya ilahi kökenli egemenlik olgularının 'millet' kaynağının varlığı karşısında şerikliği reddedildiği gibi prensip olarak demokratik ve laik özün egemenlik kavramının içeriğine yerleştirilmesi fikri benimsenir.¹⁰⁵ Bu eğilimin önem derecesini egemenliğin henüz 20. Yüzyılın başında 1921 anayasasında düzenlenmiş olmasında ve cumhuriyetçilik ilkesinden daha önce anayasal değer kazanmasında görmek mümkündür.¹⁰⁶ Devam eden anayasal gelişim çizgisi incelendiğinde, 1961 Anayasası dönemine kadar yürürlükte kalmış olan 1921 ve 1924 Anayasası rejimlerinde egemenlik yetkisi kuvvetler birliği esasına bağlı olarak asli ve sınırsız iktidarı temsil anlamında yasama organında (Türkiye Büyük Millet Meclisi) teksif edilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi yürütme yetkisini kendi içinden çıkardığı icra vekilleri heyetine bahşetmiş olsa dahi oluşturulan bu siyasal yetki düzeni, asli güç olarak meclisi tanımladığından yürütme organını ayrı bir erk halinde görmeyi engeller niteliktedir. 1961 Anayasasıyla bu tekli duruma son verilerek 7. madde düzenlemesiyle *mahkemeler* egemenliğin kullanıcısı haline getirilmiş, yasama organı diğer siyasal erkler gibi egemenliği kullanan organlardan biri halinde düzenlenmiş, 1982 Anayasasının 7, 8 ve 9. maddelerine göre de *yasama, yürütme ve yargı* egemenlik yetkilerinden sayılarak her üç devlet kuvvetine iktidar gücü tevcih edilmiş ve kuvvetler ayrılığı iddiasıyla iktidarın bu güçler arasında paylaştırıldığı çoklu bir yapı inşa etmiştir. Sonraki süreçte, genel ve eşit oy, serbest ve rekabetçi seçimler, temel hak ve hürriyetlerin tanınması ile insan haklarına dayalı anayasal sistem, milli egemenlik prensibi ile demokratik devlet arasındaki ilk ve temel bağlantıları kuran asal değerleri oluşturmuştur.¹⁰⁷

105 TANÖR, Bülent/ YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 19. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2019, s. 126.; GÖZLER, 2019c, s. 237.

106 GÖZLER, 2019a, s. 91; GÖZLER, 2019c, s. 231.

107 GÖZLER, 2019c, s. 236.; ÖZAY, İlhan, "Egemenliğin Kaydı ve Şartı", **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, Yıl: 2000, Cilt:13, Sayı:1, s. 322.; TANÖR/ YÜZBAŞIOĞLU, 2019, s. 128.

Türk anayasal tarihi, egemenliği belli bir zaman ve ülke müşterekliğinin paylaşıldığı insan topluluğunu anlatan halk antitesine kıyasla değil geçmiş-bugün ve gelecek kronolojisine oturtulan soyut millet mefhumu üzerinden kurgular. Bunun anlamı, egemenliğin genel ve eşit oya dayalı serbest seçimler sonucunda oluşan temsilciler eliyle kullanılması, temsilcilerin temsili vekalet ilkesi uyarınca kendilerini seçen bireylere yönelik değil ulusun bütününe şamil bir temsilcilik yetkisiyle mücehhez kılınmasıdır. Ancak Anayasanın 80. Maddesindeki *'Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçtikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün Milleti temsil ederler.'* hükmü klasik temsili rejim prensibini dile getirirse de egemenlikle temsili rejim arasındaki ilişki, yarı doğrudan hükümet modelinde görülen ve anayasa değişiklikleri kapsamında başvurulmuş halkoylaması gibi siyasal pratik nedeniyle saf temsili rejim olma özelliğinden sınırlı ölçüde uzaklaşma emaresi gösterir.¹⁰⁸

Türk pozitif hukukunun 1982 anayasası bakımından özellikle 1995 yılından başlayarak, 2001, 2007, 2010 ve 2017 tarihlerinde yürürlüğe konulan değişikliklerin, devlet kuvvetlerinin kullanımı ve egemenliğin temsili konularında önemli açılımları Türk siyasal hayatına kazandırdığını gözlemlemek mümkündür. Seçme ve seçilme yaşının 18'e düşürülmesi, meslek kuruluşları ve üniversite mensuplarını kapsayan siyaset alanının genişletilmesi, Cumhurbaşkanı seçim usulünün değiştirilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin sayısı, seçim zamanı ve denetim araçlarının değişikliğe uğraması, cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinin yürütme organının tek temsilcisi sıfatıyla yeniden düzenlenmesi¹⁰⁹ köklü anayasa reformlarının egemenlik prensibiyle ilişkili belli başlı değişim başlıklarını göstermektedir. Ancak tarihsel inşa hareketi bütünlüklü bir okuma faaliyeti için anayasal gelişme sürecini imparatorluk dönemi ile dünya anayasal gelişmelerinin karşılıklı etkileşimine bağlamayı zorunlu kıldığından egemenlik prensibinin aldığı biçim ve içerik, Osmanlı dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti anayasa hareketlerini entegre bakış açısıyla bir araya getirmek gerekliliği altındadır.

A. 1876 Kanun-ı Esasi'de Egemenliğin Düzenlenişi, Kaynağı ve Kullanımı

1839 yılında başlayan Tanzimat dönemine karşı 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişen Genç Osmanlılar muhalefet hareketi Mithat Paşa öncülüğünde 1876'da meşrutî yönetimin ilan edilmesini ve padişahın onayıyla 23 Aralık 1876'da ilk yazılı anayasa niteliğindeki Kanun-ı

108 ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, 19. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019, s. 88-89.; GÖZLER, 2019c, s. 235-236.; TANÖR/ YÜZBAŞIOĞLU, 2019, s. 127-128.

109 GÖZLER, 2019c, s. 125-129.

Esasi'nin ilanını sağlayan sürecin yönetimini üstlenir. Amerikan ve Fransız İnsan Hakları Beyannameleri ile hız kazanan modern anayasa hukuku akımının Osmanlı Devleti'ndeki ilk örnek belgesini teşkil eden¹¹⁰ Anayasanın ulaşmak istediği ideal hedef, Osmanlı İmparatorluğunu, parlamenter yönetim prensipleriyle teçhiz etmek ve padişahı meşruti bir sultan haline getirmektir.¹¹¹

Osmanlı Devletinin çok uluslu ve çok dinli sosyolojik yapısını yasal birlik formülüyle bütünleştirmeyi amaçlayan Kanun-ı Esasi, padişahın tek yanlı iradesinin mahsulü olup, 12 kısım ve 119 madde düzenlemesiyle¹¹² ferman (charte) anayasa niteliğindedir. Bu tercihin önemli siyasal-anayasal açılımı, toplumsal sözleşme tabanlı anayasa yapım süreci yerine hiyerarşik ağ içindeki aktörlerin paternalistik-vesayetçi yöntemle anayasayı imal eden pozisyonda olmalarıdır.¹¹³ Yapımında halkı temsilen kurucu meclis veya yasama organı rol almadığı gibi, kabul edilmesi ve yürürlüğe girmesi için de halkoylamasına başvurulmamıştır. Padişahın atadığı bir komisyon tarafından hazırlanan kanun, nihai süreçte bir ihsan-ı şahane ile yürürlüğe konulmuştur.¹¹⁴ Bu yöntemin benimsenmesinde Osmanlı-İslam geleneği içinde anayasa sorunlarını kapsayan kavramlara henüz kesin bir anlam kazandırılmamasının payı büyüktür. Anayasa yapım süreçlerinin geleneksel hukuk düzenine kıyasla yeni gelişen bir evreyi temsil etmesinin getirdiği fikri dezavantajları da ayrıca göz önünde bulundurmak gerekir.¹¹⁵

Anayasanın 3. Maddesi, saltanat ve hilafet hakkı (egemenlik yetkisi) ile makamı tasarruf yetkisinin İslam'ın yüce halifesi ve dinin koruyucusu Osmanoğulları soyuna mahsus olduğunu belirterek hanedanın ekber (en büyük evlat) evladını tahtın meşru hak sahibi mevkiine yerleştirir.¹¹⁶ Başka bir ifadeyle saltanat kurumu muhafaza edilmiş, devletin siyasal yapısının geçmişte olduğu gibi monarşik karakter taşıdığına hükmedilmiş, devlet başkanlığının irsiyete dayalı olduğuna ilişkin mevcut siyasal gerçeklik değiştirilmemiştir. Anayasanın 3 ve 4. Maddelerine göre halife unvanını

110 GİRİTLİ, İsmet/ SARMAŞIK, Jale, **Anayasa Hukuku**, 2. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2001, s. 137.

111 LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. M.Kıratlı), 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 359.

112 ABADAN, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1957, Cilt: 14, Sayı: 1, s. 20.

113 ERDOĞAN, Mustafa, **Türk Anayasa Hukuku**, (baskı sayısı belirtilmemiş), Hukuk Yayınları, Ankara, 2018, s. 12

114 ARSEL, İlhan, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, Mars Matbaası, Ankara, 1965, s. 23.

115 BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 309, 311.

116 BAŞGİL, Ali F, **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri C. I**, Yeni Bası, Ulusal Matbaa, Ankara, 1943, s. 75-76.

taşıyan sultan doğal olarak aynı zamanda Ahkam-ı Şeriyeyi uygulatma yetkisiyle donatılmıştır.¹¹⁷ Hâkimiyetin kaynağındaki farklılaşmaya etki eden ve anayasal kurumların gelişmesine önayak olan müspet taraflarına rağmen iktidar kaynağının henüz modern zamanların millet telakkisiyle tam manasıyla eşleşen bir form ve içerik kazanamaması, sultanın iktidar teorisindeki başat anayasal konumu¹¹⁸ gibi siyasal gerçeklikler dikkate alınarak Kanun-ı Esasi'nin anayasalı devlet düzeni kurduğu eleştirisi getirilmiş ve demokratikleşme tarihinde şekli bir önemi olduğu yargısı ortaya atılmıştır.¹¹⁹

Monarşik egemenliğin kaynağı konusunda Kanun-ı Esasinin getirdiği önemli bir yenilik, gelenek ve dini hükümlerin yanı sıra halk iradesi ve egemenliğine dayanmasa¹²⁰ bile yazılı bir anayasayı beşeri-hukuksal dayanak olarak kabul etmesi ve padişahın dini ve dünyevi yetkilerini anayasal hükümlerle kayıt altına almış olmasıdır. Bu sonuç monarşik egemenliğin din ve gelenek dışı yeni bir seküler meşruiyet kaynağıyla buluşturulması anlamına gelmektedir.¹²¹ Diğer anlatımla hukuk, Kanun-ı Esasinin bizzat kendisini hükümdarın iradesine birçok şartla bağlı kıldığı iddiasına rağmen ilahi kaynaklı, değişmez gelenek ve teamüllerden oluşan kaynaklar sisteminin dışında kavranmıştır.¹²² Kanun-ı Esasi'de imparatorluğun çok dinli ve çok etnili kimliği nedeniyle egemenliğin kime ait olduğu konusunda açık bir hüküm bulunmamakta ise de saltanat hakkıyla ilgili esaslar, padişaha devlet yönetiminde merkezi bir konum tahsis eden emredici düzenlemeler, sultanın egemen güç olduğunu anayasal düzeyde ortaya koyan temel göstergeleri oluşturmaktadır.¹²³

Ana devlet organlarının padişah, Meclis-i Umumi ve yargı (mehakim) olarak belirlendiği anayasada¹²⁴ egemenlik hakkının kullanılması açısından devlet güçlerinin dağılım hiyerarşisi veya yetki piramidinin en üstünde imparatorluğun ve devletin başı konumundaki halife - sultanın yer almasının anlaşılabilir sonucu, Heyet-i Vükelanın (Bakanlar Kurulu) sadrazam, şeyhülislam ve vekillerden oluşan üyelerini bizzat padişahın seçmesi, ataması veya gerektiğinde azletme yetkisini uhdesinde bulundurmasıdır (M. 3, 7, 27).¹²⁵ Bakanlar kurulunun alacağı

117 ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, 17. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2018, s. 40.: ABADAN, 1957, s. 21.; BENTWİCH, Norman, "The New Turkish Constitution", **Journal of the Society of Comparative Legislation**, Yıl: 1908, Cilt: 9, Sayı: 2, s. 329.

118 ARSEL, 1965, s. 24.

119 DAL, Kemal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, 2. Baskı, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek okulu Basımevi, Ankara, 1986, s.21.

120 FENDOĞLU, 2012, s. 858.

121 TANÖR, 1996, s. 96 vd.;

122 ERDOĞAN, 2013, s. 204.; BERKES, 2004, s. 333.

123 TANÖR, 1996, s. 94 vd.

124 ARSEL, 1965, s. 24.

125 BAŞGİL, Ali F., **Hukukun Ana Mesele ve Müesseseleri**, Hak Kitabevi, İstanbul, 1946, s. 38-39.

kararların uygulanabilmesi bu iktidar kurgusuna göre padişahın onayına tabidir. Vekiller heyeti göreve başlarken veya görevine devam ederken parlamentonun güvenoyuna başvurulmaz ve bakanlar kurulu parlamentoya karşı sorumlu değildir. Dolayısıyla hükümetin oluşum şekli Kanun-ı Esasiye göre padişahın mutlak yetkisinde olan icrai bir tasarruftur. Padişah, parlamento üyeleriyle istişare ve müzakerede bulunma zorunluluğu taşımamaktadır. Padişahın mutlak yetki sahasına dâhil olduğu için doğal olarak meclis hükümete karşı gensoru verme ve hükümeti düşürme yetkilerine de sahip değildir. Mecliste güven kazanmayan bir bakan padişah tarafından azledilmediği sürece görevde kalmaya devam ettiği gibi, meclisin güvenini kazanmış olsa da bir bakan bu duruma bakılmaksızın görevden alınabilirdi. Ortak programı ve kurul özelliği bulunmayan siyasi kompozisyonda bakanlar, güvenini anayasal ve siyasi vasi kimliğine sahip padişahıtan alan siyasi memurlar mevkiinde görev ifa etmiştir.¹²⁶ Paranın ve bütçenin kontrolü, savaş ilanı, anlaşmaların imza edilmesi ve ordu yönetimi gibi icrai tasarruflar da doğrudan sultanın egemen yetkileri arasında varlığını korumaya devam etmiştir.¹²⁷

Heyet-i vükela ile heyet-i mebusan arasında uyuşmazlık çıkması durumunda hükümetin görüşünde direnmesi ve meclisin de iki kez hükümetin bu kararını reddetmesi üzerine padişahın hem hükümeti değiştirme yetkisini kullanabilmesi hem de meclisi feshetmesi Padişahı anayasal sistemin merkezi ve üstün gücü konumunda gören hukuksal tercihin sonucudur.¹²⁸ Kullandığı yetkilerden dolayı anayasaya kaynaklık eden 1831 Belçika Anayasasının aksine padişah anayasal sorumsuzluk koruması altındadır ve kişiliği kutsaldır. Meclise karşı hükümetin ve padişahın sorumlu olduğu bir devlet erkleri sistemi esas alınmamıştır. Meclislerin yürütme organı ile padişahı dengeleyici ve denetleyici bir işlev görmediği yetki dağılımında kuvvetler ayrılığı ilkesi de anayasal bir değer kazanamamıştır. 31 Ocak 1850 tarihli Prusya Anayasası model alınarak tüm güçler padişahın kişiliğinde temerküz ettirilmiştir.¹²⁹ Bu durumu pekiştiren diğer bir anayasal boşluk, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyen anayasa yargısı sisteminin yokluğu nedeniyle kamu otoritesini üst hukuksal normlarla buluşturan bir mekanizmanın geliştirilememiş olmasıdır.¹³⁰

126 ERDOĞAN, 2018, s. 13.

127 ABADAN, 1957, s. 24-25.; BENTWICH, 1908, s. 329.; ARSEL, 1965, s. 25.

128 ATAR, 2018, s. 41.

129 ÜÇÖK/MUMCU/ BOZKURT, 2018, s. 313.

130 ÖZKORKUT, Nevin, Ü., "1876 Anayasasının Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2004, Cilt: 53, Sayı: 1, s.178, 180.

Meclis-i Umuminin kısmen seçimli kanadını oluşturan Heyet-i Mebusan üyeleri her elli bin erkek nüfusa bir temsilci olmak üzere dört yıl için seçim yoluyla meclis üyeliğini elde etmekte iken (m. 65) yasama organı (Meclis-i Umumi) meclislerinin diğer kanadını oluşturan Heyet-i Ayan üyelerinin seçimi ve atanması kayd-ı hayat (ömür boyu) şartıyla doğrudan padişah tasarrufunun konusu haline getirilmiştir. Ayan meclisi Başkanını seçmek ve atamak yetkisi de padişahın uhdesindedir. (md. 60,61,62) Dolayısıyla bir tür senato niteliği taşıyan Heyet-i Ayan'ın teşkilinde padişahın geniş ve mutlak yetkileri bulunmaktadır.¹³¹

Heyet-i Mebusan yalnızca kendi görev alanını ilgilendiren konularda yasa teklif edebilir. Bu teklifin yasalaşması padişahın onayına bağlıdır. Fakat nihayetinde parlamentoyu lağvetme ve yasaların uygulanışını askıya alma yetkileriyle mücehhez kılınan padişah olduğu için meclise tanınan yetki özerkliğinin pratik bir işlevi bulunmamaktadır. Dolayısıyla meclisin padişah direktifiyle kanun yapım sürecini harekete geçirdiği, parlamento üyelerinin padişahın izni dışında kanun teklifi getiremediği, daha ziyade danışma işlevine büründürülen bir meclis işleyişinin hâkim olduğu siyasal ortamda yasama gücünün gerçek sahibinin padişahta temsil edildiği net çizgilerle ortaya çıkmaktadır.¹³² Meclis bakımından ise seçimlerle oluşsa bile padişaha bağımlı yasama işlevi nedeniyle klasik ölçülerde egemen olma niteliğini üzerinde taşımadığı ifade edilebilir.¹³³

Seçimleri düzenleyen talimatname ve beyanname esaslarına göre meclis, 80 müslüman ve 50 gayrimüslim olmak üzere 130 milletvekilinden oluşmaktadır. 25 yaşını doldurmuş olmak, siyasi bir cürüm ve cinayet suçuyla mahkûm olmamak, memleketinde az çok emlak sahibi olmak seçilme şartları arasındadır. Anayasada olmamasına rağmen taşradaki seçimleri düzenleyen Talimat-ı Muvakkateye göre mebuslar doğrudan seçmenlerce değil, vilayet, liva ve kaza idare meclislerince seçilir. İstanbul ve çevresinde ise seçim iki dereceli olarak planlanmıştır. Genel oy ilkesi geçerli değildir. Oy hakkı yalnızca erkeklere tanınmıştır. Seçmen olabilmek için taşrada devlete doğrudan bir miktar vergi ödenmesi, İstanbul ve çevresinde ise emlake mutasarrıf olmak şartı öngörülmüştür. Kadınlar, köylüler ve yoksul kesimler siyasal katılma hakkından mahrum edilmiş durumdadır. Sınırlı da olsa seçimle oluşan ilk Osmanlı Parlamentosu bu şartlar altında 19 Mart 1877-14 Şubat 1878 yılları arasında siyasal faaliyet icrasını gerçekleştirmiştir.¹³⁴

131 BAŞGİL, 1943, s. 77-78.

132 BERKES, 2004, s. 333-334.; BALTA, 1970, s. 37-39.; ABADAN, 1957, s. 29.

133 KOÇAK, 2006, s. 177-178.; BAŞGİL, 1946, s. 23-24.; BAŞGİL, 1943, s. 81.

134 TANÖR, 1996, s. 116-118.

Meclis-i Umuminin toplanmasına, tatiline ve gerektiğinde feshine karar vermek padişahın kutsal hakları arasındadır. (m.7,27) Meclis-i Umumi üyeleri göreve başlarken yalnız vatana ve Anayasa değil padişaha da sadakat yemini ederler. Üyelerinin seçimi bakımından padişah iradesinin geçerli olmadığı tek heyet Osmanlı tarihinde ilk kez seçimle oluşturulan Meclis-i Mebusan'dır. Yasama ve yürütme işlevleri açısından geniş yetkileri üzerinde toplayan padişahın Anayasaya bağlılık yemini etmemesi anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesini zedeler bir görünüm sunsa da¹³⁵ anayasal hükümlerin getirdiği seçim düzeniyle toplum katmanlarının ilk kez siyasal bir özne olarak Osmanlı siyasal sistemine giriş yaptığı görülmektedir. Bu yetki sistemi ve siyasal aktörler bileşiminde padişah, politik yapının tek egemen gücü olmaktan çıkmış; millet, egemenlik yetkisinin kullanımında padişah otoritesine ortak ve rakip bir konum elde etmiştir. Meclis, müslüman mebuslarla birlikte gayrimüslim mebusların da (1/3'ün üstünde) içinde olduğu çoğulcu bir yapı gösterdiğinden yönetim/egemen irade müslüman zümrenin (millet-i İslamiye) bir ayrıcalığı olmaktan çıkmıştır. Bu sonucun imparatorluğun çok-uluslu yapısına ve etnik-dini toplumsal düzenine uygun olduğu, Meclis-i Mebusan'da 47/119, Ayan Meclisinde ise 11/36 şeklinde tezahür eden dini topluluk oranının¹³⁶ şaşırtıcı olmadığı dile getirilebilir. Özetle Yasama ve yürütme organlarının padişahın irade ve yönlendirmesi altında olduğu siyasal yapıda parlamentolu ancak parlamenter olmayan bir siyasal sistem kuruluşu söz konusudur. Kuvvetlerin ayrılmadığı, karşılıklı denetim ilişkilerinin kurulmadığı anayasal sistem¹³⁷ gerçek görünümü itibariyle meşrutî-demokratik esaslar taşımaktan uzaktır. Bu açıdan egemenliğin geleneksel kullanımını ifa eden padişahın merkezinde olduğu sistem, yasama ve yürütme gücünü padişaha irca eden yapısıyla özünde değişmeden kalmıştır.¹³⁸ Dolayısıyla anayasal hüküm ve uygulama, klasik Osmanlı devlet ve egemenlik anlayışını devam ettirdiğinden kamusal otoriteyi hukukla sınırlandırma işlevini tam manasıyla icra edecek normatif bir içerik ortaya koyamamıştır.¹³⁹

Yargılama alanında ise Anayasada daha güvenceli hükümler getirilmiştir. Yargıçların özlük haklarının yasayla düzenlenmesi, bir suçla mahkûm olmadıkça azledilmemeleri, her türlü müdahaleden korunmalarının sağlanması (M. 81, 87) asgari güvenceleri oluşturmaktadır. Doğal hâkim ilkesi kabul edilerek her davanın kanunen ait olduğu

135 ÖZKORKUT, 2004, s.176.

136 TANÖR, 1996, s. 119.

137 BERKES, 2004, s. 334.

138 ERDOĞAN, 2018, s. 12.

139 ÖZKORKUT, 2004, s. 175-176.

mahkemede görüleceği, olağanüstü yetkileri haiz bir mahkeme veya hüküm verme yetkisi taşıyan komisyonlar marifetiyle yargı faaliyetinde bulunulamayacağı, mahkemenin kanunen yetkisi dâhilinde olan hiçbir davaya bakmaktan kaçınamayacağı, herkesin meşru vasıtalar kullanarak mahkeme huzurunda hakkını savunabileceği yönünde çağdaş nitelikli hükümler ihdasında bulunulmuştur.¹⁴⁰ Bu güvenceleri tehdit edebilecek önemli bir düzenleme, padişaha '*hükümetin emniyetini ihlal ettikleri bir polis soruşturması sonucu belli olanları*' sürgüne gönderme yetkisi veren anayasanın 113. Maddesi hükmüdür.

İlk Parlamento ve anayasa denemesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı devam ederken padişah II. Abdulhamit tarafından 14 Şubat 1878'de anayasanın 7. maddesine dayanılarak Meclis-i Umumi'nin tatiline karar verilmesiyle sona erdirilmiştir. Böylelikle padişah fermanıyla tek yanlı irade kullanılarak yürürlük kazandırılan Kanun-ı Esasi'nin yine padişah fermanıyla yürürlüğü fiilen askıya alınmış oldu.¹⁴¹ Bu sonuç da gösteriyor ki, parlamentonun yeniden çağrılması ve toplanması konusunda yasal bir bağlayıcılık altında bulunmayan padişah, parlamentoyu dağıtma hakkıyla hükümdar iradesinin ulaşabileceği en geniş ve mutlak yetki alanını deruhte etmiş oluyordu. Anayasanın askıya alınmasına rağmen, ilk parlamento deneyiminin yarattığı güven duygusu, kamuoyu gerçeğiyle tanışmanın doğurduğu tartışma dinamizmi, rejim arayışlarının girdiği temsil ve katılım prensiplerine dayalı siyasal doğrultu ve önemli ölçüde bağımsızlık eğilimi gösteren bir parlamentoya sahip bulunduğu gerçeği bundan sonraki politik inşa hareketlerinin çıkış noktasında belirleyici etkide bulunacaktır. Bütün bu oluşum ve siyasal gerçeklik belirtileri, gelecekte temsili hükümetin canlanmasında hiçbir siyasal grubun veya yöneticinin meydan okumaya cüret edemeyeceği bir kamuoyu desteği sağlanabileceğini göstermiş oldu.¹⁴²

Mevcut kesintinin ardından Osmanlı dönemi anayasacılığının ikinci dönemi Jön Türk hareketiyle başlar. Bu amaçla ilk örgütlenme 1889 yılındaki İttihat-ı Osmani adıyla gerçekleştirilmiştir. 1895 yılından itibaren memur, ulema, askeri teşkilat içinden destek alarak Parlamentolu bir siyasal rejimin yeniden kurulması amacıyla Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında siyasal faaliyetler sürdürülmüş; mücadele kapsamında ayrıca orduyu harekete geçirmek, silahlı direnişler düzenlemek, genel ayaklanmalar organize etmek gibi zorlayıcı ajitasyon araçlarına başvurulması kararlaştırılmıştır. Son analizde bu tür aşırılıklar

140 BAŞGİL, 1943, s. 78.

141 TANÖR, 1996, s. 100-123.; ABADAN, 1957, s. 21-22.; BENTWİCH, 1908, s. 329.

142 EARLE, Edward M., "The New Constitution of Turkey", *Political Science Quarterly*, Yıl: 1925, Cilt: 40, Sayı:1, s. 77.

bir tarafa bırakılırsa II. Meşrutiyet hareketini sürükleyen Genç Türkler, yeniden yapılandırmak istedikleri anayasanın belirsizliklerini ortadan kaldırmak ve parlamentoyu egemen güç haline getirmek amacını taşımaktaydı. Rumeli’de başlayan ayaklanmalar yaygınlık kazanınca padişah II. Abdulhamit 23 Temmuz 1908 yılında Meclis-i Vükela mazbatasını onaylayarak meşrutiyetin ikinci dönemini resmen ilan etmek durumunda kalmıştır.¹⁴³

B. Kanun-ı Esasî’de Yapılan Değişiklikler ve Anayasal Parlamenter Düzene Geçiş: 1909 Anayasası

II. Meşrutiyet döneminde ordu içinde başlayan 31 Mart Ayaklanmasının (13 Nisan 1909/31 Mart 1325) bastırılmasının ardından Padişah II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve yeniden yasama faaliyetine başlayan Meclis-i Umumi anayasada kapsamlı değişiklikler yapmıştır. Bu girişimin önemi, *‘Padişahın konumu, yürütme organının oluşumu, yasama ve yürütme organlarının çalışma koşulları ve kişi hakları konularında’* yapılan anayasa değişikliğinin doğrudan halkın temsilcilerinin yer aldığı Meclis-i Umumi tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır.¹⁴⁴ 8 Ağustos 1909 tarihli yasa ile anayasanın 21 maddesi değiştirilmiş, bir maddesi ilga edilmiş ve anayasaya üç madde eklenmiştir. Değişikliğin milletin temsilcileri tarafından yapılarak padişah tarafından onaylanması tek taraflı işlem yapma usulünü sona erdirmiştir. Anayasada devletin monarşik yapısı korunmasına karşın padişahın yetkileri gerçek anlamda sınırlandırılmış, parlamentonun yetkileri ise genişletilmiştir.¹⁴⁵ Bu durumun göstergeleri şöyle sıralanabilir:

- Padişah Meclis-i Umumi’de anayasa bağlılık yemininde bulunma yükümlülüğü altına girmiştir. Dolayısıyla meclis, padişahı daha önemli bir anayasal kurum olarak algılanmıştır.
- Padişah ödenekleri yasal hükümlere bağlanmıştır.
- Bakanlar Kurulunun oluşturulmasına ilişkin yetkilerini padişah büyük oranda kaybetmiştir. Atama yetkisi şeyhülislam ve sadrazam ile sınırlanmış, diğer vekiller sadrazam tarafından belirlenmiştir.
- Bakanlar kurulu kolektif olarak, bakanlar ise bireysel sorumluluk esasını gereğince Meclis-i Mebusan’a karşı sorumlu kılınmış, parlamenter hükümet sistemine geçiş sağlanmıştır.

143 TANÖR, 1996, s. 135.; BERKES, 2004, s. 334.; EARLE, 1925, s. 79.

144 ÖZKORKUT, 2004, s. 181.

145 ÜÇÖK, Coşkun, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, 2. Baskı, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1957, s. 194.

- Hükümet programlarının meclise sunulması geleneği başlatılmıştır.
- Heyet-i Mebusan, birinci ve ikinci başkanlarını bizzat seçme yetkisi kazanmıştır.
- Padişah kendisine verilen bütün yetkileri karşı imza kuralı uyarınca sadrazam ve ilgili bakanın imzası dâhilinde sorumluluk bu makamlarda olmak kaydıyla kullanmaya başlamıştır.
- Bakanlar kurulu, bireysel ve kolektif sorumluluk taşıdığından kendi gündemini belirleme hakkı elde etmiş, önceden padişahın izin alma şartı, mebusların kanun teklif edebilmeleri konusunda özerk kılınması düzenlemesini de içerecek şekilde kaldırılmıştır. Bu uygulamayla kabine sisteminin Osmanlı kamu hukukuna girişi sağlanmıştır.
- Ayan ve Mebusan Meclisleri her yılın kasım ayı başında davetsiz toplanma ve izin almadan yasa önerme hakkı elde etmiştir. Mebusların salt çoğunluğuyla meclisin kendiliğinden toplanması sağlanmıştır.
- Padişahın kanun yapımına ilişkin mutlak veto yetkisi yumuşatılarak geciktirici veto yetkisine dönüştürülmüş, tasarı yerine kanun adıyla nitelendirilerek meclisten padişaha gönderilen metnin iade edilmesi durumunda ise tekrar mecliste görüşülmesi sonucunda üçte iki nitelikli çoğunlukla kanunlaştırılması mümkün hale getirilmiştir.¹⁴⁶
- Meclisi feshetme yetkisi sınırlanan padişahın hükümet aleyhinde olduğu ve güveni zedelediği gerekçesiyle kullandığı sınır dışı etme yetkisi bütünüyle ilga edilmiştir.¹⁴⁷

Bu değişikliklerin yasama ve yürütme organlarının oluşum ve işleyiş şeklini önemli oranda padişahın etki ve güdümünden çıkararak müstakil organlar haline getirdiği, kuvvetler dengesine dayanan parlamenter bir rejimin hedeflendiği net çizgilerle belirginlik kazanmıştır.¹⁴⁸ Özellikle Bakanların, bireysel ve toplu olarak yasama organına karşı sorumlu tutulmasıyla parlamentonun temsil gücünün artırılmasına¹⁴⁹, padişahın ve atadığı sadrazamın yetki ve statüsünün anayasal sınırlar içinde daraltılmasına ve siyasal rejimin meşruti-anayasal bir tabana oturtulmasına önem verildiğini gösteren köklü anayasal dönüşümler

146 TANÖR, 1996, s. 147-150.; ATAR, 2018, s. 42.; ERDOĞAN, 2018, s. 15.; EROĞUL, 2016, s. 219-220.

147 ÜÇÖK, 1957, s. 194.

148 BALTA, 1970, s. 40.

149 EARLE, 1925, s. 79.

gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁰ Bu çabanın sonucu egemenliğin farklı kaynaklara dayandırılmasıyla siyaset alanının topluma doğru derinlik kazanması, siyasal katılma tabanının geniş kesimlere yayılması ve anayasal bir statü kazandırılmaya çalışılan vatandaşlık kimliğinin desteklediği çoğulcu ve aktif bir kamuoyunun belirmeye başlamasını sağlamak olmuştur. Anayasanın liberal kimlik edindiği bu dönemde¹⁵¹ Batılı siyasal kurumlar, modernleşme ve yeni politik meşruiyet kaynaklarının etkinlik kazanmasıyla ulusal-laik fikirler, ulus-devlet ve ulusal egemenlik kavramları, İslamcı ve Osmanlıcı akımların önüne geçen başat akımlar hüviyeti elde etmiştir.

Genel olarak egemenliğin tesisi ve anayasal hükümlerin oluşumu açısından ferman anayasa modeli, geniş tabanlı ve aşağıdan yukarıya bir hareket olması itibarıyla II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte yerini misak anayasa modeline yol açabilecek bir potansiyel oluşumuna bırakmıştır. Bu sonucun doğmasında 1876 Anayasasında yapılan 1909 değişiklikleri önemli bir yer tutmaktadır. Egemenlik hakkı ve kullanımının 1909 değişiklikleriyle saltanat ve halk arasında paylaştırılmış olmasının da bu tarz bir anayasa yapım modeline geçişi sağlayabilecek siyasal toplumsallaşmayı beslediğini belirtmek gerekir. Her ne kadar anayasada milli egemenlik/hâkimiyet kavramı geçmese de dönemin birçok belge ve kararnamelerinde hâkimiyet-i milliye prensibi hukuki ve siyasi düzlemde önemli bir yer edinmiştir. Bunun yanında kuvvetler ayrılığı ilkesi ve parlamenter rejimin iktidarın düzenlenişinde ana esasları teşkil etmesini sağlayan güçlü ve açık hukuksal tercihlerde bulunulmuştur. Ancak formel anayasa düzeyinde elde edilen hukuksal kazanımlara rağmen, hakim ve tek parti durumuna gelen İttihat ve Terakki Fırkası'nın zaman zaman ordu desteğiyle muhalefeti baskı ve terör yöntemlerine başvurarak susturması, rejimin yarı askeri bir görünüm kazanması, siyasal olayların komplo metotlarıyla saptırılması, Bab-ı Ali Baskını gibi parlamento dışı müdahalelerle iktidar değişikliğine yol açılması, belirtilen anayasal ve siyasal dönüşümleri, uygulamada işlevsiz kılma etkisi ortaya çıkarabilmiştir.¹⁵² 1911-12 yılları arasında Libya'da yaşanan Türk İtalyan Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları, 1914-1918 tarihleri arasında cereyan eden I. Dünya Savaşı ve Düvel-i Muazzamanın çatışan çıkarları, ulusal savunmanın daha da zorlaşan sorunlarına yönelik parlamento etkinliğini artırsa da her biri Yakın Doğu'da çıkarları için manevra yapan ve siyasal reformun kendi amaçlarına hizmet etmesi beklentisi içinde hareket eden devletlerin gölgesi altında, aşılması güç zorluklarla siyaset

150 LEWIS, 1991, s. 360.; ÖZKORKUT, 2004, s. 181-182.

151 EROĞUL, 2016, s. 221.

152 TANÖR, 1996, s. 166-169.

seçkinlerini baş başa bırakmıştır.¹⁵³ Bu şartlar altında 1914-1916 yılları arasındaki kanunlaştırma hareketleri anayasal parlamenter gelişmeleri tersine çevirme etkisi yaparak fesih yetkisine konulan anayasal kayıtları kaldırması örneğine olduğu gibi padişahın yetkilerini artırmış ve parlamento, egemenliğin kullanımı ve yetki dağılımı açısından işlev kaybına maruz bırakılmıştır.¹⁵⁴

Hukuki meşruiyet kaynağı olarak devletin teokratik karakterinin muhafaza edildiği¹⁵⁵ anayasal gelişmenin toplam siyasal bilançosunda ise genel modernleşme hareketinin siyasal boyutunu oluşturan anayasa hareketlerinin Osmanlı tarihi özelinde devlet iktidarının sınırlanması ve anayasal kurumların sürekliliğinin sağlanması amaçlarına yeterli düzeyde hizmet edememiş olması gerçekliği bulunmaktadır. Devlet eliyle modernleşmenin Tanzimat döneminden itibaren monarşiyi ikame eden bürokrasi ekseninde yeni bir resmi etkinlik ve himaye alanı oluşturması ise anayasal gelişimin temellerini büyük ölçüde toplumsal dinamiklerden kopartarak bir hikmet-i hükümet konusu haline getirecektir.¹⁵⁶

C. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Dönemi ve Egemenliğin Anayasal Değeri

Türkiye’de yeni bir sosyal ve ekonomik düzen kurma yolunda önemli bir adımı teşkil eden 1921 Anayasası, I. Dünya Savaşı’ndan sonra tasfiye sürecine giren imparatorluk döneminin ardından ulusal devlet inşa etme dönemine geçiş sürecinde (Kuvayi Milliye birliklerinin ortaya çıkması, yerel direniş örgütlenmeleri, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetleri, yerel ve bölgesel kongrelerin toplanması, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin teşkili) ortaya çıkan anayasa yapım süreçlerinin ilkinin oluşturur. Türk ulusalcılığının ilan edilmemiş ajandası, saltanatın ve hilafetin kaldırılması ile cumhuriyetin kurulması dâhil olmak üzere egemenlik gücünün dönüşümünü içeren kapsamlı bir siyasal-hukuksal program hedefleriyle doldurulmuştur.¹⁵⁷ Dolaylı olarak padişahlık makamına hükümler hakkı tanıyan Kanun-Esasi’nin hâkimiyet anlayışı temelden reddedilmiştir.¹⁵⁸ Bu dönemin hareket noktası milli egemenlik, meclis üstünlüğü ve milli irade ilkelerinin anayasa yapım sürecinin ana dinamiği haline getirilmiş olmasıdır. 23 madde ve bir madde-i münferide’den (ayrı madde) ibaret kısa ve bir kurucu meclis eseri olan siyasal önemi büyük bu çerçeve anayasada, kişi hak ve özgürlükleri, anayasal güvence ile yargılama hükümlerine yer verilmemiş olsa da milli

153 EARLE, 1925, s. 80.

154 LEWIS, 1991, s. 361.; ERDOĞAN, 2018, s. 15.

155 KOÇAK, 2006, s. 179.

156 ERDOĞAN, 2018, s. 16-17.

157 EARLE, 1925, s. 80-81.

158 ARSEL, 1965, s. 70.; DAL, 1986, s. 34.

egemenlik ilkesi anayasanın temel kuralı halinde siyasal bir değer katına yükseltilebilmiştir.¹⁵⁹

Osmanlı-Türk anayasa tecrübesi içinde yumuşak anayasalar veya adi kanunlar için öngörülen usullere tabi olarak kabul edilen tek anayasa özelliğindeki¹⁶⁰ Teşkilat-Esasiye Kanunu'nun en önemli yeniliği egemenlik hakkının kullanım tarzını düzenlemesinde görülür. Egemenliğin sahibi olarak başlangıçta monarşiyi işaret eden, 1909 değişiklikleri ile de padişah ve millet arasında egemenliği paylaştıran 1876 Anayasası'ndan farklı olarak egemenlik hakkını kayıtsız şartsız millete aktarmış (hakimiyet-i milliye) ve bu prensip sonraki anayasal düzenlemelerde de bazı farklılıklarla vazgeçilmez bir anayasal kural haline getirilmiştir. Anayasanın 1. maddesinde dile getirilen ve Türk siyasi tarihinde ilk kez formüle edilen '*hakimiyet bila kaydû şart milletindir*' düzenlemesi¹⁶¹ Türkiye anayasal tarih laboratuvarında bazı farklılıklarla dokunulmaz bir süreklilik içinde yerini almıştır. 1921 Anayasası egemenliğin tanımı ve iktidarın düzenlenişi açısından seküler bir kaynağa yönelmeyi belirttiğinden temel bir dönüşüme işaret eder. Bu anayasal durum 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılması, 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanı ve 3 Mart 1924 tarihinde hilafetin ilgasıyla pekiştirilmiştir.

Temel karakteri itibarıyla *halk* unsuruna dayanan bir devlet idaresi öngören¹⁶² 1921 Anayasası 1. maddesinde yönetim usulünü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayandırmışsa da anayasal hükümler yönünden ve maddeten kurulması pek mümkün görülmeyen doğrudan demokrasiye geçiş ve bunu doğrulayan mekanizmaların kurulması söz konusu olmamıştır. Mesleki temsil, halk oylaması, halkın kanun teklif etmesi ve seçimleri tek dereceleri olmaktan çıkaran teklifler anayasada yer bulmamıştır.¹⁶³ 2. Maddede geçen 'Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakiki mümessilidir', 3. Maddede ifade bulan 'Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur' ve 'Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilayetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir' hükmünü taşıyan 5. Madde düzenlemelerinin¹⁶⁴ gösterdiği gibi anayasa egemenliğin kullanımını meclise bırakan saf temsili demokrasi sistemine cevaz verir

159 ATAR, 2018, s. 43.; ERDOĞAN, 2018, s. 20.; GİRİTLİ/SARMAŞIK, 2001, s. 172-173.; LEWIS, 1991, s.364.

160 GİRİTLİ/SARMAŞIK, 2001, s. 173.

161 ESEN, Bülent N., "Türkiye'de Anayasal Gelişmeler", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1968, Cilt: 25, Sayı: 1, s. 37.; ERDOĞAN, 2018, s. 21.

162 ESEN, 1968, s. 37.

163 GİRİTLİ/SARMAŞIK, 2001, s. 173.

164 KOÇAK, 2006, s. 199.

yapıdadır. Referandum, halkın vetosu, halkın kanun teklifinde bulunması kurumlarına ve meclisin feshi usulüne yer verilmemesi, bu sonucu doğrulayan ve sonraki Cumhuriyet anayasalarına intikal eden belli başlı anayasal tercihlerdir. Diğer bir anlatımla halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esası, özel olarak Büyük Millet Meclisi vasıtasıyla gerçeklik ve uygulama sahasına aktarılmıştır. Monarşinin inkârı üzerine kurgulanan anayasada, meclis tek kuvvet ve yetki merkezi halinde tasavvur edilerek adeta başkanı olmayan bir cumhuriyet kurma hedefine yönelinmiştir.¹⁶⁵

Yargı erkine ve teşkilatına yönelik hükümlerin vaz'edilmediği anayasada iktidarın düzenlenişi, ulusal irade ve ulusal egemenlik ilkelerinin bağlandığı kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi temelinde tanımlanmıştır.¹⁶⁶ Yeni bir devlet kurma çabasının belirleyici olduğu dönemin koşulları gereğince sınırlı iktidar anlayışına¹⁶⁷ yönelik kayıtların geliştirilmediği anayasada yasama ve yürütme kuvvetleri mecliste toplanmış ve hükümet 'Büyük Millet Meclisi Hükümeti' unvanıyla birlikte kanunların yürütülmesi fonksiyonunu üzerinde taşımıştır. Devlet başkanlığı makamının kurulmadığı anayasal sistemde, doğal başkanın meclis başkanınca, üyelerin ise kendi içinden seçtiği vekiller aracılığıyla temsil edildiği yürütme işlevi, yine bizzat meclisçe icra edilmiş¹⁶⁸; meclis, hükümet üyelerini denetleme ve gerektiğinde azletme yetkileriyle kendisini donatmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ise vekillerin ve başvekilin seçimine ilişkin yetki meclisten cumhurbaşkanına verilerek meclis onay makamı haline getirilmiş ve böylece saf meclis hükümeti sisteminden parlamenter rejime doğru evrilecek siyasal sürecin önü açılmıştır.¹⁶⁹

D. Devlet Güçleri ve Yetki Dağılımı Kapsamında 1924 Anayasası'nın Egemenlik İlkesine Bakış Açısı

Tamamen Türk toplumunun kendine özgü tarihi ve sosyal bünyesinden doğan, hiçbir teorik temele yaslanmayan milli bir ürün mahiyetinde takdim edilse de¹⁷⁰ Osmanlı Tanzimat ve Meşrutiyet hareketlerinin birikimi yanında 1921 Polonya anayasası ve 1875 Fransa anayasal düzenlemelerinden yararlanılarak hazırlanan 105 madde ve altı bölümden müteşekkil 491 sayılı ve 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu,

165 BAŞGİL, 1946, s. 42.

166 GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukuku**, 4. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019, s. 51.; ARSEL, 1965, s. 72, 74.

167 KOÇAK, 2006, s. 202.

168 ERDOĞAN, 2018, s. 21.

169 TANÖR, 1996, s. 190-198; 217-228.

170 BAŞGİL, 1946, s. 45.

güçlü bir devlet yaratma amacı doğrultusunda ulusal, laik ve demokratik bir devletin temellerini oluşturmaya yönelik genel çabanın önemli bir parçasını teşkil eder. Meclis hükümeti ile parlamenter sistem arasında karma bir sistem kurduğu belirtilen anayasa¹⁷¹, 1921 Anayasasının bir devamı niteliğinde genel esaslar bölümünün 1. maddesinde *‘Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir’*, 3. maddesinde *‘hakimiyet bilakaydū şart milletindir’* hükümleriyle egemenliğin kaynağını millet varlığı olarak belirlemiştir. Anayasanın 4. maddesi, *“Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakiki mümessili olup Millet namına hakk-ı hâkimiyeti istimal eder”* düzenlemesiyle, devletin üstün ve merkezi organının yürütme kuvveti değil, meclis olduğunu belirlemiştir. Anayasada kuvvetler birliği, üstünlüğün kendisine atfedildiği tek meclis sistemi, meclisi fesih yetkisinin kendisi dışında bir organa bırakılmamış olması¹⁷², yasama dokunulmazlığı güvenceleri ve milletin yegâne ve hakiki mümessili katına yükselttiği meclisin üstünlüğü ilkelerine yer verilmesi, milli egemenlik kavramının hangi organda somutlaştırıldığının temel vurgularını göstermektedir. Ayrıca egemenlik yetkisinin millet adına TBMM tarafından tek başına kullanılacağına öngörülmesi, yasama yetkisinin meclise ait olması nedeniyle tutarlı bir düzenlemedir. Zira meclisin yasama tasarruflarına bağlı olarak şekillendirmesi söz konusu olduğundan gerçek birer egemenlik yetkisi kullanmayan yürütme ve yargı erkleri karşısında, üstün yetkili sıfatıyla meclisin egemenliğin asli sahibi olarak nitelendirilmesi anayasal gerçekliğe uygun bir tercih yapıldığını göstermektedir.¹⁷³ Yargı erkinin ulus adına bağımsız mahkemelerce temsil edilmesinin ise egemenliğin tek temsilcisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi olması gerçekliği ile çeliştiği dile getirilmişse de¹⁷⁴ kuvvetler ayrılığı/birliği tezinin esas itibarıyla gerçek anlamını yasama-yürütme ilişkisindeki işlevsel ayrılıkta gören ve siyasal rejim sınıflandırmasını bu temelde kurgulayan yaygın anayasal bakış açısı karşısında¹⁷⁵ bu tarz bir anayasal tercihin gerçek bir çelişki meydana getirmediği ifade edilebilir.

Özet bir anlatımla 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndan devralınan milli hâkimiyet, meclis hükümeti, tek meclis ve kuvvetler birliği prensiplerinin ana hatlarıyla korunduğu, temsili ve demokratik bir hükümet iddiasının geçerli olduğu anayasada¹⁷⁶ egemenliğin kullanımında yerel otorite ve yönetimlere özerk herhangi bir alan tanınmamış, merkeziyetçi bir yönetim

171 ÖZBUDUN, 2019, s. 29.

172 GÖREN, 2019, s. 55-57.

173 GÖZLER, 2019a, s. 95.; GÖZLER, 2019c, s. 235-237

174 EROĞUL, 2016, s. 244.

175 TEZİÇ, 2016, s. 497 vd.; ERDOĞAN, 2017, s. 215 vd.

176 ARSEL, 1965, s. 86.

örgütlenmesi ön plana çıkarılmıştır. Egemenliğin bölünmezliği ilkesinin milletin bölünmezliği söylemiyle eşitlendiği, teb'a yerine vatandaş teriminin ilk kez kullanıldığı anayasal yapıda siyasi partiler ve sınıf temelli örgütlenme siyasal analizlerin dışına çıkarılarak yasak hükümler kapsamına alınmıştır.¹⁷⁷

Yasama (vazife-i teşriye) ve yürütme (vazife-i icraiye) gücünü kendinde toplayan meclis, yasama yetkisini bizzat, yürütme yetkisini ise görevler ayrılığı temelinde cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu eliyle kullanmıştır. On sekiz yaş ve üzeri tüm erkek vatandaşların oylarıyla üyeleri seçilen mecliste icra vekilleri heyeti (Bakanlar Kurulu) milletvekilleri arasından seçilir ve meclise karşı bireysel ve kolektif olarak sorumludur. Egemenliğin tümüyle temsil edildiği meclis fonksiyonlarıyla uyumlu olmak adına Cumhurbaşkanı tarafından temsil edilen başkomutanlık yetkisi meclisin manevi kişiliğinde saklı tutulmuştur. Vergi toplama ve kamu fonlarının harcamaları üzerinde Meclis tarafından kontrolün uygulanmasına yönelik ayrıntılı düzenlemeler ihdas edilerek meclisin etki alanında herhangi bir boşluk bırakılmamıştır.¹⁷⁸

1924 Anayasası döneminde 17 Kasım 1924'te kurulan ancak 13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasından sonra bu isyanla bağlantısı kurularak 5 Haziran 1925'te hükümet kararıyla kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile 1930'ta kısa süren Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi hariç siyasal muhalefete ve parti çoğulculuğuna izin verilmemiştir. 1930'lu yılların ortalarına doğru ise başta Hitler Almanyası ile İtalya'da faşist kimlikli partilerin siyasal iktidara bütünüyle hükmetmeleri Türk tek parti sistemini doğrudan etkisi altına almış ve mevcut tekçi siyasal yapıdan vazgeçmek bir yana yürürlükteki siyasal düzen tutarsız analogilerle yüceltmeye başlanmıştır. 1936'da gerçekleşen parti-devlet bütünleşmesi ve bir yıl sonra iktidarın tek hakimi Cumhuriyet Halk Partisi ilkelerine anayasal statü kazandırılması, Avrupa'yı saran totaliter siyasal sürecin iç politik yaşama yönelik yansımaları niteliğindedir.

Faşist diktatörlüklerin çöktüğü II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise 1925 tarihli dostluk antlaşmasını fesheden Sovyet tehdidine karşı Amerika Birleşik Devletleri öncülüğündeki Batı Blokunda yer almak maksadıyla tek parti sistemini yumuşatacak siyasal liberalleşme adımlarını atmak zorunluluğu hissedilmiştir. 1945 yılı Temmuz ayında işadamı Nuri Demirağ öncülüğünde Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verilmesi ve gerçek anlamda bir siyasal muhalefet hareketinin doğuşunu haber veren

177 KOÇAK, 2006, s. 203.

178 EARLE, 1925, s. 86-87.; TANÖR, 1996, s. 232.; EROĞUL, 2016, s. 244-247.

Demokrat Parti'nin 7 Ocak 1946'da kuruluşunun ilan edilmesi küresel siyasetin demokrasi blokunun isterlerine uygun dönüşüm taleplerine verilen ülke içi yanıtlardan ibaretti. Fakat 21 Temmuz 1946'da ilk seçimleri yapılan çok partili sürecin aynı ölçü ve kararlılıkta sağlıklı bir hukuki altyapı ve güvenceler sistemine kavuşturulması mümkün olamamıştır. Bu sonucun yaşanmasında *açık oy gizli tasnif* gibi antidemokratik seçim yönteminin varlığı, yönetimin seçim sürecinde olması gereken tarafsızlığının sağlanamaması, sıkıyönetim koşullarının yarattığı baskı atmosferi ve seçim güvenliğine ilişkin hukuksal garantilerin yokluğu temel etkenler olarak sıralanabilir. Dönemin tek iktidar odağı Cumhuriyet Halk Partisi ise bu darboğazı aşmak ve muhalefet hareketini teşvik etmek amacıyla yönetimin tarafsızlığını ilan eden 1947 tarihli 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamış, seçim güvenliğini tesis etmek adına yüksek seçim kurulunun teşkiline önyak olarak dürüst seçimlerin temini için yargı denetimi sistemini örgütlemiş, istiklal mahkemelerini ilga etmiş, dernekler yasası siyasi partilerin faaliyetlerini kolaylaştırmak için liberal bir görünümüne kavuşturulmuş, siyasal hakların korunması sözü verilmiş ve demokratik iradenin oluşmasına engel olacak hukuksal-siyasal bariyerleri adım adım ortadan kaldırmıştır.¹⁷⁹ Bu siyasal hamlelerin, anayasaya yüklenen çoğulcu-özgürlükçü demokrasi anlayışını değil, iktidarın devlette veya partide temerküz ettiği çoğunlukçu egemenlik modelini yansıttığı eleştirilerini aşmada ciddi katkıları olduğu söylenebilir. Özellikle çok partili hayata geçiş sürecinde (1945 ve sonrası) anayasanın otoriter rejime olanak tanıyan, muhalefetin gelişmesini engelleyici işlev gören güçler birliği ve soyut egemenlik anlayışına çoğulcu olmadığı ve baskıcı eğilim gösterdiği gerekçesiyle yöneltilen yoğun eleştirilerin¹⁸⁰ oluşturulan görece demokratik mekanizmalarla telafi edilmeye çalışıldığı açıkça görülmektedir. Ancak Demokrat Parti'nin iktidar yılları, siyasal kültürün yarattığı karşılıklı gerilim ve uzlaşma mekanizmalarının yokluğu nedeniyle aynı istikrar ve başlangıç değerleriyle devam etme olanağı elde edememiştir.

Anayasal düzenlemede, mevcut yetki mimarisi bakımından kuvvetler birliği, meclisin üstünlüğü ve meclis hükümeti sistemine bağlı kalınması egemenlik ve genel irade kavramını topluluğa mal eden ve kuvvetler birliğini savunan Rousseau'cu egemenlik tasarımına uygun görünen bir mantıksal tutarlılık içindedir. Rousseau'cu siyaset felsefesinden kaynaklanan genel iradenin yanılmazlığı prensibi, önemi inkâr edilmeyen

179 EROĞUL, 2016, s. 259-265.; HEPER, Metin, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, (Çev. K. Göksel), 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 171-179.

180 TANÖR, 1996, s. 232, 273; SOYSAL, Mümtaz, *Anayasaya Giriş*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 193-194.

bireyin kamu yararına hizmet ölçüsünde değer kazanması ile milli dayanışma ve toplumsal birlik üzerinden türetilen solidarist-korporatist siyaset yaklaşımı da esasen başka türlü bir siyaset tasavvura yer bırakmayacak fikri önermeler içermektedir.¹⁸¹ Seçkin içeriğiyle yüceltilen güçlü ve merkezi devlet övgüsü, otoriter ve anti-demokratik içerikli ilerleme ideolojisiyle Jön Türk geleneğinden devralınan pozitivizm felsefesi 20.yüzyılın ilk yarısında devlet ideolojisini-Kemalizmi Batı tipi demokrasiyi gelişmenin nihai hedefi olarak düşünmekten alıkoymuştur. Toplumsal yapı ve gruplara dayalı Batı çoğulculuğunun karşısına konumlandırılan sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış ve dayanışmacı vasıflar giydirilen toplum anlayışı içinde şekil alan Türk siyasal bakış açısının bu tarihsel kesit içinde mantıksal olarak siyasi fırkaların gerekliliğine dair bir fikr-i sabit geliştirmesi elbette söz konusu olamazdı.¹⁸² Bu düşünsel yapı aynı zamanda 1923-1945 döneminde benimsenen vesayetçi seçkincilikle otoriter devletçiliğe¹⁸³ dayalı tek parti uygulamasının politik motivasyon araçlarını ve ilham kaynağını teşkil edecektir.

Egemenliğin oluşumu ve kullanımını, erkek nüfusun katılımıyla ve seçmen olabilmek için vergi şartıyla sınırlı olarak düzenleyen anayasa hükümleri 1934'te değiştirilmiş, kadınlara seçme hakkı verilmesi yanında vergi şartı da ilga edilmiş, 1876 ve 1921 anayasalarındaki hukuki çizgi takip edilerek milletvekillerinin tümü milletin genel ve siyasal temsilini üstlenmiş, kendilerini seçen vilayetin temsiliyle sınırlı olmadıkları hükmü temelinde ülkesel temsil esası öngörülmüş olsa bile 1925 yılından sonra tek parti yönetiminin devlete hükmetmesiyle ve 1935'ten sonra parti-devlet kaynaşmasıyla (içişleri bakanı parti genel sekreteri, valiler de parti il başkanı yapılmış, 1937 anayasa değişikliğiyle CHP'nin altı ilkesi Anayasa hükmü haline getirilerek parti-devlet bütünleşmesi sağlanmıştır.) otoriter bir rejime geçilmiş ve bu durum 1945'e kadar devam etmiştir. Dolayısıyla anayasanın saf egemenlik teorisi parti-devlet özdeşliğiyle toplumsal-hukuki kaynak değişimine uğratarak lider ya da şef, parti ile birlikte dönemin belirleyici siyasal figürleri haline dönüştürülmüştür. Kuvvetler birliği, meclis hükümeti ve meclisin üstünlüğü sistemi yerini meclise ve hükümete egemen parti ve şef sistemine bırakmıştır. Meclis, hükümetin ve liderin güdümü altında siyasal etki bakımından edilgin bir konuma itilmiştir. Bu durum, ulusal egemenliğin merkezi değer olma özelliğini zedeleyerek sonraki süreçte askeri otoritenin sivil siyasal

181 ERDOĞAN, 2018, s. 27-28.; PARLA, Taha, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 131.

182 KÖKER, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 234-235.

183 PARLA, 1992, s. 167.

güçlere bağımlılığı kuralını görünmez hale getiren düzenlemelerle birleşip demokratik olmayan siyasal yapıyı ciddi oranda tahkim etmekle sonuçlanmıştır. Bağımsız, modern ve laik bir ulus-devlet kurma süreci demokrasi ideali açısından siyasal ve hukuki anlamda evrensel standartlar desteğinden uzun süre mahrum bırakılmıştır.¹⁸⁴

Meclisin egemenlik yetkilerini kullanması belirtilen şartlarda, yürütme ve yasama fonksiyonları açısından geçerli olup, prensip olarak yargı yetkisini içermemektedir. Bu yetkinin, millet adına yasalar çerçevesinde bağımsız mahkemelerce kullanılması kurala bağlanmışsa da anayasanın mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıç güvenceleri konusunda genel ilkeler dışında somut yasal garantiler sistemini ihdas etmemesi mahkemeleri siyasal iktidarın etki alanında hareket etmeye zorlamıştır. Tabii hakim, olağanüstü mahkeme yasağı ilkelerine yer verilmeyen anayasada¹⁸⁵ yasal boşluklara otoriter rejim koşullarının da eklenmesiyle vesayet gölgesindeki yargı uygulaması yaygınlık kazanmıştır. Siyasal iktidara bağımlı, doğal hakim ilkesine aykırı ve olağanüstü dönemlere özgü istiklal mahkemeleri, bu dönemin otoriterlik ile totaliterlik arasında gidip gelen siyasal sistemini somutlaştıran en görünür yargı uygulaması örneğidir. Ortaya çıkan demokrasi karşıtı sonuç, siyasal ve toplumsal muhalefet yollarının tıkanmış olduğu, ekonomi, kültür, siyaset, hukuk ve eğitim alanlarında totaliter sistem özelliklerinin baskın karakter kazandığı bir siyasal atmosferde devrim koşulları gerekçe gösterilerek meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin yargı kültürü ve demokrasi hafızası bu dönemden tevarüs ettiği otoriter-hiyerarşik ve anti-demokratik karakterli mirası değişen oranlarda uzun süre muhafaza etmiş, askeri darbelerden vesayetçi devlet uygulamalarına, devletçi seçkinci sivil-asker bürokratların siyaseti kontrol etme ve hatta belirli periyotlarda zinde güçler argümanı ile meşru anayasal sistemi tasfiye etme girişimlerine uzanan demokrasi dışı pratikleri bu birikim içinde bir siyasal manevra alanı ve hareket unsuru olarak içselleştirmiştir. Son tahlilde yargı kurumları, çoğulculuğa kapalı 1924 anayasası döneminde kendi içinde bağımsızlık ve tarafsızlık niteliğini mutlak bir hukuksal talep olarak toplumsal ve siyasal süreçlerle bütünleştiremediğinden düşük profilli bir standart yapı içinde kalmaya zorlanmıştır.

Anayasa hükümleri, anayasal üstünlük teziyle egemenliğin bizzat anayasanın kendisinde olduğuna *'Teşkilat-ı Esasiye Kanununun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz. Hiçbir Kanun Teşkilat-ı Esasiye Kanununa münafi olamaz'* (m.103) düzenlemesi ile vurgu

184 TANÖR, 2006, s. 240-243.

185 ERDOĞAN, 2018, s. 25.

yapsa da anayasanın üstünlüğü ilkesinin geçerli olduğunu belirten bu hüküm ve dolayısıyla yasaların anayasaya aykırı olamayacağı yönündeki ilke, anayasal yargı ve denetim sistemi ile desteklenmediğinden uygulamada etkili bir sonuç ortaya koyamamıştır. Diğer bir deyimle egemenliğin kullanımı ve yetki düzeni ile vücut verdiği hukuksal işlemler açısından 1924 anayasasının, yasaların anayasaya uygunluğunun yargı yoluyla denetlenmesi kuralına yer veren bir sistematikten yoksun olduğu ileri sürülebilir. Bu yöndeki anayasal tercihin temel sebebi, meclis üstünlüğü ve saf milli egemenlik ilkeleri gereğince yasa yapımının mutlak egemenlik hakkından sayılması ve yargı denetiminin egemenlik yetkisinin kullanımına müdahale oluşturduğu inancıdır.¹⁸⁶

Sonuç olarak 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu egemenlik kavrayışı açısından çoğunlukçu iktidara cevaz veren ve bu iktidarın denetlenmesi mekanizmalarını geliştirmeyen, parlamenter ve diğer sivil siyasal muhalefet kanallarının kendini ifade etme olanaklarını kısıtlayan, yargı bağımsızlığı ve yargısal denetim ile temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alınmasında kurumsal kapasite oluşturmayan bir görünüm ve normatif yapı özellikleri sergilemektedir.

E. 1961 Anayasası Dönemi ve Egemenliğin Asker-Sivil Bürokratik Bileşenlerle Yeniden İnşa Edilmesi

Bir başlangıç bölümü, altı kısım, 157 asıl, 22 geçici maddeden oluşan ve özgürlük-demokrasi darboğazlarını somut önlemlerle aşma sanısının sürüklediği¹⁸⁷ bir tepki anayasası olma özelliği taşıyan 1961 anayasası, 27 Mayıs 1960 tarihli askeri darbe ile kesintiye uğratılan çok partili demokratik rejimin ardından düzenlenerek devlet ve toplum hayatına dâhil edilmiştir. Darbe süreci hakkında hukuk ve siyaset çevrelerinde ortaya konulan görüş ve değerlendirmelerin birbirinden farklılaşan ve bazı açılardan zıtlaşan özelliklere sahip olması ise anayasal yetki dağılımı ve egemenlik konusundaki güç mücadelesinin şifrelerini sunması açısından bir hayli öğretici yönleri sahiptir. 27 Mayıs müdahalesinin siyasal karakteri belirlenirken, seçkin bürokrasinin halka ve onun egemenliğine yönelik bir eylemi olduğu, Osmanlı'daki ordu-medrese işbirliği geleneğinin silahlı kuvvetler-üniversite koalisyonu biçimine bürünerek cumhuriyet döneminde diriltildiği, darbe ile bürokrasinin burjuva sınıfı aleyhine dengeyi bozduğu ve bürokratik gücü siyasal düzeyde tahkim ettiği değerlendirmeleri yanında, darbenin sivil demokratik güçlerin ve kamuoyunun desteğine dayanmasına bağlı olarak meşruluk sorunu yaşamadığı tespiti aynı olgu etrafında birbiriyle uzlaşmaz nitelikteki

186 ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasa Hukuku**, 7. Baskı, Orion Yayınları, Ankara, 2011, s. 154-158.; TANÖR, 1996, s. 234-236.

187 GİRİTLİ/ SARMAŞIK, 2001, s. 186.

görüşleri eşzamanlı tartışma platformunda bir araya getirebilmiştir. Özellikle İstanbul Üniversitesi akademi üyeleri hazırladığı raporda siyasal iktidarın seçimle iş başına gelmesinin toplumsal ve hukuksal meşruiyet için yeterli olmadığını, iktidarın ancak yasal ve anayasal zeminde kalarak meşruiyetini devam ettirebileceğini belirtmiş ve sonuç itibarıyla siyasal iktidarın meşruiyeti sorununu tartışmalı bir gerekçeye dayandırmıştır.¹⁸⁸ Siyasal organların biçimlenmesinde demokratik esaslara dayanıldığı iddia edilmişse de¹⁸⁹ birey-toplum, egemenlik ve iktidar ilişkilerinin düzenlenişi, anayasal yetki düzeni, kuvvetler arası ilişkiler, iktidar-devlet yetkilerinin dağılımı, devlet gücünün sınırlanması ve denetimi gibi anayasal ilke ve kuralları belirlerken temsili kurumları bürokratik mekanizmalarla özellikle de askeri vesayet tesis ederek sınırlama yönünde anayasal bir perspektif ortaya konulduğu yaygın bir görüş olarak dile getirilmiştir.¹⁹⁰

Egemenlik yetkisinin düzenlenişinde ise anayasa -kısıtlanmış yapısına rağmen- 1921 ve 1924 tarihli anayasal düzenlemeleri takip ederek egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğu ilkesi ile temsili demokrasi tercihine bağlılığı devam ettirmiştir.¹⁹¹ Temsilin dayandığı topluluk somut ve yaşayan halka değil, Fransız İhtilali'nden mülhem soyut ulus egemenliğine dayandırılmıştır.¹⁹² Yarı temsili rejim kurumlarına yer verilmeyen saf temsili demokrasinin gerekleriyle uyumlu olarak anayasada milletin temsilcileri önceki anayasal geleneklere benzer şekilde seçildikleri bölgeyi değil bütün milleti temsil etmekle yetkili kılınmış, seçilmişlerin azli, emir ve talimat almaları, emredici vekâlet altında görev yapmaları gibi kurumlara yer verilmemiştir.¹⁹³ Temsili vekâletle yükümlü kılınan milletvekilleri parti değiştirme serbestisine sahip kılınmıştır. Egemenliğin tecelli edeceği seçimlerin serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküme dayalı temel esasları anayasada düzenlenmiş, seçim sistemi ve seçmen olma koşulları ise yasal düzenlemelere bırakılmıştır. Devlet şeklinin cumhuriyet olduğu kuralı tekrar edilmiş, temsil bakımından parlamento ve cumhuriyet senatosundan oluşan çift meclis sistemi kurulmuştur. Değişen siyasal yapıda seçilme usulleri farklı olmakla birlikte 1876-1921 arasındaki anayasal uygulamaya geri dönmüştür. Cumhuriyet Senatosundaki kontenjan senatörlüğü ile ömür boyu senatörlük statüsü verilen Milli Birlik Komitesi üyeleri hariç, devlet başkanı ve yasama organı üyeleri, bu görevlere, seçimle ve belirli süre görev yapma kaydıyla getirilmiştir.¹⁹⁴

188 TANÖR, 1996, s. 277-279.

189 DAL, 1986, s. 95.

190 ERDOĞAN, 2018, s. 32.

191 KOÇAK, 2006, s. 218.

192 SOYSAL, 2011, s. 231.; DAL, 1986, s. 59.

193 ARSEL, 1965, s. 149-150.

194 TANÖR, 1996, s. 292, 295.

Anayasada Türkiye devletinin ülkesi ve milletiyle bir bütün olduğu kuralı, devletin üniter yapıda olduğunu, egemenliğin kullanımı bakımından merkezi ve tek egemenlikli bir düzenleme yapıldığını gösterir. Egemenlik bölgeler arasında veya federe birimler arasında dikey kuvvetler ayrılığına dayalı biçimde paylaştırılmadığı gibi, bir kişi, zümre, azınlık grup veya sınıfın inhisarına da bırakılmamıştır. İktidara gelme ve ayrılmanın tek mekanizması, seçimler olarak belirlenmiştir.¹⁹⁵

İnanç ve ibadet özgürlüğü, devletin resmi dininin olmaması, din-devlet ayrılığı yoluyla her iki alanın birbirini etkileme ve değiştirme yetkisine sahip olmaması, devletin inanç grupları ve bireysel tercihler bireyler karşısında tarafsız olması gerektiği temellerine dayalı laik devlet kuralının benimsenmesi egemenliğin kaynağının beşeri ve rasyonel tecrübe esaslarıyla sınırlı olduğunu ilan etmiş ve modernleşme sürecinin bir parçası olan cumhuriyet geleneği devam ettirilmiştir. Ancak uygulamada laikliğin militan yönü işlerlik kazanmış, İslam dininin yalnızca devlet yönetiminden değil, bütün toplumsal ilişkiler alanından soyutlanarak bireysel vicdan konusu yapılmasını amaçlayan ve devlete dini hak ve özgürlükler üzerinde mutlak denetim yetkisi tanıyan siyasal-anayasal bir yorum ve uygulama egemen hale gelmiştir.¹⁹⁶

Egemenliğin kullanılma düzenini belirleyen iktidarın kuruluşu, örgütlenmesi ve yetki düzeni açısından, 1961 Anayasası kendisinden önceki anayasa sistemlerinden oldukça farklı yapısal tercihlerde bulunarak yeni bir egemenlik düzeni ortaya koymuştur. 1921 ve 1924 anayasa dönemleri, kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğü sistemine dayalı olarak egemenliğin tecelli edeceği yegâne temsil organı olarak meclisi belirlemişti. Güçler birliği ilkesinin tamamen terkedilerek parlamenter sisteme özgü kurum ve kuralların hâkim kılındığı farklı bir siyasal modeli yansıtan¹⁹⁷ 1961 Anayasası ise 'millet, egemenliğini yetkili organlar eliyle kullanır' hükmünü getirerek egemenliğe dair yetki dağılımını tek bir organdan (yasama organından) alarak birden çok organ arasında paylaştırmıştır. Başka bir anlatımla TBMM bundan sonra yasama organı sıfatıyla egemenlik hakkını millet adına yürütme ve yargı organlarıyla birlikte kullanır hale geldiği gibi tüm organlar da anayasanın koyduğu esaslara bağlı hareket etme koşuluna tabi tutulmuştur. Dolayısıyla TBMM egemenliği tek başına kullanan organ vasfını kaybetmiş ve Anayasadaki yetkili organlardan sadece biri olarak telakki edilmiştir.¹⁹⁸ Hatta, mecliste temsil edilen yasama gücü üstün yetki konumundan kanunların

195 DAL, 1986, s. 59.

196 ERDOĞAN, 2011, s. 160-164.

197 SABUNCU, 2014, s. 34.

198 TANÖR, 1996, s. 300.; ÖZBUDUN, 2019, s. 37.; ARSEL, 1965, s. 146-148.; DAL, 1986, s. 59

denetimine bağlı olarak milli iradenin yönlendirilmesi sebebiyle yargı erkinin altında dahi sayılabilecek bir anayasal konuma doğru itilmiştir.¹⁹⁹ Egemenliğin kullanımına ilişkin anayasal düzenleme yapılırken meclis çoğunluğunun denetlenmesi, anti-demokratik kararların millet iradesi gibi gösterilmesi yanılığının giderilmesi ve yetki yoğunlaşmasının doğuracağı baskıcı eğilimlerin frenlenmesinin gerekçe gösterildiği,²⁰⁰ bu düzenleme açıkça meclise olan güvensizliğin bir göstergesi niteliğindedir.²⁰¹ Bu amaçla egemenlik yetkisi yalnızca klasik devlet veya iktidar kuvvetleri arasında paylaştırılmamış, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu, özerk üniversite, TRT, Devlet Planlama Teşkilatı gibi bürokratik ortaklıklar da egemenlik yetkisinin yeni bileşenleri olarak teessüs ettirilmiştir. Çoğunluk iktidarını denetleme ve sınırlandırma iddiasıyla bürokratik kurumların devreye sokulduğu ve güçlendirildiği anayasal sistemde²⁰² meclisin yanı başında Cumhuriyet Senatosu'nun kurulması ve üstelik 27 Mayıs askeri darbesini yapan Milli Birlik Komitesi üyelerinin Cumhuriyet Senatosuna ömür boyu üye kaydedilmesi egemenliği meclisle özdeşleştiren geleneği ciddi oranda sarsan anti-demokratik bir siyasal yapı ve anayasal tercih ortaya çıkarmıştır.²⁰³ Anayasal düzenlemenin yansıttığı güçler ayrılığı hakkında klasik egemenliğin bölünmezliği tezini savunan Rousseaucu gelenekten güçlerin ayrıldığı, birbirini denetlediği ve sınırsız egemenlik yetkisinin değişime uğratıldığı Locke ve Montesquieu'cu düşünceye geçiş sağlandığı belirtilmişse de²⁰⁴ tezahür eden tablo, bu doktriner tespitin çok daha ötesinde yasama organı ve yürütme gücünün bürokratik ortaklıklarla ve yargısal aktizimle kısıtlanmaya çalışıldığına ilişkin yoğun uygulama ve siyasal tecrübe örnekleri sergilemiştir.

Anayasanın egemenlik düzeneği içinde askeri yargı teşkilatı anayasal düzeye yükseltilerek asker-sivil ilişkileri demokratik sistem teamüllerine aykırı biçimde askeri otorite lehine bozulmuş; genelkurmay başkanının milli savunma bakanlığı yerine doğrudan başbakanlık makamına bağlanmasıyla askeri bürokrasi yürütme aygıtı içinde ayrıcalıklı bir konuma yükseltilmiştir. 1971 askeri muhtırasından sonra ise asker kişilerle ilgili idari işlemlerin yargısal denetimi sivil nitelikli Danıştay'ın yetki alanından çıkarılarak idari yargı birliği bozulması pahasına askeri yüksek idare mahkemesi adıyla oluşturulan yargı organına bırakılmış ve sivillerin askeri olmayan suçları da bu mahkemenin yetkisi içine dahil

199 ARSEL, 1965, s. 147.

200 ARSEL, 1965, s. 148.

201 SOYSAL, 2011, s. 231-232.

202 ÖZBUDUN, 2019, s. 39, 43.

203 EROĞUL, 2016, s. 281.

204 KOÇAK, 2006, s. 223.

edilmiştir. Böylelikle askeri yargı sivil yargı aleyhine güçlendirilerek askeri otoritenin egemenlik alanı olağandışı bir yetki yoğunlaşmasına kavuşturulmuştur. Özel düzenleme ve ayrı bir anayasal rejim ihdasına dönük bu tutumun bir devamı olarak askeri malların denetlenmesi usulü bu türden olmayan devlet malları denetim sistemi dışında milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak farklı bir yasal düzenleme konusu haline getirilmiştir.²⁰⁵

Egemenlik ve devlet yetkilerinin bürokratik vesayet altına alındığı ve yürütmenin Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve askeri bürokratik otorite olmak üzere üç başlı hale getirildiği eleştirisi²⁰⁶ daha ziyade bu tür düzenlemelere gösterilen tepkinin bir ürünü ve sonucudur. Örneğin askeri bürokrasinin anayasal şemadaki yeri idare içinde olması gerekirken Bakanlar Kuruluna ilişkin alt başlıkta ve denk kuvvet düzeyinde gösterilmiştir. 1960 öncesinde genelkurmay başkanı seçimle gelen milli savunma bakanına bağlıyken darbe döneminden sonra oluşturulan anayasada başbakana karşı sorumlu bir statüye yükseltilmiş, bakanlarla yüksek rütbeli komutanlardan oluşan milli güvenlik kurulu bakanlar kuruluyla eşdüzeyde yarı sivil yarı askeri uzman bir kurum kimliği iktisap etmiştir. Bakanlar kurulunun yetkisini kısıtlayan ve ona direktifler veren bu yarı askeri kurumsal uygulamaların çağdaş parlamenter demokratik sistemlerde geçerli olan egemenlik anlayışı ve seçimle oluşturulan hukuki meşruluk temellerine aykırı yapılanma örnekleri olduğu açıktır.

İktidar erkinin dağılımı konusunda yürütme gücüne karşı beslenen kuşku ve meclis üstünlüğü geleneğinin etkisiyle anayasa yasamadan yetki, (asli, genel ve ilk el yetki) yürütmeden ise görev olarak (tabi ve türev yetkili, yetkilerinin kanundan kaynaklı olduğu) söz etmiştir. Yürütme yasamanın içinden çıkmakta ve onun tarafından denetlenmekte veya gerektiğinde düşürülmekte olup, eşitlik ve denge esasına dayalı yumuşak kuvvetler ve fonksiyon ayrılığının benimsendiği söylenebilir. Yürütmeye ise yasama organına karşı güvenoyu isteme ve seçimlerin yenilenmesi yetkileri tanınmıştır.²⁰⁷

Yargı sisteminin düzenlenişi de çoğunluk egemenliğine duyulan tepkinin izlerini taşımaktadır. Kuvvetler birliği ve meclis hükümetinin geçerli olduğu dönemlerden farklı olarak TBMM'nin yasaları yorumlama yetkisi Anayasa Mahkemesi'ne özgülenmiş, kanunların ve kanun hükmünde kararnamelemlerin, içtüzük değişikliği mahiyetinde görülen meclis kararlarının yargılama konusu yapılması, siyasal partilerin

205 TANÖR, 1996, s. 304, 315.; ÖZBUDUN, 2019, s. 43.

206 TANÖR, 1996, s. 304.

207 DAL, 1986, s. 60-62.

denetlenmesi ve kapatma davalarına bakılması mahkemenin yetki alanı içine dâhil edilmiştir.²⁰⁸

Anayasa yargısının bu statüsü teorik varlığının sağladığı anayasal güvenceler yanında, çoğulcu-özgürlükçü demokrasi anlayışı, hukuk devleti ve insan hakları kriterleri ile temel bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik verdiği dramatik kararlar ışığında mahkemeyi çok yönlü doktriner ve siyasal eleştirilerin konusu olmaya açık hale getirmiştir. Kanunların anayasaya uygunluğunun yüksek mahkemece denetlenmesi kuralının 1924 Anayasasından farklı olarak 8. Maddede '*kanunlar anayasaya aykırı olmaz*' hükmünü destekler tarzda anayasanın üstünlüğü ilkesine kurumsal güvence kazandırdığı²⁰⁹, anayasa yargısı sisteminin anayasanın üstünlüğü ile hukuk devleti ilkesi bileşiminin ürünü olduğu, devlet görevlerinin sınırlanması ve dengelenmesi işlevlerinin en güçlü biçimde bu yolla üstlenildiği, anayasal sorunların çözümünde mahkemenin odak noktası olduğu²¹⁰, Türk anayasa geleneğinde devrimci bir atılım yapılarak yasaların yargısal denetiminin kurumsallaştırıldığı,²¹¹ bu itibarla anayasa yargısının hukuk devletinin gelişiminde son ve önemli bir aşamaya işaret ettiği²¹² doğrultusundaki görüşler, hukuk fikrinin geldiği evrensel çizgiyle anayasa yargısını ilişkilendiren ortak bakış açısının paylaşıldığını göstermektedir. Ancak ilk defa bu dönemde oluşturulan anayasa yargı düzeninin anayasanın üstünlüğü ve insan hakları ile hukuk devleti ilkesine hizmet eden bu işlevleri yanında Türkiye politik yaşamı ve hukuk siyasetinin birleşim noktalarında evrensel hukuk standartlarının aşınmaya uğradığına hamledilebilecek ideolojik karar üretimleri de dikkat çekici boyutta ağırlık kazanmıştır. 1982 Anayasası dönemi de konu bütünlüğünü ihlal etmemek için değerlendirmeye dahil edildiğinde günümüzde bireysel ve siyasal haklarla çoğulcu demokrasi ve insan hakları öğelerini öne alan bir yargısal bakış açısı geliştirme çabaları hatırı sayılır bir noktaya ulaşmış olsa da mahkeme uzun yıllara sari kararlarında Türk politik yaşamını açıklamada anahtar kavram olarak gösterilen merkez-çevre (center-periphery) ikileminde merkezi temsil eden asker-sivil bürokratik elitlerin değer dünyasını üstün tutan ve çevre güçlerinin beklentilerini dengeleme kaygısından uzak bir kararlar külliyyatına öncülük etmiştir. Oysa hukuk devletinin üzerinde uzlaşılacak gereklerine uygun olarak mahkemenin özellikle çevresel güçleri temsil eden seçilmiş siyasal organların takdir yetkisine müdahaleden kaçınan

208 DAL, 1986, s. 81-82.

209 ERDOĞAN, 2018, s. 34.; GÖZLER, 2019c, s. 1075-1076.

210 GÖREN, 2019, s. 298-299,306.

211 EROĞUL, 2016, s. 34.

212 ÖZBUDUN, 2019, s. 363.

ve oto-limitasyon uygulayarak anayasal yetkisini olağan dışı hukuksal gerekçelerle genişleten aktivist bir tutum içine girmemesi meşru bir demokratik taleple eşleşmesine karşın ideolojik temelli yaklaşım hakların korunmasına dayalı yargısal perspektifi gölgeleyebilmiştir.²¹³

Bu durumun en somut göstergesi siyasi partiler üzerinden politik yaşamı denetlemek amaçlı bir kullanım pratiği kazanıldığına süreç içinde mahkemenin vermiş olduğu pür siyasal sonuçlu kararlardan anlaşılabilir. Bu tür bir yargısal aktivizmin iktidarın kötüye kullanılmasına karşı vatandaşların korunmasına öncelik tanımak amacıyla devlet erklerinin birbirinden bağımsız olarak karşılıklı denge ve denetim işlevleri içinde tutulmasını²¹⁴ buyuran anayasa teorisiyle bağdaştırılması uygar dünyada geçerli demokratik standartlar açısından bir hayli güçtür. Anayasa Mahkemesi, vesayet aktörlerinin etkin olduğu örneğin demokratik sistem ve egemenliği aşındıran uygulamalar kapsamında askeri yargıya anayasal statü kazandırıldığı, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluşuna²¹⁵ ilişkin hükümlerin sevk edildiği bir vasatın desteklediği siyasal ve hukuksal parkur içinde gerçekte sözü edilen bu tutumunda genelin bir istisnası konumunda da değildir. Hukuk ve özgürlüklerden ziyade evrensel hukuk standartları sahasının dışına tekabül eden ideolojik angajmanlar tesirinde yargısal karar inşası²¹⁶, Türk yargı düzeninin hiç de nadirattan olmayan geleneksel refleksini ifşa eder mahiyettedir.

Denge ve denetim mekanizmalarının oluşumu bakımından anayasa düzenlemesi egemen otorite tespitinde devlet erklerinin yukarıda özetlenen hukuki gerçekliğinin ötesine geçerek bizatihi anayasanın kendisini egemen otorite haline getirmiştir. Kanunların anayasaya aykırı olamayacağı, anayasa hükümlerinin yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarını oluşturduğu, egemenliğin anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanılacağı, hiç kimse veya organın kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanmayacağı yönündeki kurallar, bir bütün halinde anayasal otorite ve anayasanın üstünlüğü amacına hizmet eder niteliktedir.²¹⁷ Bu düzenlemeler devlet iktidarının denetlenmesi, güç temerküzünün dağıtılması ve denetime açılması gibi

213 ÖZBUDUN, 2019, s. 429-430.

214 ERDOĞAN, 2017, s. 216.

215 EROĞUL, 2016, s. 283.

216 HAKYEMEZ, Şevki, "Türkiye'de son 10 Yılda (2002-2012) Demokratikleşme Sürecinde Atılan Adımlar" **Türkiye'nin Demokratik Dönüşümü**, (der. M. Yılmaz vd.), 1. Baskı, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 12.

217 ERDOĞAN, 2018, s. 34.; DAL, 1986, s. 63.

gerekçelerle savunulmuşsa da sonuçta siyasal organların anayasal kısıtlılık altına alındığı²¹⁸, yargı makamlarının ise egemenlik yetkisinin dağılımı açısından önceki anayasal pratiğe kıyasla önemli oranda güçlendirildiği ve egemenlik kullanan organlardan biri haline getirildiği çatışmalı bir anayasal perspektif cari olmaya başlamıştır.²¹⁹

F. 1982 Anayasası Döneminde Egemenlik Yetkisinin Düzenlenişi: Otoriterleşmenin Tescili ve Dönüşen Yetki Haritası

Temel hak ve özgürlüklere kıyasla devlet otoritesini güçlendirmeye yönelik yapısı, çağdaş parlamenter sistem ve çoğulcu özgürlükçü demokratik prensiplerle bağdaşmayan yönleri olduğu gerekçe gösterilerek yoğun eleştirilere tabi tutulan mevcut anayasa, öncelikle sivil siyasal rejimi ilga eden bir askeri darbe ürünü olarak ortaya çıkmıştır. 177 madde ve 19 geçici maddeden oluşan ve kazuistik niteliği öne çıkarılan anayasanın devlet iktidarının sınırlanmasını ve insan haklarının korunmasını temel ilke olarak belirleyen anayasacılık akımına aykırılığı hemen her hukuksal platformda dile getirilmiştir.

Anayasanın egemenlik başlıklı 6. Maddesi, egemenliğin kaynağı, kullanım biçimi ve anayasal sınırları konusunda, kayıtsız şartsız millete ait olduğu kaydını düşerek 1924 ve 1961 Anayasalarında da yansıma bulan Fransız ihtilalinden mülhem ulus egemenliği nosyonunu benimser.²²⁰ 1961 Anayasasından farklılaşan önemli bir düzenleme, cumhuriyet döneminin tek meclis uygulamasına dönüş yapılarak senatonun dâhil edildiği çift meclisli yapıdan vazgeçilmesi²²¹ ve tarihsel deneyimin doğruladığı uygulama güçlüklerinin geride bırakılmak istenmesidir. Türk Milletinin, egemenliğini anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organları eliyle kullanacağı, egemenliğin kullanılmasının hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmayacağı, hiçbir kimse veya organın kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamayacağına ilişkin açık kuralların öngörülmesinde ise kendisinden önceki anayasal hükümlerin devamı niteliğinde bir tavır gözlenmektedir. Anayasanın Başlangıç bölümünün 3. paragrafında *'Millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ve bunu millet adına kullanmaya yetkili kılınan hiçbir kişi ve kuruluşun, bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkamayacağı'* hükmüyle ayrıca yönetenlere yönelik egemenliğin kullanımı

218 TANÖR, 1996, s. 300-308.

219 ERDOĞAN, 2011, s. 165-169.

220 DAL, 1986, s. 143.; GÖZLER, 2019c, s. 235-236.; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, 2019, s. 127.; ÖZBUDUN, 2019, s. 88.

221 GİRİTLİ/SARMAŞIK, 2001, s. 108, 194.

konusunda genel nitelikte ve kapsamı hayli geniş sınırlama kuralı ihdas edilmiştir.²²² Hukuk devleti, insan hakları, laiklik ve serbest seçimler yanında cumhuriyet ve ulusal egemenlik esaslarının demokratik devletin vazgeçilmez ilkeleri olduğu²²³ vurgulansa bile son tahlilde görülen, kamu gücüne denk sayılan egemenliğin bir kez daha çoğulcu demokratik hukuk devletinin gereği olduğu gerekçesiyle kayıtlara tabi tutulmuş ve kullanımı belirli anayasal şartlar çerçevesinde kalmaya zorlanan bir anayasal modele bağlanmış olduğudur.²²⁴

Kural olarak geçmiş, bugün ve gelecek kuşaklarla birleşik soyut millet tasarımı üstün tutan ve bu özelliğiyle ulusal egemenlik, laiklik ve demokratik temsili rejimi birleştiren²²⁵ ancak bazı anayasal pratikler açısından mevcut yaşayan topluluğu da esas alan halk egemenliği destekli formülasyona dayalı²²⁶ anayasal egemenlik anlayışı ve egemenliği kayıtsız şartsız millete veren ilke, egemenliğin devlet iktidarı tarafından sınırsız kullanımını değil, millete ait olmasının kayıtsız şartsız olduğunu ve millet dışında tasarruf yetkisini haiz kişi, kuruluş veya mercii olmadığını hükme bağlayan bir amacı bünyesinde taşır. Dolayısıyla egemenliğin anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanılacağına yönelik düzenleme, temelde egemenlik gücünü, kaynağını anayasadan alan bir yetki çerçevesine yerleştirmeyi ve egemenlikten doğan devlet faaliyetlerini (yasama/kuralların yapılması, yürütme/kuralların uygulaması, yargı/ uyuşmazlıkların giderilmesi) anayasal hükümlerle sınırlı bir yetki yapısı içine almayı hedef tutmaktadır.

Anayasanın mutlak egemenlikten uzaklaştığının diğer bir göstergesi, uluslararası hukukun iç hukuka üstünlüğünü kabul eden anayasal hükümlerdir. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmaların kanun hükmünde olduğu, antlaşmalar hakkında anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamayacağı, usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümlerinin esas alınacağını öngören anayasanın 90. Maddesinin son fıkrası iç hukuk hükümlerine üstünlüğün genel esaslarını ortaya koymaktadır. Bu sonucu doğrulayan başka bir düzenleme anayasanın 15. Madde hükmü kapsamında temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının kısmen veya tamamen durdurulması veya bunlar için anayasada öngörülen

222 TANÖR/ YÜZBAŞIOĞLU, 2019, s. 129.

223 EROĞUL, 2016, s. 306-307.

224 ÖZAY, 2000, s. 322.

225 KOÇAK, 2006, s. 236-237.; TANÖR/YÜZBAŞIOLU, 2019c, s. 126.; GÖZLER, 2019c, 236.

226 ÖZBUDUN, 2019, s. 89.

güvencelere aykırı tedbirler alınmasının milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler sınırlamasına tabi kılınmış olmasıdır. Bunun yanında 1961 anayasasıyla paralellik gösteren anayasa yargısı alanındaki düzenlemeler de klasik egemenlik anlayışının mutlaklık niteliğinde ciddi oranda dönüşüm yaşandığına işaret eden sınırlayıcı anayasal hükümler niteliğindedir.²²⁷

Anayasal yetki sisteminde denge kurmak için '*Anayasa Mahkemesi'nin kararları*' kenar başlıklı 153. Maddede 1961 Anayasası dönemindeki mahsurları gidermeye dönük olarak her ne kadar '*Anayasa Mahkemesinin bir kanun veya kanun hükmünde kararnamenin (yeni sistemde Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin) tamamını veya bir hükmünü iptal ederken, kanun koyucu gibi hareketle, yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde hüküm tesis edemeyeceği*' hükmü bir yenilik olarak²²⁸ sevk edilmişse de kararların içerik performansı bu alanda anayasal hedefleri karşılayacak tutarlı bir seyir takip etmemiştir.

Hem uluslararası hukuk düzeninin yönlendirici gücünden kaynaklanan ulusal taahhütlerin aldığı biçim hem de anayasal formasyon içinde geliştirilen kurallar dizisine bağlı olarak egemenliğin anayasal normların belirlediği organlar vasıtasıyla kullanımını gerekli kılan hukuksal çerçeve, anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ilkesine değer vermesi yönüyle kategorik olarak reddedilmesi gereken bir anayasal tercih mevkiinde değildir. Ne varki bu ideal formülasyon 1982 Anayasası örneğinde olduğu gibi sivil toplumu önceleyen otoriter eğilimli kadim siyasi kültür, temel haklar ve özgürlük değerlerini geri planda gören devlet-merkezli hukuk kavrayışı ile birleştiğinde yarattığı devasa blokaj altında egemenliğin kullanım haklarını ve yetki kotasını sorunlu hale getiren bir istikamet edinebilir. Türk siyasal yaşamını anayasa dışı müdahalelerle kesintiye uğratan darbeci gelenek büyük oranda bu ideolojik-kültürel negatif siyasal tarih dağarcığından güç ve destek biriktirerek geniş zamanlı bir tahakküm kudreti elde edebilmiştir. Zinde güçler, cumhuriyetin korunup kollanması adına sürekli canlı tutulan teyakkuz hali hukukun üstünlüğü temelli anayasal tasarımın yaşayabilirliğini uzun süre baskılama kudretini elinde tutabilmiştir. Siyasal alacakaranlığın bu nedenle salt anayasal güvencelerle aşılamadığı, Avrupa Birliği sürecinin çıktılarında Kopenhag Kriterleri ile anayasal organlardaki kültürel değişimin desteklediği yeni bir anayasal bakış açısının sürece yön verdiği hususları, objektif bir gerçeklik olarak siyasal yaşamın içinden çıkan görgül verilerin doğrulamasıyla teyit edilmektedir. Oysa bu değişim periyodundan önce Anayasa Mahkemesinin parlamento

227 TURHAN, 2003, s. 43-52.

228 GİRİTLİ/SARMAŞIK, 2001, s. 196.

takdir alanı içinde kalan kanun metinlerini yerindelik denetimi yaparak iptal etmesi, 11. Cumhurbaşkanı seçiminde gözetilmesi gereken toplantı yeter sayısının anayasal buyruklar hilafına özel bir toplantı yeter sayısı gerektirdiği savıyla eylemli iç tüzük değişikliğine yol açtığından hareket ederek iptali cihetine gitmesi²²⁹, hükümet tasarruflarına yönelik olarak Danıştay kararlarında görülen vesayetçi izler, 2004 yılında kaldırılıncaya kadar Devlet Güvenlik Mahkemelerinin aktif yargısal faaliyet icrasında bulunması, temel politika önceliklerini hükümete empoze eden yapısından arındırılıncaya kadar bir nüfuz merkezi konumunda olan Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin varlığı, Yüksek Öğretim Kurumu gibi çeşitli sivil bürokratik organlardaki üyeliklerinin sonlandırılması sürecine kadar askeri kanadın bu alanlarda gözetim hakkına sahip olması²³⁰ etkenlerinin biçimlendirdiği siyasi-hukuki olgular, kuvvetler arasında belli devlet yetkilerinin kullanılmasından ibaret medeni bir işbölümü ve işbirliği esaslarıyla tanımlanabilecek fiili bir yetki dağılımı formülasyonuna vücut vermemiştir. Çarpıcı bir örnek, anayasanın değiştirilemez hükümlerine ilişkin belirli bir yorumdan hareket eden anayasa Mahkemesinin 22 Ekim 2008 tarihli, E.2008/16, K.2008/116 sayılı kararıyla anayasa değişikliklerinin dahi iptal edileceğine yönelik geliştirdiği içtihatla görülmektedir. Bu yaklaşımın her şeyden önce hukuk devletinin gereklerinden sayılan ve devlet görevlerinin farklı organlarda temsil edilmesi ile görevler ve işlevler ayrılığı esasıyla birbirinden olabildiğince bağımsız kalması²³¹ durumunu tanımlayan güçler ayrılığı ilkesiyle telif edilmesinin imkansız olduğu haklı olarak dile getirilmiştir.²³² Mutlak egemenlik nosyonundan uzaklaşılmasının, anayasal organlar arasındaki ilişkiye eş düzey bir ağırlık zemini kazandırmadığı konusunda Türk hukuk ve siyasal yaşam pratiğinde buna benzer tatmin edici örnekler bulmakta güçlü çekilmeyeceği de aşikârdır. Dolayısıyla Türk anayasal deneyimi egemenliğin kayıtsız şartsız olmasını millette gören ve üstünlüğün anayasada olduğunu belirten ilkelerden sapma göstererek devlet erkleri arasında kimi zaman bürokratik ortaklıklarla bağımsızlık sınırının ihlal edildiği olguları tecrübe etmiş, kimi zaman da erklerin işlevsizleştirilmesi sonucunu doğuran müdahalelere göğüs germek zorunda bırakılmıştır. Bu açıdan sorun tek başına mutlak egemenliğin anayasal normlar vasıtasıyla retorik düzeyde iç ve dış aktüel gelişmelere adaptasyonundan ibaret olmayıp, oluşan yetki dağılımının gerçekte anti-demokratik sonuçlar üreten sonuçlarıyla başa çıkma kapasitesinde düşümlenmektedir.

229 AYM, K.T. 1.5.2007, E. 2007/45, K. 2007/54.

230 HAKYEMEZ, 2012, s. 18-19, 22-23.

231 SABUNCU, 2014, s. 32,35.

232 EROĞUL, 2016, s. 308-309.

Anayasal egemenlik düzeni, tarihsel aşamalardan güncele uzanan tüm iç ve dış eksenli denge hükümleri ve sapma eğilimlerine rağmen devlet biçimlerinin sınıflandırılması açısından kendisinden önceki anayasal teamüllere sadakat göstererek ve merkezîyet geleneğini koruyarak hukuk ve yargı birliği temelinde yerinden yönetim esaslarıyla üniter devlet yapısına istinat ettirilen siyasal-idari yapıyı aynen devam ettirmiştir.²³³ Anayasal hükümlerle kamu hizmet düzeni genel yönetimin merkez ve taşra teşkilatı arasında hiyerarşik, merkezi yönetim ile yerinden yönetim kuruluşları arasında ise vesayet denetimi altında örgütlendirilerek yönetim birliği çatısı oluşturulmuş ve üniter yapı anayasal düzeyde Cumhuriyet döneminin klasik uygulamalarıyla aynı doğrultuda hukuksal araçlara kavuşturulmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin 30/11/1993, tarihli E. 1993/2, K. 1993/3 sayılı kararına göre ülke bütünlüğü tek egemenliği, bu egemenlik biçimi tek yapılı devleti, ulusun bütünlüğü ise Türkiye Cumhuriyeti'nin tek ulusa dayalı olduğu ilkelerini içerir. 1961 Anayasasından tevarüs edilerek 3. Maddeye alınan '*Türkiye Devleti ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür*' hükmü bu doğrultuda devletin tek yapılı oluşunun anayasal çerçevesi gibi düşünülse de asıl hukuki dayanak 123. madde düzenlemesindeki '*idare kuruluş ve görevleriyle bir bütündür*' kuralının ima ettiği federal veya özerk yönetim modellerinin reddinde kendisini gösterir. Türkiye Cumhuriyeti'nin tek ulusa dayalı olması ilkesinden çıkan hukuki sonuç aynı zamanda, etnik veya dinsel temelden kaynaklı bölgesel ya da federatif devlet modelleriyle hiçbir biçimde uzlaşmanın kabul edilmemesidir.²³⁴

Soyut egemenlik anlayışının anayasal yetki dağılımı çerçevesinde öngördüğü kuvvetler ayırımının ise her ne kadar anayasanın başlangıç bölümünün dördüncü paragrafında, devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmeyip, belli devlet yetki ve görevlerinin kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı medeni bir işbölümü ve işbirliğini ifade ettiği ve üstünlüğün ancak anayasa ve kanunlarda bulunduğu şeklinde anayasal sınırları gösterilmişse de yetki ve görev bakımından yine de güçlü bir yürütmenin öngörüldüğü söylenebilir.²³⁵

Cumhuriyet dönemi anayasal geleneğine paralel biçimde, egemenliğin tüm topluma ait olduğunu dile getiren hüküm devlet şeklini saptarken; devletin temel organlarının seçimle belirlenmesi gerektiğini belirleyen anayasa düzenlemesi hükümet şekline ilişkin bağlayıcı kuralları ifade etmektedir. Egemenliğin sınıf veya zümre ayrıcalığı gözetilmeksizin

233 TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, 2019, s. 129-130.

234 SABUNCU, 2014, s. 30-31.

235 TEZİÇ, 2016, s. 488.

siyasal toplumda oluştuğu ve bu yolla yönetim erki ve anayasal yetki dağılımının toplumsal-hukuksal meşruiyet kazandığı prensibi uyarınca iktidara gelmenin ve iktidardan ayrılmanın tek geçerli hukuksal kaynağı ise serbest ve genel seçimler olarak saptanmıştır. Ortaya çıkan temsiliyet, önceki anayasa dönemlerinde olduğu gibi bütün milleti kapsayan bir uygulama içermekte, siyasal ve anayasal tercih doğrultusunda doğal olarak yarı doğrudan demokrasi pratikleri ile emredici vekâlet sistemine dayalı bir anayasal yetki düzeni söz konusu edilmemektedir. Milli egemenlik prensibi ve saf temsil kuramından sınırlı oranda ayrılmanın tek istisnası, belirtildiği üzere anayasanın 175. maddesinde düzenlenen konularda halkoylaması veya referandum kurumuna yer verilmiş olmasıdır.²³⁶

Yasama, yürütme ve yargı erklerinin yetki düzeni açısından 1961 anayasasının yürütme organını güçsüzleştirdiği tezinin aksine mevcut anayasada bu organın etkinliği artırılmaya çalışılmış ve tarihsel olarak yürütme kanadı içinde hükümetten ziyade cumhurbaşkanlığı makamının güçlendirilmesi öncelikli hedef olarak saptanmıştır. Siyasal sorumluluğu bulunmayan Cumhurbaşkanına parlamenter hükümet düzenine aykırı olarak yasama, yürütme ve yargı erkleri üzerinde sembolik olmanın ötesine taşan yetkiler tanınması, karşı-imza kuralından sapılarak cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler listesinin genişletilmesi, buna karşın seçiminin parlamento tarafından yapılması ve parlamentoya karşı cumhurbaşkanının değil hükümetin sorumlu olması siyasal sistemin tanımlanması ile yetki-sorumluluk dengesi açısından ciddi tartışmaları davet eder nitelikteydi.²³⁷ 21 Ekim 2007 tarihli anayasa değişikliğiyle Cumhurbaşkanının TBMM tarafından değil, doğrudan halk tarafından seçilmesi kuralı ise bu tercihi pekiştiren bir siyasal sonuç ortaya çıkararak mevcut tartışmaları seçimle gelen bir parlamento içinden çıkan hükümet ile halkoyuyla seçilen cumhurbaşkanı ikilemiyle siyasal kimlik krizi doğuracak bir boyuta taşımıştır. Örneğin anayasal yetki düzeni açısından saf bir sistem adlandırması yapmanın çok da mümkün olmadığı ancak kısmi reform niteliğine rağmen Cumhurbaşkanının halk tarafından seçimine cevaz veren 2007 anayasa değişikliğinden hareketle Cumhurbaşkanına tanınan yetkiler veri alınarak parlamenter sistemin yarı-başkanlık sistemine dönüştüğü fikri ileri sürülebilmektedir.²³⁸ Hükümet istikrarsızlıklarına yapılan yoğun atıflar, siyasal sistemin kimliği konusunda yaşanan tereddütler, yürütme kanadındaki yetki ve hükümet etme sınırlarının muğlaklaşması Türk siyasal seçkinlerini

236 GÖZLER, 2019a, s. 95.

237 ATAR, 2018, s. 172-174.

238 FENDOĞLU, Hasan T., *Türkiye’de Başkanlık Sistemi*, 1. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2015, s. 316.; ATAR, 2018, s. 174, 183.; ÖZBUDUN, 2019, s. 319.

yeni bir tercih yapmaya sürüklemiş ve nihayet yapılan bir referandumla cumhurbaşkanlığı sistemine giden bütüncül değişikliğin önu açılmıştır.

16 Nisan 2017 tarihli referandumda onaylanmasının ardından 9 Temmuz 2018’de yürürlük kazanan 21 Ocak 2017 tarih ve 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla 1982 Anayasasının egemenlik yetkisine ilişkin olarak özellikle iktidar kompozisyonu ve yetki dağılımı konusunda köklü değişikliklere gidildiği gözlenmektedir. Öncelikle yapılan anayasa değişikliği sonucunda yumuşak kuvvetler ayrılığına dayalı parlamenter sistemden Cumhurbaşkanının üstün yetkilerle donatılarak siyasi sistemin merkezi konumuna yerleştirildiği cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş sağlanmıştır. Hatta cumhurbaşkanlığı olarak adlandırılrsa da anayasa hukuku ve siyaset teorisi açısından siyasi sistemin başkanlık rejimi olduğu yönünde görüşler ileri sürülmüştür.²³⁹

Yeni sistemde cumhurbaşkanı ile birlikte yürütme erkinin diğer kanadını oluşturan Bakanlar Kurulu’nun varlığına son verilmiş; yürütme yetkisi ve görevi tek başına Cumhurbaşkanına tevcih edilmiştir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı, parlamenter sisteme özgü işleyişte Bakanlar Kurulu’yla birlikte deruhte edilen kararları tek başına alabilir bir anayasal konum ve yetki üstünlüğüne kavuşturulmuştur. Bakanların seçimi, atanması ve azli meclisin denetim alanından çıkarılmış, Cumhurbaşkanı yardımcıları ile Bakanları ve üst kademe kamu yöneticilerinin hem atama hem de görevlerine son verme yetkisi Cumhurbaşkanlığı Makamında toplanmıştır. Cumhurbaşkanı ayrıca olağanüstü hal ilan etmek, meclise bütçe kanunu teklifinde (Bakanların ve bütçe kanunu teklifi dışında Cumhurbaşkanının TBMM’ye kanun teklif etme yetkisi bulunmamaktadır) bulunmak iktidarına kavuşmuştur. Herhangi bir yetki kanununa gerek olmaksızın Cumhurbaşkanını yürütme yetkisine ilişkin konularda kararname çıkarmak fonksiyonlarıyla mücehhez kılan anayasal düzenleme, yürütmenin asli düzenleme alanını yürütme işlevinin tamamını kapsayacak düzeyde ileri bir noktaya taşımıştır.²⁴⁰ Ancak kararname çıkarma yetkisini düzenleyen hüküm, *“Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması*

239 ATAR, 2018, s. 175.

240 ÖZBUDUN, 2019, s. 323.

halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir.” (m.104/16) kuralıyla birçok açıdan sınırlamalara tabi tutulmuş, münhasıran kanuna konu düzenleme alanları saptanmış ve meclisin kabul edeceği kanunlar aynı konudaki Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine üstün kabul edilmiştir.

Anayasanın 87. maddesini değiştiren 6771 sayılı kanunun 5. madde hükmüyle ise ana hatları ve yetki düzeni belirtilen yürütme gücünün doğal bir sonucu olarak Bakanları denetlemek işlevi meclisin görev ve yetki alanından çıkarılmıştır. Genel olarak belirtilen bu düzenlemelerle siyasal sistem, Cumhurbaşkanlığı Makamı ekseninde yeniden yapılandırılmış ve Cumhurbaşkanı yürütme gücünün merkezi ve nazım siyasal aktörü haline gelmiştir. Dolayısıyla parlamenter hükümet sistemine dayalı devlet yetki ve erklerinin dağılımı sona ermiş, yalnızca kanun koymak, değiştirmek, kaldırmak, bütçe ve kesin hesap kanun tekliflerini görüşmek ve kabul etmek, milletlerarası antlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, genel ve özel af ilan etmek gibi yetkiler parlamentoda kalmaya devam etmiştir. Meclis araştırması, genel görüşme, meclis soruşturması ve soru araçlarıyla parlamentoya tanınmış yürütme erkini denetleyici anayasal hükümler ise sözlü soru ve gensoru araçlarının kaldırıldığı yeni anayasal düzende önceki düzenlemelerin tekrarı niteliğindedir. Meclis soruşturmasının işletilmesi süreci, yüksek nitelikli çoğunluklar öngörülerek önceki anayasal düzenlemeye kıyasla farklılaştırılmıştır.²⁴¹

Egemenlik yetkisinin somutlaştığı devlet güçleri ekseninde yerleşik parametre ve anayasal yaklaşımları ikame ederek yönetim yapısına kazandırılan bu farklılıklar, siyasal sistem tartışmalarının yeni çehresini oluşturarak kuvvetler ayrılığına dayalı demokratik temsili hükümet sistemlerini (başkanlık, yarı-başkanlık ve parlamenter hükümet sistemleri) Türkiye özelinde yoğun bir anlama ve kodifikasyon zeminine doğru sürüklemiştir. Türk yönetim sisteminin egemenlikle ilişkili anayasal yetki dağılımını gösteren yönlerinin bu çerçevede Amerikan Başkanlık sistemiyle karşılaştırılması ise örnekleri sıralanan sistemsel dönüşüm alanları ile egemenlik tasarımının aldığı biçim ve taşıdığı politik içerik hakkında daha aydınlatıcı bir bakış açısı geliştirilmesi yanında hükümet sisteminin analiz edilmesinde elverişli araçlar sunabilecektir.

Bir hükümet sistemi ve temsili rejim türü olarak Başkanlık sisteminin tipik özellikleriyle bu güne dek klasik biçimde uygulandığı tek ülke Amerika Birleşik Devletleri olduğundan kıyaslanmanın bu model

241 ÖZBUDUN, 2019, s. 321.

üzerinden yapılması doğru bir tahlil ve karşılaştırma zemini açısından elverişli unsurlar taşımaktadır. Tarihsel gelişimin özgünlüğü veya başkanlığın Amerika Birleşik Devletleri'nde aldığı ideal biçim; Amerikan devlet sistemi, meclislerin sayısı ve fonksiyonel yetki dağılımı, başkanla anayasal kurumların ilişki alanları, yetki paylaşımı, yüksek mahkemelerin rolü, temel hak ve özgürlükler düzeni ile halkın yönetime katılma olanakları çerçevesinde ayırt edici özellikler sergilemektedir. Amerika örneğine adapte edildiğinde bir devletin federal veya üniter yapılı olması, parlamentonun tek veya çift düzende varlığını sürdürmesi, yüksek mahkemelere üye atanması usulü ve yetki rejimi başkanlık sisteminin işleyişini büyük oranda farklılaştıran yapısal etmenler konumundadır.²⁴²

Türk anayasal sisteminde ABD başkanlık rejiminde olduğu gibi yasama ve yürütme organlarının her biri halkoyuyla gerçekleşen ayrı seçimler sonucunda oluşur. Farklı olarak ABD'de Başkan genel oya dayalı iki dereceli seçimle belirlenir. Başkanı seçecek olan ikinci seçmenler partili olduklarından emredici vekâlet gereğince kendi partilerinin başkan ve başkan yardımcılara oy vermek zorundadır.²⁴³ Yürütme gücünün, her iki ülke uygulamasında da parlamenter rejimden farklı olarak yasama organı içinden türetilmediği siyasal yapıda doğal olarak Başkan ve Bakanlar parlamento üyesi değildir. Parlamenter demokrasiden ayrılan ve iki ülkeyi ortaklaştıran bir diğer yön de yürütme organı ile yasamanın iç içe geçmediği, yasama ve yargı organlarının denetimi altında yürütmeye azami yetkinin tanındığı bir siyasal yapılanmanın söz konusu olmasıdır.²⁴⁴ Türk anayasal sisteminde Cumhurbaşkanının hukuki ve cezai açıdan sorumluluğunun kabul edilmesi ile seçilmesini borçlu olduğu halka karşı siyasi yönden sorumlu kılınması ise ABD başkanlık sistemiyle paraleldir.

Amerikan Başkanlık sisteminde yasama organı (Kongre) temsilciler meclisi ve senato olmak üzere iki kanattan oluşur. Senato, kongrenin eyaletlerin eşit temsiline dayanan kanadını, temsilciler meclisi ise her bir eyaletin nüfus yoğunluğuna göre temsil edildiği organı meydana getirir. Yasa yapma fonksiyonunun yasamanın, hükümet etme yetkisinin ise yürütme organının uhdesinde olması yalnızca kuvvetlerin işlevsel ayrılığını değil aynı zamanda kuvvetlerin hukuki eşitliğini de belirtir. Yasama ile yürütme işlevlerinin ayrı organlar tarafından yerine getirilmesi ve birbirinin bünyesinden çıkmaması ile görev sürelerinin

242 AYDIN, Öykü Didem, Latin Amerika'da Yeni Anayasacılık ve Yeni Anayasacı Başkanlar Öncülüğünde Barışçıl Devrim Kuramı, **Yeni Türkiye, Başkanlık Sistemi Özel Sayısı**, 51, Ankara, 2013, s. 790-791.

243 TEZİÇ, 2016, s. 533.

244 ERGİL, Doğu, "Başkanlık Sistemi ve Türkiye", **Başkanlık Sistemi**, (der. M. Aktaş, vd.), 1. Basım, Liberte Yayınları, Ankara, 2015, s. 21.

birbirinden etkilenmemesi ise kuvvetlerin organik ayrılığına işaret eder. Kısaca her bir kuvvet kendi işlevini yerine getirirken biri diğerinin yetki ve görev sahasına müdahil olmamaktadır. Amerikan örneğinde yasama yetkisi federal yasama meclisini temsil eden Kongre’de yürütme yetkisi ise genel oyla seçilen ve görevini sürdürmesi için yasama organının güvenoyu gerekmeyen Başkan’da toplanır. Yasama fonksiyonunu üstlenen parlamento kanunların uygulanmasına müdahale etmediği gibi hükümet de kanunları uygulamakta ancak yapıma sürecinde görev almamaktadır. Tanımlayıcı etkenlerden bir diğeri, hükümet ya da yürütme organının başının (başkanın) yasama organının oyuyla ne atanması, ne de düşürülebilmesidir.²⁴⁵ Başka bir deyimle, Başkanlık sisteminde yürütmenin başı anayasasının belirlediği sabit bir dönem ve süre için seçilebilmekte ve yasama organının güvensizlik oyuyla istifaya zorlanmamaktadır.²⁴⁶ Dolayısıyla Anayasal organlara birbirinin varlığını etkileme amacıyla hukuksal yetki tanınmamıştır. 2017 anayasa değişikliğinin öngördüğü Türk hükümet sisteminde ise Amerikan Başkanlık sisteminden farklı olarak parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri aynı anda yapılmakta ve karşılıklı fesih ve seçimleri yenileme mekanizmalarıyla biri diğerinin hukuki varlığına son verebilmektedir. Bu tercihin klasik başkanlık sistemi uygulamasından farklılık gösterdiği açıktır.²⁴⁷

Üniter devlet yapılanmasının doğal bir sonucu olarak genel ve eşit temsile dayalı tek meclis sisteminin geçerli olduğu Türk yönetim yapısında ise yalnızca kuvvetlerin işlevsel ve organik ayrılığı kriterinde bir benzerlik söz konusudur. Sistemsel kriz ve tıkanmaların önüne geçmek ve yeni siyasal seçeneklerin önünü açmak gerekçesiyle Türk anayasal düzenlemesi kendine özgü bir tercih yaparak hem Cumhurbaşkanı’na hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne yasama ve yürütme organlarını aynı anda ve birlikte seçime götürme yetkisi tanımıştır.²⁴⁸

ABD Sisteminde Türk anayasal düzenlemesinden farklı olarak başkanla birlikte görev süresi dört yıl olan başkan yardımcısı da seçilir. Seçilen Başkan yardımcısı aynı zamanda senatonun da başkanıdır. Başkan yardımcısının senato başkanı olmasının dışında anayasada tanımlanmış ayrı bir görevi bulunmamaktadır. Sadece, başkanın ölümü, istifası veya azli gibi sebeplerle başkanlık makamının boşalması durumunda

245 ERDOĞAN, 2011, s. 19-20.; TEZİÇ, 2016, s. 533-534.; ÖZTÜRK, Namık, K./KURT Hüseyin “Amerikan Başkanlık Sistemi”, **Başkanlık Sistemi**, (der. M. Aktaş, vd.), 1. Basım, Liberte Yayınları, Ankara, 2015, s. 53.

246 AREND, s. 62-63.

247 ÖZBUDUN, 2019, s. 321.

248 ATAR, 2018, s. 177.

başkanlık görevini yardımcısı üstlenmektedir.²⁴⁹ Türkiye uygulamasında ise meclis başkanlığı görevi bulunmayan Cumhurbaşkanı yardımcılarını bizzat Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Ancak görevsel özdeşlik ana hatlarıyla aynıdır. Bakanlar ise tıpkı ABD Başkanlık sisteminde olduğu gibi başkanın statüsüyle uyumlu biçimde parlamento üyesi değildir ve meclis görüşmelerine katılamazlar. Bu durumun doğal sonucu ise Parlamento'ya değil başkana karşı sorumlu olmalarıdır.

Parlamentar rejim pratiğine benzer nitelikte ABD'de devlet başkanı ile parlamento arasında bağlantı kuran kolektif iradeli bir kabine oluşumu söz konusu değildir. Gerçekte Başkanlar, kendilerine danışmanlık yapması yanında devlet bürokrasisini yönetmek için bakanlar kurulu olarak nitelendirilmeyen ve ayrı bir programı olmayan bir kabine oluşturur ve bakanların atanması da yasama organının onayına tabi değildir. Bu tür bir uygulamanın nedeni, gerçek anlamda kuvvetler ayrılığını tesis eden kurumsal ve güçlü bir yürütme altyapısı oluşturmaktır.²⁵⁰

Yasama organı üyesi bir milletvekilinin bakan olduğunda doğrudan milletvekilliğinin düştüğü Türkiye uygulamasında ABD sisteminde olduğu gibi yürütme organının belli düzeylerde yasamaya üstün olduğu ilkesi söz konusudur. Parlamentar rejimdeki devlet başkanı ve başbakanı toplanan iki başlı yürütme yapısının başkanlık yönetiminde bulunmaması veya yürütmenin yapısının parlamentar sistemden farklı olarak yalnızca başkanda temsil edilmesi bu yetki üstünlüğünün doğal sonucudur. Geniş bir kararname çıkarma yetkisi tanınan Başkanın şahsında her iki görevin birleşmiş olması rejimi Başkanlık sıfatıyla adlandırmanın en temel gerekçesi mahiyetindedir.²⁵¹ Başkan, devletin ve yürütmenin başı ve asıl yetkilisi sıfatıyla yürütme yetkisini paylaştığı bir başbakanın yokluğunda ve ayrı bir programı ve kolektif sorumluluğu bulunmayan kabine yapısı ile²⁵² görev icra ederek sahip olduğu yetkilerini kullanmaktadır. Başkan, otoritenin kendisinden başlayarak aşağıya doğru indiği idareyi en üst hiyerarşik amir sıfatıyla yöneten nihai iktidar kaynağı durumundadır. Sartori'nin ifadesiyle başkanla kabinesi arasında hiçbir şekilde "ikili otorite"ye izin verilmemekte; Başkan yürütme yetkisini doğrudan doğruya ya da bakanları vasıtasıyla dolaylı olarak kullanmaktadır.

Görev dağılımı, siyasal organların oluşumu ve temsil biçimi dikkate alındığında Sartori'ye göre bir siyasal sistem, ancak devlet

249 TEZİÇ, 2016, s.532-533.

250 NEWTON, Kenneth/DETH, Jan W. Van, **Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri**, (çev. E. Saraçaoğlu), 1. Basım, Phoenix yayınevi, Ankara, 2014, s. 92.; ATAR, 2018, s. 177.

251 TEZİÇ, 2016, s. 530, 532.

252 ATAR, 2018, s. 178.

başkanının halkoyundan çıktığı, önceden belirlenmiş görev süresi içinde parlamentonun oyuyla görevden uzaklaştırılmadığı ve atadığı hükümetlere başkanlık ettiği veya onları başka şekillerde yönlendirdiği takdirde başkanlık sistemidir. Bu üç şartın hepsi yerine geldiğinde, karşımızda saf bir başkanlık sistemi bulunmaktadır.²⁵³ Türk Cumhurbaşkanlığı sisteminin bu gereklilikleri karşılayan bir yapılanma örneği sergilediği ve yetki dağılımının parlamenter sistemden mutlak kopuşu ifade eden başkanlık sistemine uygun bir egemenlik örüntüsüne sahip olduğu açıkça görülmektedir.

SONUÇ

Genel görünümü itibariyle Osmanlı dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi anayasal gelişme çizgisi, egemenlik kavramının gelişimi ve kurumlaşması açısından monarşik ve dini esaslardan dünyevi beşeri kaynakları esas alan laik ve ulusal temelli anayasal tasarım doğrultusunda bir dönüşümü simgeler. Egemenliğin kaynağına ilişkin dünyevi-seküler nitelikli tercih bu eğilim doğrultusunda 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunundan günümüze değişmeden kalıcılık göstererek tüm anayasaların temel ve değişmeyen esası olma özelliğini korumuştur. Türk anayasa hukukunda egemenlik kayıtsız şartsız milletindir kuralı 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunundan itibaren 1924, 1961 ve 1982 anayasalarında temel hüküm olma hüviyetini devam ettirmiştir. Bu düzenleme ana hatlarıyla yaşayan somut halk egemenliği yerine geçmiş-bugün-gelecek çizgisinde vücut bulan soyut millet egemenliği prensibini kendine dayanak olarak almıştır.

Egemenliğin içten dışa doğru uzanan etki ve nüfuz sahasında ise daha somut anayasal normlar bloku ile uluslararası antlaşma ve taahhütler düzeni varlığını hissettirmektedir. Devletin ülke içinde kendisi dışındaki toplumsal, ekonomik ve siyasal kuruluşlara kıyasla en yüksek iktidar odağı ve iradeye sahip olması anlamındaki iç egemenlik ile devletlerin hukuki eşitliğini ve bağımsızlığını tescil eden dış egemenlik, Türk anayasal gelişme tarihi içinde çeşitli iç ve dış etkenlerin sınırlaması ve kısıtlayıcılığı altında dinamik bir gelişim seyri ortaya koyar. Devlet yetkilerinin yasama, yürütme ve yargı arasında paylaştırıldığı modern kuvvetler ayrılığı prensibi, Türk anayasal gelişme sürecinde, işlemleri yargı denetimine bağlı ve hukukla sınırlanmış olarak normatif bir çerçeve içinde kavranmaya çalışılmış, hukuk üstünlüğüne dayalı anayasal devlet anlayışı ise egemenliğin devlet iktidarı tarafından kullanım sınırlarını

253 SARTORİ, Giovanni, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme*, (Çev. E. Özbudun), Yetkin Yayınları, Ankara, 1997, s. 113, 161.

ve şartlarını işaretleyen hukuksal kurum ve kurallar eşliğinde öne çıkarılmıştır.

Devletlerarası ilişkilerdeki reel karşılıklı bağımlılıklar, ulusüstü hukuka bağlı taahhütler, devletler ile devlet dışı kuruluşların özellikle insan hakları gibi evrensel ilkeler etrafında devlete yönelttiği baskı politikaları gibi hukuki ve siyasi enstrümanlar, ulusal egemenlik kavramının tek, bölünmez ve devredilemez niteliklerinde bariz bir değişim yaratan siyasal ve hukuksal nüfuz araçlarını teşkil etmiştir. Genel anayasal pratik 1924 anayasası dönemi istisna edilirse kayıtsız şartsız olma kuralının egemenliğin millete ait olma yönüyle anlaşıldığı, egemenliğin kullanımının ise kayıtsız şartsız olmadığı şeklinde dar yorumu dayalı bir hukuksal görünüm ortaya koymuştur.

16 Nisan 2017 tarihli referandumda onaylanmasının ardından 9 Temmuz 2018'de yürürlük kazanan 21 Ocak 2017 tarih ve 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla yapılan Anayasa değişiklikleriyle ise organik açıdan yasama ve yürütme ilişkileri köklü değişim geçirmiş, büyük oranda başkanlık sistemiyle örtüşen bir temsili rejim inşası gerçekleştirilerek Cumhurbaşkanı siyasal sistemin merkezine yerleştirilmiştir. Cumhurbaşkanının seçilmesi, görev süresi, parlamentoyla ilişkisi, Bakanları ataması ve parlamenter sisteme özgü kabine sisteminin dışına çıkılması, kısıtlı durumlar veya yasak anayasal sınırlar hariç kararnameler yoluyla yasama fonksiyonuna dâhil edilmesi unsurları birlikte değerlendirildiğinde temsili nitelik korunarak egemenliğin kullanımı önceki anayasal düzenlemelere göre Cumhurbaşkanı ekseninde köklü bir dönüşüme uğratılmış; sistem, parlamenter yapıdan yürütme organının yasamanın içinden çıkmadığı, yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı'nın doğrudan halkoyuyla belirlendiği ve yasama organının güvenoyuna başvurulmadığı Cumhurbaşkanlığı/Başkanlık sistemine doğru yeni bir değişim yörüngesine oturtulmuştur.

Anayasal tarihimiz geçmişten aktüel zamanlara uzanan tüm değişim dönemlerinde ayrıca devlet tüzel kişiliği, iktidar gücü ve otorite yapısı itibariyle dikey düzeyde federal bir yetki dağılımı öngörmemiş, sadece değişen derecelerde idari adem-i merkezîyetçi bir yaklaşımla düzenlenen yerinden yönetim uygulamasına imkân tanıyarak üniter devlet mekanizmasının devam etmesi yönündeki müstakar uygulamayı aynen devam ettirmiştir.

Doktriner tespitlerin ortaklaştığı bu fikri alanlar bir bakıma egemenlik yetkisine ilişkin genel yargıların hukuksal bilançosu mahiyetindedir. Tartışma ve ayrışmanın tezahür ettiği asıl odak nokta, iç egemenliğin politik

İktidarlarca kullanım hakkının siyasal gelenekler, kamusal refleksler ve mevzuat bağajları ile kuşatılan kırılğan noktalarında yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede Türk anayasal gelişme tarihi, egemenliğin anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanılacağına yönelik düzenlemenin geçerli olmadığı dönemlere hasredilen ve denge gözetmediği iddia edilen çoğunluk iktidarının hükümferma tabiatından egemenlik hakkının bürokratik ortaklıklarla kayıt ve şart altına alındığı siyasal zamanların sürekli muhasebesine savrulan bir görünüm arz etmiştir. Türk siyasal kadrolarının yoğun sosyo-politik kutuplaşmalar kısılcığında kendine özgü sistemsel çıkış yolları bulmaya yöneldiği reform kesitinden önceye takaddüm eden son dönem anayasal koleksiyon, seçilmiş siyasal organlar üzerindeki yargı aktivizmi ve asker-sivil bürokratik seçkin vesayetinin tezahür ettirdiği otoriter sarkaca doğru periyodik sürüklenişlerle tesmiye edilen fasit daire ve dramatik siyasal dejavu öyküleriyle doludur.

Vesayet demokrasisi ve seçilmiş temsilcilerin seçkinci asker-sivil bürokratların denetimi ve gözetimi altına alındığı eleştiri ve tespitleri büyük oranda egemenliğe ait yetki dağılımının kamu otoritelerince ihlal edildiği kavrayışından kaynaklanmaktadır. Ancak özellikle 1982 anayasası döneminde yapılan kapsamlı anayasal değişiklikler sivil ve askeri bürokrasinin siyasal iktidarı denetleme ve kendisini özerk kılma çaba ve eğilimlerini marjinal hale getirmiş ve geniş bir toplumsal muhalefet blokunun ortaya çıkışıyla karşı-hegemonik sivil-liberal bir anayasal demokratik birikim inşasına yönelinmiştir. Dolayısıyla anayasal sorun mutlak egemenlik anlayışının kayıt ve şart altına alınması veya anayasal çerçeve dahilinde kullanılmasının sınır ihlallerine yönelik biçimsel eleştiri yanında bu bağlamdan taşan veya çoğu zaman bununla da örtüşen resmi zihniyet ile tekevvün ettirdiği ideolojik kodlarda düğümlenmekteydi. Bu siyasal açmazın kırılması tek başına anayasaların muhtevasından elde edilecek bir kapasitenin omuzlarına elbette yüklenemezdi. Anayasaya yansıtılan demokratizasyon çabalarının karşı-hegemonik sivil-liberal anayasal birikimle tamamlanması ve toplumsal rıza üretimiyle entegre edilmesi kalıcı sonuçlar adına bu nedenle ısrarla önerilmektedir. Özellikle siyasal hakları genişleten 1995, temel hak ve hürriyetleri güçlendiren 2001, Cumhurbaşkanlığı seçimine yönelik bürokratik seçkinci müdahaleyi tasfiye etmek amacındaki 2007, Yüksek Askeri Şura ile Hâkimler ve Savcılar Kurulunun bazı kararlarına karşı yargı muafiyetinin tanındığı hükümlerin ilgasını öngören, Kamu Denetçiliği Kurumu'nu oluşturan ve Anayasanın geçici 15. Maddesinin yürürlükten kaldırılmasıyla 12 Eylül darbe dönemine yargı yolunu açan 2010, siyasal sistem krizlerine çözüm arayışlarını sonuçlandırmayı hedefleyen 2017 tarihli anayasa

değişikliklerinin Türk anayasal demokrasi hareketine liberal özler kazandırdığını ve hukuk devleti ile temel haklar alanında evrensel standartlara yönelik gelişim perspektifini iletlediği ifade edilebilir.

Yürürlükteki Türk Anayasasında vuku bulan tüm değişiklikler bu düşünsel panorama ışığında değerlendirildiğinde John Rawls'tan alınan kavramsal düzeneğin de yardımıyla denilebilir ki en temelde anayasal esasları ve öze ilişkin siyasal-yönetimsel konuları içsel hale getirebilecek birey profili geliştirildiği oranda köklü bir kabuk değişiminden söz edilebilecektir. Kapsamlı doktrinler yerine vatandaş odaklı makul siyasal düşünceye hâkimiyet alanı açan, demokratik hükümetle vatandaşlar arasındaki ilişkilere yön veren, ahlaki ve siyasal değerleri güçlendiren bir kamusal aklın ²⁵⁴ desteklenmesi söz konusu olduğunda ise gerçek toplumsal başarı ve test edilmiş bir politik-anayasal çerçeve ile optimum kamusal siyasal kültür elde edileceğinde kuşku bulunmamaktadır.

254 RAWLS, John, **Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması**, (çev. G. Evrin), 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 57-58, 144, 146, 148.

KAYNAKLAR

ABADAN, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1957, Cilt: 14, Sayı: 1, (s. 3-37).

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali/ KÖKER, Levent, **Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2018.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali/ KÖKER, Levent, **Tanrı Devletinden Kral Devlete**, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

AĞAOĞULLARI, M. Ali, **Ulus-Devlet ya da Halk Egemenliği**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.

ALLÈGRE R. P/VAILLANCOURT Daniel G. “National Sovereignty”, **Cross Currents**, Yıl: 1971, Cilt: 21, Sayı: 4, (s. 377-398).

AKAL, Cemal B, **İktidarın Üç Yüzü**, 9. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2019.

ARSEL, İlhan, **Anayasa Hukuku (Demokrasi)**, 2. Baskı, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1968.

ARSEL, İlhan, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, Mars Matbaası, Ankara, 1965.

ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, 17. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2018.

AYDIN, Öykü D., “Latin Amerika’da Yeni Anayasacılık ve Yeni Anayasacı Başkanlar Öncülüğünde Barışçıl Devrim Kuramı: -I- Hugo Rafael Chavez Frias ve Venezuela’da Demokratik Anayasa Konvansiyonu Örneği”, **Yeni Türkiye Başkanlık Sistemi Özel Sayısı**, Yıl: 2013, Sayı: 51, (s. 790-807).

BALTA, Tahsin B., **İdare Hukukuna Giriş I**, 1. Baskı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 117, Ankara, 1968/1970.

BAŞGİL, Ali F., **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri C. I**, Yeni Bası, Ulusal Matbaa, Ankara, 1943.

BAŞGİL, Ali F., **Hukukun Ana Mesele ve Müesseseleri**, Hak Kitabevi, İstanbul, 1946.

BENTWİCH, Norman, “The New Turkish Constitution”, **Journal of the Society of Comparative Legislation**, Yıl: 1908, Cilt: 9, Sayı: 2, (s. 328-336).

BERKES, Niyazi, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

DAL, Kemal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, 2. Baskı, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1986.

DUGUİT, Leon, **Kamu Hukuku Dersleri**, (çev. S. Derpil), 1.Baskı, Ankara Üniversitesi yayınları, Ankara, 1954.

DOEHRİNG, Karl, **Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)**, (Çev. A. Mumcu), 3. Baskı İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015.

EARLE, Edward M., “The New Constitution of Turkey”, **Political Science Quarterly**, Yıl: 1925, Cilt: 40, Sayı:1, (s. 73-100).

ELEFTHERIADIS, Pavlos, “Law and Sovereignty”, **Law and Philosophy**, Yıl: 2010, Cilt: 29, Sayı: 5, (s. 535-569).

ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, 13. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017.

ERDOĞAN, Mustafa, **Türk Anayasa Hukuku**, (baskı sayısı belirtilmemiş), Hukuk Yayınları, Ankara, 2018.

ERDOĞAN, Mustafa, **Özgürlük Perspektifinden Hukuk ve Demokrasi**, 1. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013.

ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasa Hukuku**, 7. Baskı, Orion Yayınları, Ankara, 2011.

ERGİL, Doğu, “Başkanlık Sistemi ve Türkiye”, **Başkanlık Sistemi**, (der. M. Aktaş, vd.), 1. Basım, Liberte Yayınları, Ankara, 2015, (s. 21-47).

EROĞUL, Cem, **Anatüzeğe Giriş**, 15. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2016.

ESEN, Bülent N., Türkiye’de Anayasal Gelişmeler, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1968, Cilt: 25, Sayı: 1, (s. 35-58).

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, **Anayasal Derinlik Türkiye’nin Anayasal Hafızası**, 1. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, **Türkiye’de Başkanlık Sistemi**, 1. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2015.

FITZPATRICK, Peter, “Surpassing Sovereignty”, **Sovereignty, Frontiers of Possibility**, (der. Genovese, A., Evans, J., Wolfe, P., Reilly, A., Project, M), University of Hawaii Press., Honolulu, 2013, (s. 181-195).

GİRİTLİ, İsmet/ SARMAŞIK, Jale, **Anayasa Hukuku**, 2. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2001.

GLANVILLE, Luke, “The Myth of “Traditional” Sovereignty, **International Studies Quarterly**, Yıl: 2013, Cilt: 57, Sayı: 1, (s. 79-90).

GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukuku**, 4. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019.

GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 24. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2019a.

GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, 11. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2019b.

GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2019c.

GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi C.I.**, 1. Baskı, , Ekin Yayınları, Bursa, 2011.

HAKYEMEZ, Şevki, “Türkiye’de son 10 Yılda (2002-2012) Demokratikleşme Sürecinde Atılan Adımlar” **Türkiye’nin Demokratik Dönüşümü**, (der. M. Yılmaz vd.), 1. Baskı, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2012, (s. 7-41).

HEPER, Metin, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, 4. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012.

HEPER, Metin, **Türkiye’nin Siyasal Hayatı**, (çev. K. Göksel), 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

KABOĞLU, İbrahim Ö, **Anayasa Hukuku Dersleri**, 14. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2019.

KAHN, Paul W., **Political Theology Four New Chapters on the Concept of Sovereignty**, Columbia University Press, 2011.

KAPANİ, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, 32. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013.

KEDOURİE, Elie, “The End of the Ottoman Empire”, **Journal of Contemporary History**, Yıl: 1968, Cilt: 3, Sayı: 4, (s. 19-28).

KOÇAK, Mustafa, **Devlet ve Egemenlik**, 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006.

KÖKER, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

KRASNER, Stephen D., “Abiding Sovereignty”, **International Political Science Review**, Yıl: 2001a, Cilt: 22, Sayı: 3 , (s. 229-251).

KRASNER, Stephen D., "Sovereignty", **Foreign Policy**, Yıl: 2001b, Sayı: 122, (s. 20-29).

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (çev. M. Kıratlı), Ankara, 1991.

LİJPHART, Arend, **Çağdaş Demokrasiler**, (çev. E.Özbudun/E. Onulduran), 1. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara.

LİNDSEY, A. D. "Sovereignty" **Proceedings of the Aristotelian Society**, Yıl:1924, Cilt: 24, Sayı: 1 (s. 235-255).

LUTZ, Donald S., **Principles of Constitutional Design**, First Published, Cambridge University Press, New York, 2006.

MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

MARSHALL, Geoffrey, **Constitutional Theory**, Oxford University Press, London, 1971.

MİSİR, Mustafa B., "Egemenlik" **Siyaset Bilimi**, (der. G. Atılgan, vd.), 4. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, (s. 55-67).

MORGAN, April, "Sovereignty's New Story", **The Monist**, Yıl: 2007, Cilt: 90, Sayı: 1, (s. 26-47).

NEWTON, Kenneth/DETH, Jan W. Van, **Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri**, (çev. E. Saraçaoğlu), 1. Basım, Phoenix yayınevi, Ankara, 2014.

ÖZAY, İlhan, "Egemenliğin Kaydı ve Şartı", **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, Yıl: 2000, Cilt: 13, Sayı: 1, (s. 321-361).

ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, 19. Baskı, Yetkin yayınları, Ankara, 2019.

ÖZKORKUT, Nevin Ü., "1876 Anayasasının Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2004, Cilt: 53, Sayı: 1, (s. 173-184).

ÖZTÜRK, Namık, K./KURT Hüseyin "Amerikan Başkanlık Sistemi", **Başkanlık Sistemi**, (der. M. Aktaş, vd.), 1. Basım, Liberte Yayınları, Ankara, 2015, (s. 51-77).

PARLA, Taha, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

POGGİ, Gianfranco, **Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, (çev. A. Babacan), 4. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

RAPCSÁK, János, “Sovereignty-Past and Present”, **Társadalom és gazdaság Közép- és Kelet-Európában / Society and Economy in Central and Eastern Europe**, Yıl: 1998, Cilt: 20, Sayı: 1, (s. 28-44).

RAWLS, John, **Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması**, (çev. G. Evrin), 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

SABUNCU, Yavuz, **Anayasa Hukuku**, 16. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2014.

SARTORİ, Giovanni, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme**, (çev. E. Özbudun), Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.

SCHMITT, Carl, **Siyasi İlahiyat**, (çev. A. E. Zeybekoğlu), 5. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2016.

SOYSAL, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2011.

SUNAY, Reyhan, **Tartışılan Egemenlik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007.

TANÖR, Bülent/ YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 19. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2019, s. 126.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, 4. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

TANÖR, Bülent, **Anayasal Gelişme Tezleri**, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.

TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, 20. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2016.

TURHAN, Mehmet, **Anayasal Demokrasi**, 2. Baskı, Naturel Yayınları, Ankara, 2003.

UYGUN, Oktay, **Devlet Teorisi**, 6. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2019.

ÜÇÖK, Coşkun/MUMCU, Ahmet/BOZKURT, Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, 20. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2018.

ÜÇÖK, Coşkun, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, 2. Baskı, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1957.